



Vho Angie Motshekga  
Minista wa Muhasho  
wa Pfunzo ya Muteo



Vho Enver Suryt  
Muthusaminista wa  
Pfunzo ya Muteo

Bugu idzi dzo iwalawela vhana vha Afrika Tshipembe, mushumo wa hone wo rangiwa phanda nga Minista wa Pfunzo ya Muteo, Vho Angie Motshekga na Muthusaminista wa Pfunzo ya Muteo. Vho Enver Suryt.

Bugu dza mishumo dza Rainbow ndi tshipida tsha zwe Muhasho wa Pfunzo ya Muteo wa ita zwa u khwiniisa vhukoni ha vhagudi vha Afrika Tshipembe vha gireidi dza rathi dza u ranga. Sa tshirwe tsha zwitwu zwiwulwane zwa Pulanetshumisi ya Muvhuso, thandela iyi yo konadzea nge ya lambedzwa lu sa vhudzisiwa nga Muhasho wa Gwama ja Lushaka.

Hezwi zwe ita uri Muhasho u kone u bveledza bugu idzi, dzi kha nyambo dzothe dza tshiofisi, dzi tshi waniwa mahala.

Ri na fulufhelo ja uru bugu idzi dzi do thusa vhadededzi (vhagudisi) mushumoni wavho wa u funza wa duvha lirwe na lirwe khathiki na u vha na vhutanziuri vha khunyeledekharikujamu yothe. Ro ita nga vhuronwaneuri ri sumbedze ndila vhadededzi kha nyito nge ra shumisa aikhoni dzi no sumbedza uri mugudi u tea u ita zwifhio.

Ri na fulufhelo li no bva li mibiluniuri vhana vha do diphinaga nga u shumisa bugu idzi zwenzewi vha tshi khou aluwa na u guda, khathiki na uri na vhonevho, sa mudededzi, vha do diphinaga na vhana avha.

Ri ri kha vhona vha gudi vhavho, ngavhe zwi tshi vha nakela musi vha tshi shumisa bugu idzi. Zwi pfumbe.

ISBN 978-1-4315-0090-1



9 781431 500901

**Rainbow**  
WORKBOOKS

TSHIVENDA HOME LANGUAGE  
GRADE 4 – BOOK 2  
TERMS 3 & 4

ISBN 978-1-4315-0090-1

**THIS BOOK MAY  
NOT BE SOLD.**

### U ṭalukanya Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996)

Milayo ya nthesa ya shango i wanala kha Mulayotewa (Ndayotewa) wa Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (1996). Milayo iyi i na maanđa u fhira na muphuresidennde, maanđa ayo a fhira a dzikhothe na a muvhuso wothe.

Ndi milayo ine ya laga vhathu vha lino shango uri vha tea u farana nga ndilade. Mulayotewa wa shango wo itelwa u tsireledza rothe ri no khou tshila zwino na vhana vhashu vhane vha kha di do da.

Talukanyani hune ra bva hone.

Ri songo dovha vuhukhaki ha mulovha.

Mulayotewa washu u ri thusa uri ri elekanye nga vhumatshelo ha khwiniha rothe khathihi na u vhu fhaṭa.

Riñe, vhathu vha Afrika Tshipembe;  
Ri dzhiela nthu u shaea ha vhulamukani kha tshifhinga tsho fhelaho;  
Ri t̄honifha havho vhe vha tambulela vhulamukani na mbopholovo kha shango l̄ashu;  
Ri t̄honifha havho vhe vha shuma vha tshi itela u fhaṭa na u bveledzisa shango l̄ashu; na  
U tenda uri Afrika Tshipembe ndi ja vhothe vhane vha dzula khaļo, vho vhofhekanyawo vha vha huthihi naho vha sa fani.



Zwenezwo, nga kha vhaimeleli vho khethiwha zoavhudi, ri khou t̄anganedza ino Ndayotewa sa wone Mulayo Muholusa wa Riphabuliki uri u—

Fhelise khethululo yo tshifhinga tsho fhelaho na u thoma tshitshavha tshire tsho disendeka kha ndeme dza demokirasi, vhulamukani ha matshilisano na pfanelo dza vhuthu;

Fhaṭe mitheo kha demokirasi na tshitshavha tshi re khagala hune muvhuso wo disendeka kha lufuno lwa vhathu nahone vhadzulapo vho tsireledza nga mulayo nga ndila I linganaho;

Khwiniisa ndeme ya Vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofholola vhukoni ha muthu muriwe na muriwe; na

Fhaṭe mbumbano na demokirasi zwa Afrika Tshipembe uri ji kone u vha fhetu ho teaho sa muvhuso wo diimisaho kha muṭa wa tshaka.

Shumisanipfanelo dzañu sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe ni dovhene vhe na vhuđifhinduleli ha u tsireledza pfanelo dza vharie.

Divhani Mulayotibe Wa Pfanelo na Mulayotibe Wa Vhuđifhinduleli.

Mudzimu tsireledza vhathu vhashu.

Nkosi Sikele' iAfrika. Morena boloka setjhaba sa heso.

God seën Suid-Afrika. God bless South Africa.

Hosi katekisa Afrika.

### TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI – Gireidi ya 4 Bugu ya 2

ISBN 978-1-4315-0090-1



**basic education**

Department:  
Basic Education  
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**Dzina:**

**Kilasi:**



**TSHIVENDA LUAMBO**

Bugu ya 2  
Themo dza  
3 & 4



Gireidi  
ya 4

# Kuwalele



## Dilugiseni

Rerani na tshigwada tshañu uri ni kuvhanganye mihibulo. Shumisani mepe wa mihibulo kha u dzudzanya mihibulo yañu siani la puloto, vhaanewa/vhabvumbedza na fhethuvhupo.

## Mvetamveto

Nwalani mvetamveto yañu ya u tou thoma. Elekanyani nga lushaka lwa vhathetselesivhatali, tshivhumbeo na phara iñwe na iñwe.

## Vusuludzani

Vhalani mvetamveto nga lito la u sasaladza ni wane mbigelamurahu i no bva kha vhañwe nga inwi kiłasini na mudededzi wañu.

## Dzudzanyani

Dzudzanyani nga u Ɋola mupeleto na ndongazwiga. Itani ndulamiso ya mvetamveto.

## Andadzani

Nwalani mvetamveto yañu ye ya dzudzanya na u lulamisa, sa one mañwalwa a u khunyeledza.

# Kuvhalele

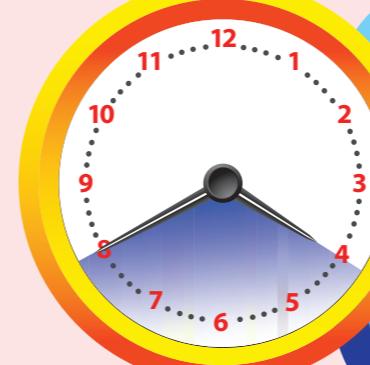


## Thangela uvhala



## Nisa athu vhala

## Uvhala



- Elekanyani nga zwine na vho zwi Ɋivha zwi no kwama Ɋoho ya mafhungo.
- Elekanyani nga muñwali na deithi ye bugu ya andadzwa ngayo.
- Vhalani phara ya u thoma na ya u fhedzisela ya tshipida itsho.
- Lingedzani u humbulela uri liñwalwa ilo li khou amba nga mini.



## Thevhela uvhala



## Nga murahu ha u vhala

- Musi ni tshi khou vhala, ni ite ni tshi awela ni vhone uri ni khou pfectesa naa.
- Vhambedzani zwe na vha no humbulela zwone na zwe na vhala.
- Arali ni sa koni u pfectesa zwine mañwe a maipfi a amba shumisani dikishinari (thalusamaipfi).
- Arali ni sa pfectesi phara iyo, i vhaleleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.



- Lingedzani u elelwa mafhungomatsivhudzi magede o lumbamaho zwe na vhala.
- Itani mepe wa mihibulo wa mihibulo mihibulo.
- Nwalani zwi re zwañu inwi muñe ni tshi shumisa mihibulo i no bva kha zwe na vhala.



Gireidi ya **4**



L u a m b o  
I w a h a y a n i

NGA TSHIVENDA



Heyi bugu ndi ya:



TSHIVENDA

Bugu  
ya

**2**

# TSUMBANDILA DZA U SHUMISA IYI BUGU YA MISHUMO

Bugu ya Mishumo ya vhuimo ha vhukati ha ngudo ya Luambo Iwa Hayani i a vha ḥanganedza. Vhuimo uhu ha vhukati ha ngudo dza Luambo Iwa Hayani ho itelwa u alusa vhukoni ha luambo kha vhagudi uri vha kone u alusa zwikili zwavho zwa u davhidzana hu no itwa vhutshiloni, khathihi na u alusa zwikili zwa u guda funzoni ri tshi buđa na kharikhulamu. Ri na fulufhelo ja uri vha ḥo zwi vhona uri iyi Bugu ya Mishumo i thusa vhagudi kha u alusa vhukoni uhu he ha bulwa.

Bugu ya Mishumo iyi yo dzudzwanywa hu tshi tevhedzwa zwitendeledzi zwa vhege mbilimbili zwa CAPS. Vha ḥo ḥanganana na migaganyo ya zwine zwa ḥo funzwa kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege idzi mbili kha masiařari 1, 35, 69 na 103 a iyi Bugu ya Mishumo. Tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili tsho vhekanywa uri tshi katele zwikili zwi tevhelaho zwa luambo:

## 1 U thetshelesa na U amba (Oraja) – awara dza 2 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)



Vhagudi vha tea u ḥewa zwikhala tshifhinga tshoře zwa u alusa zwikili zwavho zwa U thetshelesa na U amba zwa u kuvhanganya ngazwo mafhungomatsvhudzi, vha tandulula thaidzo na u bula mihibulo yavho na kuvhonele kwavho kwa zwithu. Bugu ya Mishumo i na nyito dzi re na tshivhalo dza u amba na u thetshelesa dzine vhone vha nga dzi shumisa u itela u vha na vhuřanzi uri vhagudi vha wana zwikhala musi na musi zwa u ita nđowendōwe dza u tou amba.

## 2 U vhala na U ḥalela – awara dza 5 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)



CAPS i lila uri vhagudi vha vhale na u ḥalela zwibveledzwa zwa mařwalwa magede na tshaka dza mařwalwa nngede kha tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Hafha hu katelwa u vhala: nganeapfufhi (zwiřori zwipfufhi), fołokuloo (ngano), nganetshelomuňe, mařwalo, imeřili, zwiřwalwa kha dayari, matambwa, atikili dza gurannđa, atikili dza magazini, inthaviwu dza radio, vturendi, mařwalwa a u ḥuřuwedza, khungedzelo, ndaela, ndaedzandila na kuitelwe kwa zwithu. I tshi inga kha zwenezwi, CAPS i lila uri vhagudi vha vhale mařwalwa a re na mafhungomatsvhudzi a u tou vhone: mimepe, tshati, dzithebuļu, nyolo, mepe ya mihibulo, tshati dza mutsho, phosřata, ndivhadzo, zwifanyiso na dzigirafu. Vha ḥo wana hu na zwibveledzwa zwa mařwalwa zwi re na tshivhalo kha iyi Bugu ya Mishumo.

CAPS i bula maitele a u vhala ane a vha maga a thangelauvhala, u vhala na thevhelauvhala. Vha ḥo ḥanganana na ḥhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuvhalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanda ya bugu iyi.

## 3 U řwala na U ḥekedza – awara dza 4 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)



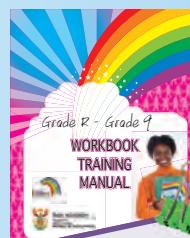
CAPS i lila vhagudi vha tshi ita nđowendōwe dza u řwala musi na musi dza mafhungo o fhambananaho. Bugu ya Mishumo iyi i na fureme dza u řwala ngadzo khathihi na nzunzanyo dzi no ḥo ḥudumeda vlagudi vha tshi bveledza zwibveledzwa zwa u tou řwala, zwa u tou vhona na zwa midia minzhi. Vha ḥo ḥanganana na ḥhalutshedzo dzi no sumbedza maga nga maga dza 'kuřwalele' nga ngomu ha khavara ya nga phanda ya iyi Bugu ya Mishumo.

## 4 Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo – awara ya 1 kha tshitendeledzi tsha vhege dza 2 (mbili)



CAPS i vha ḥea mutesvhe wa Zwivhumbeo na Milayo zwa Luambo (zwiteriwa) zwine zwa tea u funzwa kha gireidi iřwe na iřwe. Iyi Bugu ya Mishumo i džhenisa na nđowedzo nngede dza tshitendeledzi tshiñwe na tshiñwe tsha vhege mbili. Nyito idzi dzi anzela u katela 'noutu/nzhele' dza u ḥalutshedza milayo ya luambo.

Kha vha shumise Bugu ya Mishumo khathihi na zwiřwe zwiřko zwi re hone. Kha vha ḥole CAPS ya Vhuimo ha Vhukati ya Luambo Iwa Hayani.



Vha tshi ḥoda tsivhudzo iřwe kha vha ḥole Workbook Training Manual.

# Thero ya 5: Vhudipfi hashu na zwiito zwashu

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 4

Themo ya 3: Vhege dza 1 - 2

Vhathu vha no vhavhalela vhañwe

## 65 Tshifuwohaya tshiswa tsha Mary Ann

2

Therisano na u humbulela zwe disendeka nga tshifanyiso.  
U vhala tshiñori.

## 66 U elekanya nga tshiñori

4

U rera nga tshiñori e kha tshigwada.  
U ñwala magumo a tshiñori.  
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshiñori.  
U ñwala tshiñwalwa tsha dayari.

## 67 U khetha tshifuwohaya

6

U vhala magumo a tshiñori.  
U topola nyito i no khou ñadzisa nga mañadzisi mañwalwani.  
U ñwala fhungo li re na mañadzisi.

## 68 U ñwala dayari

8

U pulanela u ñwala tshiñwalwa tsha dayari nga u ñadza mepe wa mihibulo.  
U ñwala tshiñwalwa tsha dayari.

## 69 Mmbwa yo xela

10

U ita phosítara ya mmbwa yo xelaho.  
U asesa phosítara ya muñwe ngae a tshi shumisa ñhódea dze a ñewa.  
U shumisa mañadzisi kha u vhumba mafhuno.

## 70 Mafhungotserekano

12

U topola maiiti a re kha mafhungotswititi.  
U ñanganya mafhungotswititi a vhumba mafhungotserekano.  
U khethekanya mafhungotserakano a bva mafhungotswititi.  
U shumisa maiiti a mafurase vhuimoni ha maipfi a re zwitangeni.  
U ñwala maiti a mafurase one ngomu mafhungoni.



## 71 Vhalani dayari

14

U vhala zwiñwalwa zwa dayari zwivhili.

## 72 U ñwala dayari yanu inwi muñe

16

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga zwiñwalwa zwa dayari.  
U ñwala zwiñwalwa zwa dayari zwa ene muñe zwa mañuvha mararu.

Themo ya 3: Vhege dza 3 - 4

U vhalela mafhungomatsivhudzi

## 73 Zwikirinini

18

U vhala mafhungomatsivhudzi a re kha phamfuñethe.  
U rera nga mbudziso dzo disendekaho nga phamfuñethe.

## 74 Phamfuñethe

20

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phamfuñethe.  
U livhanya maipfi na zwine a amba.  
U ita phosítara i no ñutuwedza vhana ura vha ite dziñwe nyitovho nga nnáha u ñalela TV.  
U saukanya tshatidungo.  
U ita mutevhe wa vhuvhi ha u ñalelesa zwikirini.

## 75 Hune zwithu zwa vha hone

22

U vhala tshiñori tsha zwifanyiso.  
U ñwala mabulafhethu a re one kha tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe.  
U ñwala mafhungo a tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe a tshi shumisa mabulafhethu.  
U sumbedzela mafanyisi, mamethafore na alitheresheni.

## 76 U shengedzana

24

U vhala mafhungomatsivhudzi a no amba nga u shengedzana.  
U rera nga mbudziso dici no kwama u shengedzana.

## 77 U elekanya nga u shengedzana

26

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga phamfuñethe i no mba nga u shengedzana.

U sainela u fhedza u shengedzana.  
U shumisa mañanganyi kha u ñanganya mafhuno.  
U livhanya maipfi na zwine a amba.

## 78 Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ñaho zwa tshi khou/kha ñi

28

U tambo mutambo wa zwifhinga zwo fhiraho na zwi ñaho zwa **tshi khou/ kha ñi**.

## 79 Itani phamfuñethe

30

U shumisa zwipulaneli kha u dizaina phumfuñethe ya ene muñe.  
U gera na u peta siañari a tshi ita phamfuñethe.  
U shumisa zwipulaneli kha u fhedzisa phamfuñethe nga vhudele.

## 80 Tshigeriwa tsha phamfuñethe

31





Kha ri ambe

Lavhelesani zwifanyiso ni vhudze khonani yanu uri ni vhona u nga tshiṭori tshi ḋo vha tshi tshi amba nga mini.

Ni vhona u nga vhaanewa vhahulwane ndi vhafhio tshiṭorini itshi?  
Vha vhonala vhe na mihwaha mingana?



Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori ni fhindule mbudziso  
dzi no tevhela.

## U khetha tshifuwohaya

Ndi musi ንwedzi wo tshena wo tou wee. Ndi musi ሥ no pfuka vhukati ha vhusiku ha ነavhuṭanu. Mary Ann o ganama mmbeten, a songo fara khofhe. O vha a tshi khou elekanya nga kubwanana kune a ḋo renga **nga matsheloni** musi ene na Nomsa vha tshi ya vhukhudazwipuka. Ho vha hu Mary Ann fhedzi kiłasini yawe we a vha a si na tshifuwohaya ngauri o ደi vha muthu wa u dzula fuļetheni. Musi vha hawe vha tshi pfulutshela nduni yo imaho nga yothe, Mary Ann a thoma u vhulunga tshelede ya u renga tshibwanana. Zwino u na R25 ine a ḋo bvisa a tshi itela kubwanana uku.

La mbo tsha, khathihi fhedzi, Mary Ann a mbo vukuluku a tsa mmbeten. A ṭamba a ዘmbara a lindela **nga mbilu ndapfu** khonani yawe Nomsa, we a vha a tshi khou ደa u dala. Nomsa o vha o fulufhedzisa Mary Ann uri u ḋo mu fhelekedza ngei vhukhudazwipuka uri a mu thuse u khetha tshibwanana.

Ndi fhaṭaha Nomsa a tshi swika. A tsa modoroni a gidima nga luvhilo a tshi dzhena nga gethe ወa ha Mary Ann, a lumelisa vha afha mudini na dakalofulu. Avha vhasidzana vhavhili vha mbo tshimbila **nga mafulufulu** vho livha vhukhudazwipuka. Vhuvhili havho

-  **Musi ni sa athu vhala**  
Lavhelesani zwifanyiso na ታዜዣ ነi lingedze u humbulela uri mařivalwa aya a amba nga mini.
-  **Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siaṭari ni wane**  
uri ni ደo vha ni tshi khou vhala nga mini.
-  **Musi ni tshi khou vhala**  
Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni n̄ha.

vho vha songo takala zwone, vha enda vha tshi amba **nga phosho** zwenezwi vhe ndilani. Vha pfuka bada nga u londa afha dzirobotoni vha mbo dzhena vhukhudoni.

Mary Ann o pfa o neta lwe a vho swika a dzula n̄tha ha thulwi ya zwisagana zwa zwīliwa zwa mmbwa. A mbo vhona zwibwanana zwa rathi zwe ya nga khofhe ngomu manngini. Avha vhasidzana vha mbo kotama vha thoma u vhandā zwibwanana izwi **nga vhulenda**, vha tshi divhudzisa uri vha nga khetha tshifhio.

"Mukololo, kha mmbudze, u khou ḥodou renga kubwanana?" ndi mulanguli a no vhudzisa.

"Ee! Hu na tshelede ye nda vhulunga ye nda ḥewa nga Duvha ja mabebo ḥanga na nge nda thusa mme anga u ḥanzwa zwigodelo hayani," a mbo ralo.

Maṭo awe a vhonala o takala vhukuma.

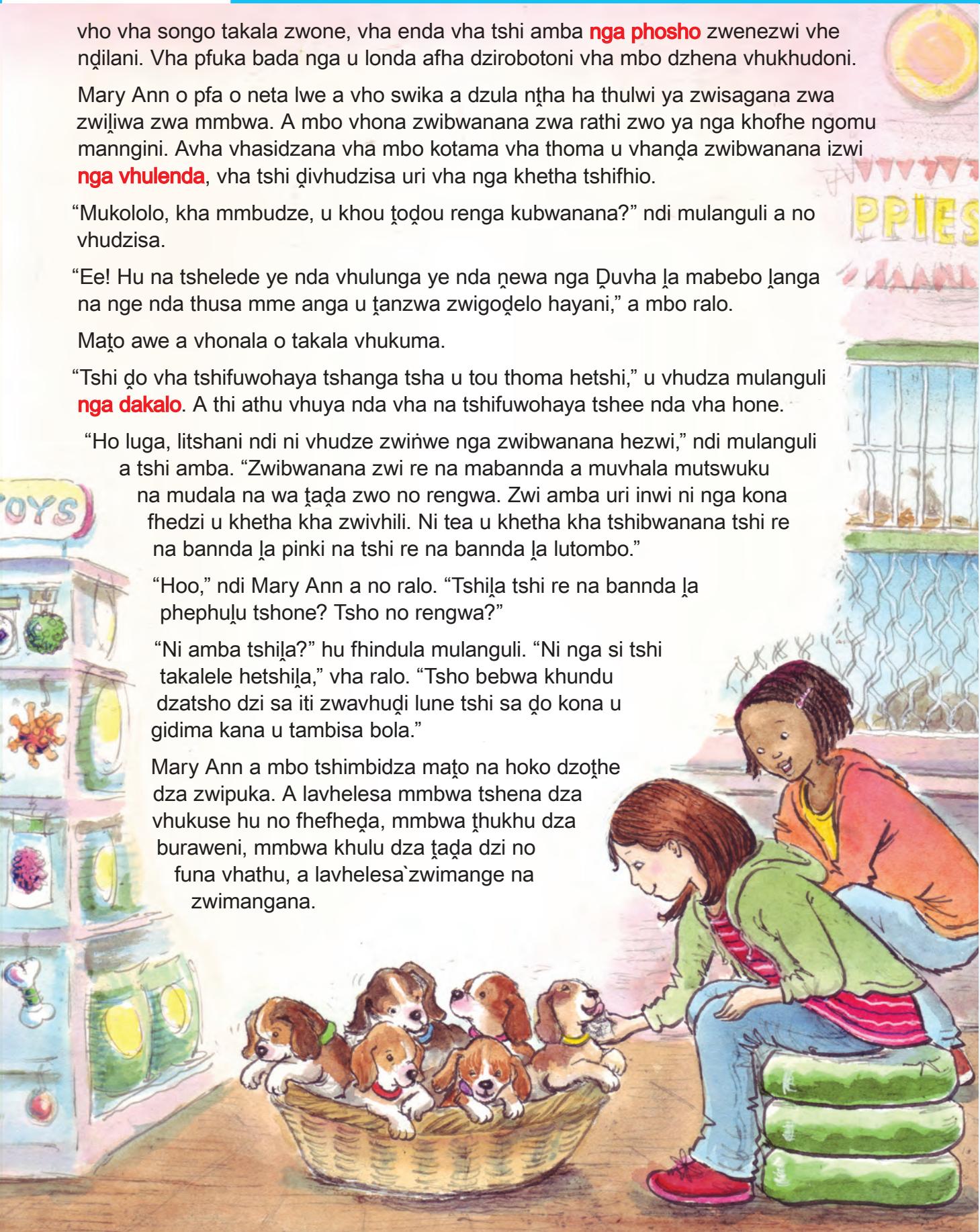
"Tshi ḥo vha tshifuohaya tshanga tsha u tou thoma hetshi," u vhudza mulanguli **nga dakalo**. A thi athu vhuya nda vha na tshifuohaya tshee nda vha hone.

"Ho luga, litshani ndi ni vhudze zwīwe nga zwibwanana hezwi," ndi mulanguli a tshi amba. "Zwibwanana zwi re na mabannda a muvhala mutswuku na mudala na wa ḥaḍa zwe no rengwa. Zwi amba uri inwi ni nga kona fhedzi u khetha kha zwivhili. Ni tea u khetha kha tshibwanana tshi re na bannda ja pinki na tshi re na bannda ja lutombo."

"Hoo," ndi Mary Ann a no ralo. "Tshīla tshi re na bannda ja phephuļu tshone? Tsho no rengwa?"

"Ni amba tshīla?" hu fhindula mulanguli. "Ni nga si tshi takalele hetshīla," vha ralo. "Tsho bebwa khundu dzatsho dici sa iti zwavhuđi lune tshi sa ḥo kona u gidima kana u tambisa bola."

Mary Ann a mbo tshimbidza maṭo na hoko dzothe dza zwipuka. A lavhelesa mmbwa tshena dza vhukuse hu no fhefheđa, mmbwa ḥukhu dza buraweni, mmbwa khulu dza ḥaḍa dici no funa vhathu, a lavhelesa zwimange na zwimangana.



# U elekanya nga tshiṭori



Kha ri ambe



Kha ri nwale

Musi ni kha tshigwada tsha vhoiwe, ambanı nga tshiṭori itsi u swika zwino. Ni vhona u nga Mary Ann u ḋo renga tshifuohaya tshifhio?

No vha ni tshi nga ita mini arali no vha ni Mary Ann?  
Ni vhona u nga tshiṭori tshi ḋo fhela nga ndila ifhio?



Ñwalani phara ni tshi amba uri ni vhona u nga tshiṭori tshi ḋo fhela nga ndila ifhio.

---



---



---



---



---



---



---



---



---



---

Vhalani tshiṭori hafhu ni fhindule mbudziso idzi.



Ndi mafhungo afhio a re tshitorini itsi ane a ri vhudza uri Mary Ann o vha o takala vhukuma uri u ḋo wana tshifuohaya? A waneni ni a ñwalululele hafha.

---



---



---



---



---

Ndi nga mini Mary Ann o vha ene e eṭhe kilasini we a vha a si na tshifuohaya?

---



---



---

Ri zwi ḋivha nga mini uri Mary Ann na Nomsa vho vha vhe khonani dza mbiluni?

---



---



---

Tshiṭorini ri pfa uri Marry Ann o vha o no neta musi avha vhasidzana vha tshi swika afha vhukhudoni. Ni vhona u nga o vha o netiswa nga mini?

---



---



---

Deithi:



Kha ri nwale

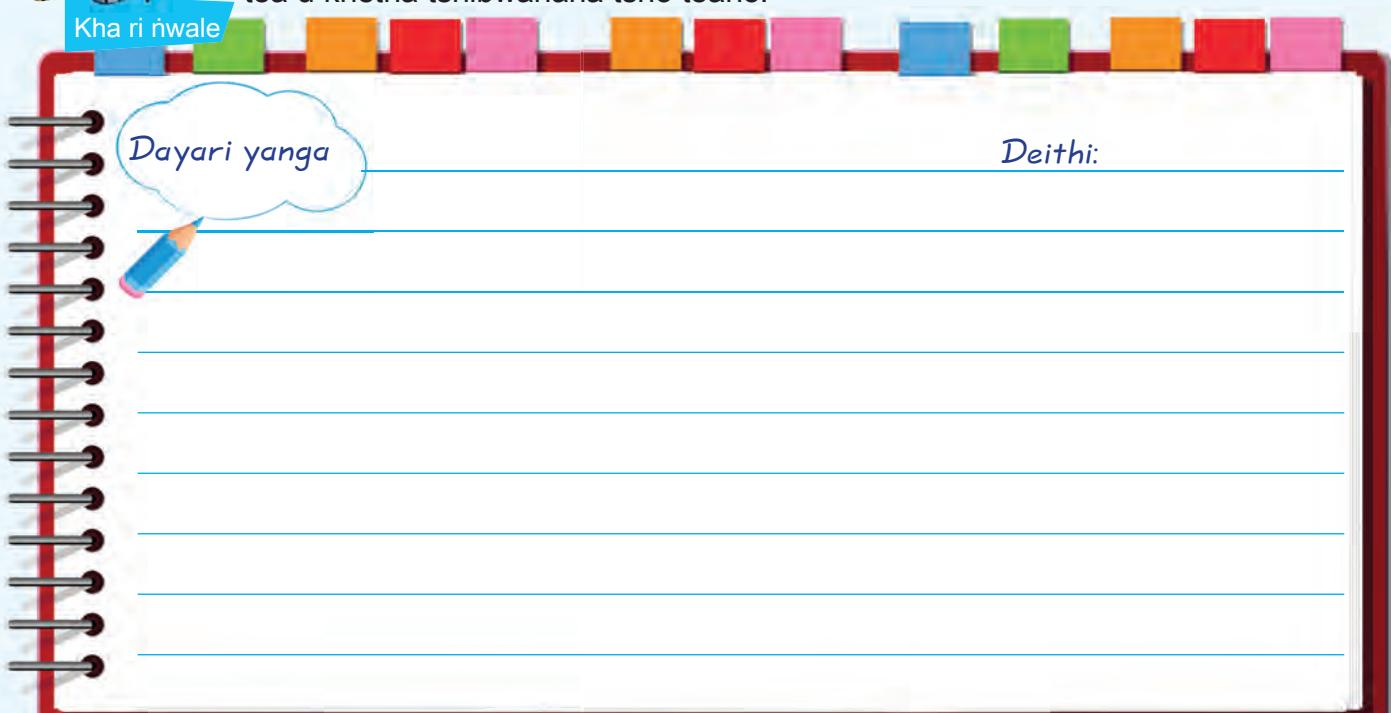
Mulanguli o vhudza mini avha vhasidzana malugana na zwibwanana zwa rathi zwe zwa vha zwi hone? Ndi zwibwanana zwifhio zwe zwa vha zwi tshi khou rengiswa nahone ndi zwifhio zwe zwa vha zwi si khou rengiswa? (Lavhelesani mivhala ya mabannda azwo.)

	<i>Tshibwanana itshi tsho vha tsho no rengwa.</i>



Kha ri nwale

Didzhieni hu inwi Marry Ann. Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi ḥalutshedza uri no kundwa u fara khofhe nga tsha mulovha, na uri no ḥipfa hani musi ni tshi tea u khetha tshibwanana tsho teaho.



TEACHER: Sign

Date



Kha ri vhale

Zwino vhalani kufhelele (magumo) kwa tshi<sup>tori</sup> ni ku vhambedze na magumo e inwi na nwala.

## Tshifuwohaya tshiswa

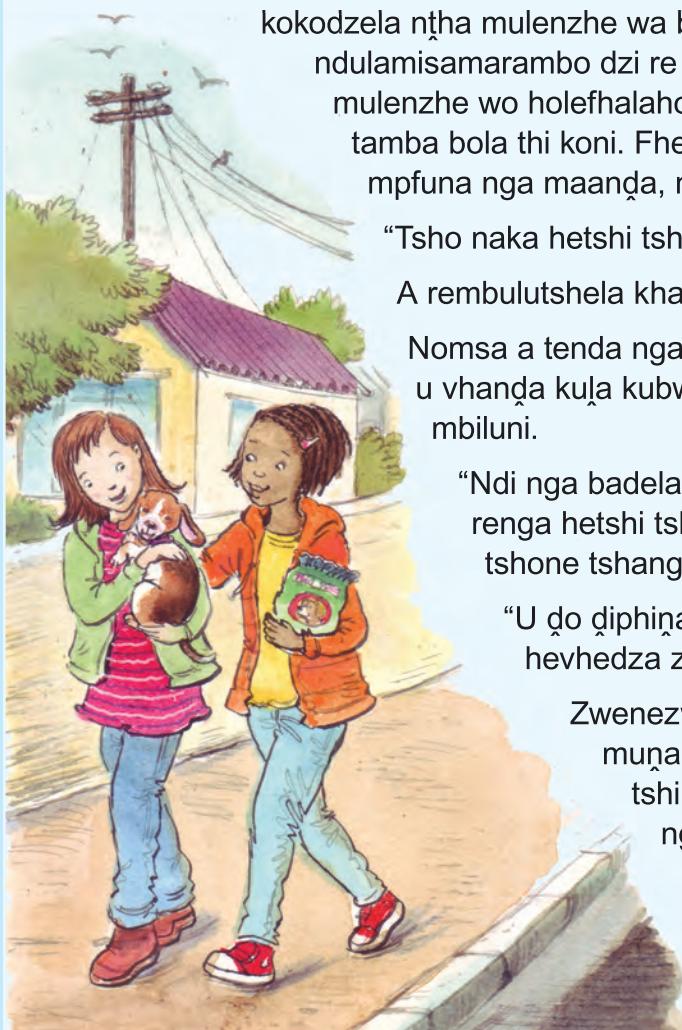
Marry Ann a vhanda ku<sup>la</sup> kubwanana ku re na bannda <sup>la</sup> phephu<sup>lu</sup>. Kwa mbo imisa n<sup>de</sup>vhe, kwa dzungudza mutshila kwo lavhelesa Marry Ann nga ma<sup>to</sup> akwo a buraweni a sa kungi zwone. Marry Ann a mona a tshi lavhelesa izwi zwi<sup>nwe</sup> zwipuka zwi re vhengeleni. A lavhelesa zwi<sup>la</sup> zwibwanana zwa rathi zwi re manngini.

A mbo kotama a takula ku<sup>la</sup> ku re na bannda <sup>la</sup> phephu<sup>lu</sup> a ku gogodeda kha khana yawe. A pfa kubilu kwakwo ku tshi divhitha kha khana yawe. Kwa mu nukhedza, kwa dikuvhatedza kha mutshinga wawe kwa edela. Marry Ann a ku vhanda nga lufuno, a rembulutshela kha mulanguli.



“A zwi na mushumo naho ku sa koni u tamba bola kana u gidima,” a ralo. A mbo kokodzela nt<sup>ha</sup> mulenzhe wa bokhathi yawe a sumbedza mulanguli tsimbi dza ndulamisamarambo dzi re mulenzheni wawe. “Na nne ndo bebwa ndi na mulenzhe wo holefhalaho,” a ralo. “Na nne zwi a nkondela u gidima na u tamba bola thi koni. Fhedziha, ndi na mashaka na dzikhonani vhane vha mpfuna nga maanda, nahone a vha ntshileli.”

“Tsho naka hetshi tshibwanana,” a mbo ralo.



A rembulutshela kha Nomsa a mu vhudzisa, “Ni ri mini inwi, Nomsa?” Nomsa a tenda nga thoho a tshi khwa<sup>thisedza</sup> a sendela a thoma u vhanda ku<sup>la</sup> kubwanana kwa bannda <sup>la</sup> phephu<sup>lu</sup> e na lufuno mbiluni.

“Ndi nga badela zwino?” ndi Marry Ann a tshi vhudzisa. “Ndi do renga hetshi tshibwanana tshi re na bannda <sup>la</sup> phephu<sup>lu</sup>. Ndi tshone tshanga tshenetshi!”

“U do diphi<sup>na</sup> hayani hau huswa, iwe muthu,” ndi ene a tshi hevhedza zwenezwi a tshi khou nekedza mulanguli R25.

Zwenezwi Marry Ann na Nomsa vha tshi tou bva nga mu<sup>ang</sup>o wa vhengele, ku<sup>la</sup> kubwanana kwa thoma u tshinisa mutshila zwi<sup>hulu</sup>. Avha vhasidzana vha tsa nga bada vho digeda vhe na kubwanana kwavho kwa bannda <sup>la</sup> phephu<sup>lu</sup>. Vha pfala vhe kha maseo na mapwapwala, zwenezwi vhe ndilani na mueni wavho.

### Ri lavhelesa mađadzisi

Mađadzisi a bula zwinzhi nga liti. Ni do vha ni kha di zwi elelwa uri maiti ndi maipfi a nyito.



Tsumbo:

Nomsa u tshimbila  
nga u ongolowa.

Musidzana u amba **nga u tavhanya.**

Mađadzisi a re kha muvhala wa lutombo a ri vhudza nga maiti. A ri vhudza uri Nomsa u tshimbilisa hani khathihi na kuambele kwa musidzana.



Kha ri ñwale

Lavhelesani tshiila tshītori ni sedze **mađadzisi** e a sumbedzwa nga muvhala mutswuku a re kha tshipiđa tsha u thoma tsha tshītori kha bammbiri ja u shumela ja 65. Talelani nyito ine ya khou ḥalutshedzwa nga līđadzisi līnwe na līnwe. Shumisani mađanu a mađadzisi ayo kha u vhumba mafhungo a inwi muñe.

nga matsheloni	
nga mbilu ndapfu	
nga mafulufulu	
nga phosho	
nga vhulenda	
nga dakalo	
nduni	
vhukhudoni	

Humelani murahu kha tshipiđa tsha tshītori tshi re kha bammbiri ja u shumela iji (67). Talelani mađadzisi othe a re na thangelavhuimo **nga**. Ni kone u tangedzela nyito dzine a khou ḥadzisa kana u ḥalutshedza.

Tsha u fhedzisela, shumisani mađadzisi mađanu e na talela kha u ñwala mafhungo añu inwi muñe.


# U ñwala dayari



Kha ri ñwale

Didzhieni ni Mary Ann ni tshi khou pulanela u ñwala tshiñwalwa tsha dayari tshi no talutshedza zwe zwa bvelela musi we na ya vhukhudazwipuka. Shumisani mepe wa mihumbulu u tevhelaho uri u ni thuse u pulanela tshiñwalwa itshi tshañu. Ni elelwe u ñwala tshiñwalwa tshañu tsha dayari tshi kha tshifhinga tsho fhiraho.

Shumisani mepe wa mihumbulu kha u pulanela u ñwala • Nwalani mvetamveto • Humbelani khonani yanu a ni dzudzanyelete mvetamveto yanu • Vusuludzani mañwalwa anu (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea • A ñwaleni nga vhudele buguni yanu.



1

Zwe zwa bvelela  
madekwe

Madekwe ndo balelwa u edela ngauri ...



2

U ya  
vhukhudazwipuka

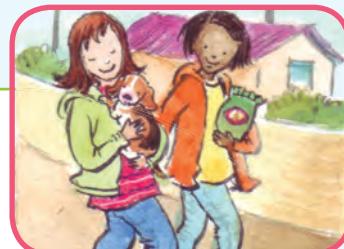
Nomsa a vhuya a swika ra ya  
vhukhudazwipuka nga milenzhe.



3

U ta uri ndi khetha  
tshifuwohaya tshifhio

Nda nanga u renga kubwanana ku re na  
bannda la phephulu ra kona u ...



4

U humela  
hayani

Ndo zwi ñivha uri zwe nda ita ndi  
zwone ngauri ...



Kha ri ñwale

Shumisani mepe wa mihumbulu wañu kha u ñwala tshiñwalwa tsha dayari. Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari sa mvetamveto ni humbele khonani yanu a ni lavhele sele tshone. Ni kone u ita ndulamiso ni tshi ñwale nga vhudele tshikhali tshi re kha siañari ja seli.

Deithi:

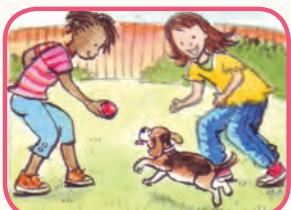


Kha ri ñwale

Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari tshikhalani tshe na ñewa.

*Dayari yanga*

Deithi:



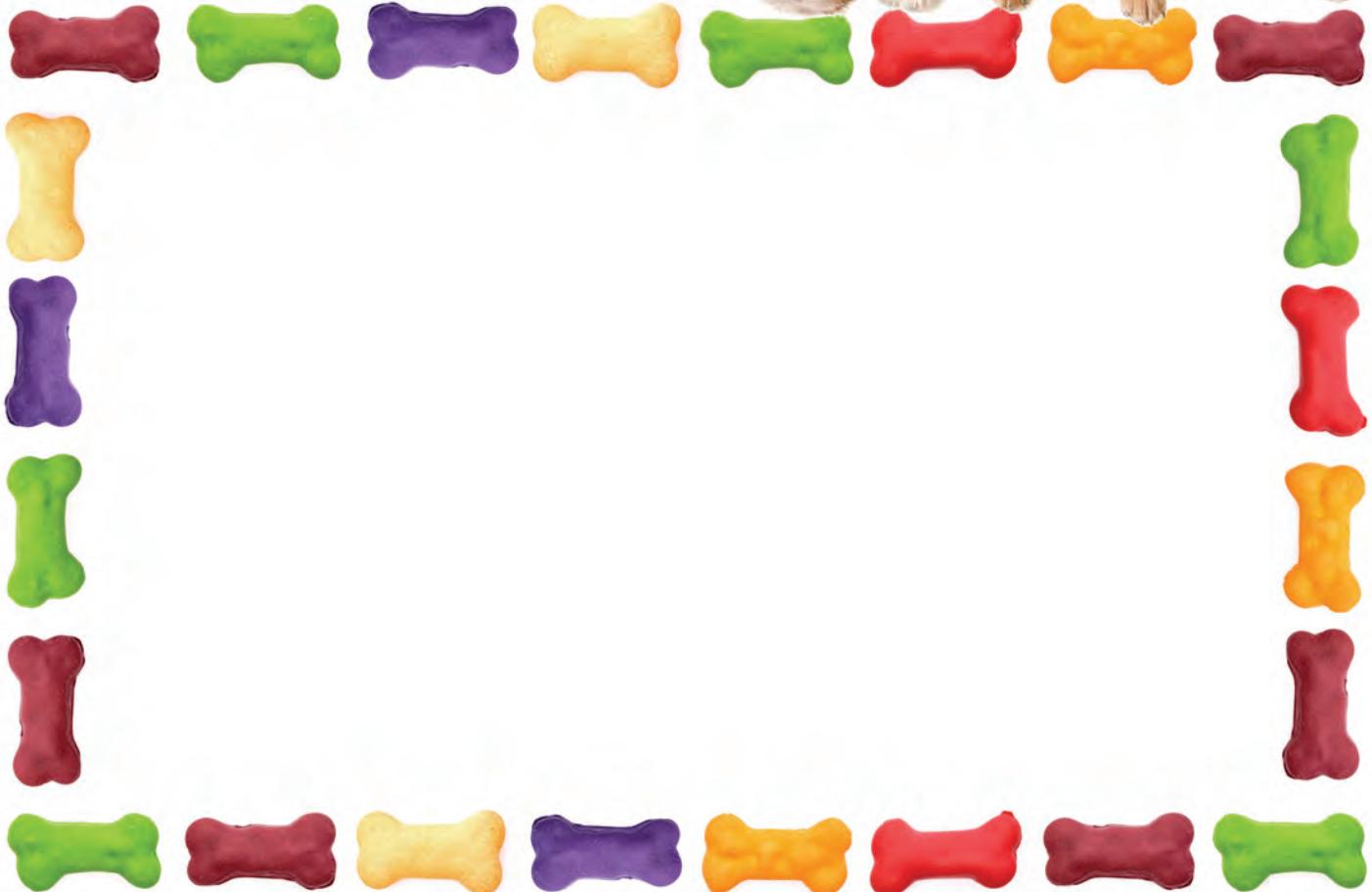
# Mmbwa yo xela



Kha ri ite  
nyito

Mmbwa ya Mary Ann yo xela. Itani phosītara ya MMBWA YO XELAHO ni ɻee zwidodombedzwa zwa mmbwa iyi na zwauri muñe wayo a nga kwamiwa hani.

Olani tshifanyiso tsha iyi mmbwa ni tshi shumisa mivhala i no kunga u itela u kunga mañō a vhathu.



Vhambedzani phosītara yanu na ya khonani yanu. Tolani phosītara dza vhoiwe ni tshi shumisa mutevhemuñoli u tevhelaho.

**Phosītara i na:**

**U tola**



tshifanyiso tsha mmbwa?

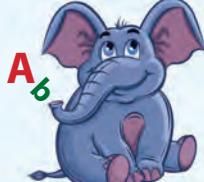
þhohwana khulwane i no kunga mañō?

mafhungomatsivhudzi o teaho a no kwama uri muñe wayo a nga waniwa hani?

þhalutshedzo i re khagala ya mbonalo ya mmbwa?

mafhungomatsivhudzi a no amba uri iyi mmbwa yo xela lini na uri yo xela ngafhi?

dzina la mmbwa?

A  
6

Divhamaipfi

Vhunzhi ha mađadzisi a ri vhudza uri nyito yo itwa nga ndiļa ifhio nahone a anzela u vha na thangela vhuimo **nga**, naho hu na manzhi ane a vha a si na **nga**, sa vhusiku na masiari kana a fhela nga –**ni** sa, tshikoloni. Kha thebuļu iyi hu na dziňwe dzas tsumbo.

masiari	<b>nga</b> matsheloni	vhusiku
<b>nga</b> u ongolowa	<b>nga</b> masiari	<b>nga</b> vhulenda
<b>nga</b> vhuronwane	mudini	tshikoloni



Lavhelesani mitshila ya maipfi (maledere a re magumoni) a re thebuļuni iyi nga vhuronwane.

Ni do vhaba uri -**ni** yo ūumiwa kha madzina. Ni do dovha na zwi vhaba uri hu na madzina ane a shuma na **nga** kana a shuma a si na **nga** musi a tshi ɻadzisa maiti mafhungoni. Thebuļu ya vhuvhili na yone i ri sumbedza zwiňwevho.



matshelonitsheloni	levhulevhу	tingatinga
vhusikusiku	khaħħakħaħħa	tshoħħetshoħħe
pesupesu	masiarisiari	ngomungomu

Ni vhaba u nga ndi nga mini maipfi a re kha thebuļu ya vhuvhili e na u dovhololwa ha madungo a maipfi?



Kha ri īwale

Zwino shumisani mađadzisi maņa a no bva kha thebuļu idzi vhuvhili hadzo kha u vhumba mafhungo.  
(hu tea u vha na mafhungo a malo o ūangana oħħe)



# Mafhungotserekano



Kha ri nwale

Mafhungotserekano a na maiti a no fhira jithihi. Talelani maiiti a re kha jinwe na jinwe ja mafhungotswititi a tevelaho. Ni kone u tanganya phere inwe na inwe yao ni tshi vhumba fhungotsekano, ni tshi shumisa maipfi a re zwitangeni.

Musidzana o tshimbila nga u ongolowa.

O vhaisala mulenzhe.

(ngauri)

*Musidzana o tshimbila nga u ongolowa ngauri o vhaisala mulenzhe.*

O balelwa u fara khofhe.

A dzhia bugu a vhala.

(zwino)

Kubwanana kwo dzungudza mutshila.

Kwo vha kwo takala.

(ngauri)

Ro ja khekhe.

Ro baka khekhe.

(musi)

Ndi takalela maapula.

Ndi takalela maswiri.

(na)



Kha ri nwale

Zwino khethekanyani fhungotsekano jinwe na jinwe li bve mafhungotswititi mavhili.

Mutukana o vha a tshi khou tudza ngauri o vha o divhaisa mulenzhe.*Mutukana o vha a tshi khou tudza.**Mutukana o divhaisa mulenzhe.*

Vele o ja khekhe thanu ngauri o vha e musidzana wa tseda.

Mmbwa yo huvha ngauri yo pfa phoso.

Ndo thusa mme anga u bika nda deka tafula.



Lavhelesani maipfi a re nga fhasi ha fhungo línwe na línwe.  
Nangani ipfi lóne ni lì nwale tshikhali tshe na newa.

Kha ri nwale

Matsheloni mañwe na mañwe ndi (fhedza u edela) **vuwa** nga awara ya vhurathi.



Ni tea (u litsha u tshimbila nga u ongolowa)  
kana bisi i do ni siya.



Vhathu vho (tshina nga maanda)

phathini ya Mulalo.

Zwino dzenisani **maiti a mafurase** o teaho mafhungoni aya.

sala murahu

ima phanda

luma ndevhe

sia khofhe

posa ito

luma mbilu

dzhena fasi

kandela phanda

dzhiela fasi

dzhiela nthi

Ndavhe o a dzhena bambeloni la madi a no khou rothola nga maanda.

Ngauri mulingo wo no vha tsini, ri tea u ra thoma u vhala.

Mulalo uri ene u khou lingedza u dilugisela mulingo fhedzi hu na vhathu vhanne vha khou mu

nga u ita phosho.

Muthu ane a vharewe vhathu u a dikukumusa.



Kubwanana kwa Mary Ann ku dzulela u mu hothe hune a ya hone.

Mary Ann o ri u kha kubwanana a mbo di zwi vhona uri u a ku funa.

Makhulu vha ri vho ha Malume musi vho ya u vha dalela.

Arali a zwe nda mu vhudza ndi musi a songo dzhena khomboni nngafha.



Kha ri vhale

Vhalani zwiñwalwa zwa dayari ni fhindule mbudziso dzi no tevhela. Talelani maipfi oþhe e a peletwa o khakhea luñwaloni ulu.

Zwiñwalwa zwa dayari zwi tevhelaho zwi bva kha Diary of a Wimpy Kid nga Jeff Kinney. Zwiñwalawa zwa dayari izwi zwe ñwaliwa nga Jeff Kinney, ane a vha ñwana wa tshikolo tshikoloni tsha vhukati tsha Amerika. Tshikolo tsha vhukati tshi nga fana na Gireidi 4 u swika kha 7 fhano Afrika Tshipembe.

Namusi ndi ñuvha la u thoma la u vula ha tshikolo, zwino ro sokou dzula ro lindela mudededzi vha tshi fhedza tshati yavho ya vhudzulo hashu. Nda vho humbula u vha ndi tshi khou ñwalañwala zwithu buguni ndi tshi tshimbidza tshiffinga.

Iri ni ndi ni the nyeletsheadzo ine ya shuma. Nga ñuvha la u thoma tshikoloni, ni tea u sedza vhukuma uri no ñewa vhudzulo vhufhio. Ni ri u swika tshikoloni na vhea zwithu zwanu ntha ha desike inwe na inwe ya kale hu si kale na pfa mudededzi wanu vha tshi ri -

NDI A FULUFHELA NOTHE NI  
A TAKALELA HE NA DZUDZWA  
HONE, NGAURI NDI HONE  
VHUDZULO HA VHOIWE HA  
TSHOTHE.



Zwino kilasini iyi ndo dzudzwa na Chris Hosey e nga phanda hanga na Lionel James e nga murahu hanga. Jason Brill ene o swika u lenga lwe a vhewa kha tsha u la tshanga, fhedzi nda zwi thivhela.

HU NA  
MUTHU O  
DZULAHO  
AFHA?

EE!  
EE!



Lavhuvhili

À thi dìvhi uri ndo no vhuya nda zwi amba naa, nne ndi NGWENA ya mitambo ya vidio. Ndi nga ana uri ndi nga Kunda muriwe na munwe wa vhana vha gireidi yanga hu si na na khakhathi.

Tshi no dina ndi uri khotsi anga a vha vhona i mpho. Vha twela u mmbudza uri ndi bve ndi ye vhanweni u tamba mitambo "i no thata".

Zwino namusi nga madekwana musi Baba vha tshi thoma zwa u ntokonya vha tshi ri ndi bvele nda, ndo lingedza u vha talutshedza uri mitambo ya video i a shumiswa kha u tamba mitambo i no fana na bola ya milenzhe (sokha) nahone u a pfa muhiso khathihi na u shisha biko.



Fhedzi, sa nga misi, Baba vho balelwa u pfesesa.

Khotsi anga vho talifha ri tshi tou angaredza fhedzi musi zwi tshi da kha u vha na luhonela lwa zwithu, vha a ntimatimisa.

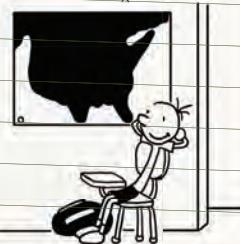


Ndi vhona u nga khotsi anga vho vha vha tshi nga kwatukanya mutshini wanga wa vidio arali vho vha vha tshi u pfesesa. Fhedzi ndi na mashudu ngauri whathu vha no ita mitshini iyi vha ita uri u si kwamee nga vhabebi.

Lavhuraru

Namusi nga phiriyyodo ya Divhashango ro vha na thesite, u tou ambavho ngoho, ho vha hu kale ndo i lindela.

Thesite ya hone yo vha i tshi kwama misanda ya mavundy, zwino nne ndi dzula murahu tsini na mepe muhuluhulu wa United States. Misanda yothe yo riwaliwa nga inkhi tswuku, zwino ndo vha ndi tshi zwi dìvha uri ndi do riwata ho thola.



Musi ri sa athu thoma na thesite, Patty Farrell a mbo di vhidzelela e ngei phanda.



Patty a vhudza Vho Ira uri vha tibe mepe wa United States musi ri sa athu thoma.



Patty ho ngo nkona, ndo fhedza ndo feila thesite iyo. Ngoho ndi ya uri ndi do wana hune nda do mulifhedza hone kha zwe a nnyita.

# U ñwala dayari yanu inwi muñé



Ndi zwiitei zwifhio zwe zwa bulwa dayarini ya  
Wipy Kid kha siañari lo fhiraho?



Kha ri ñwale

Bulani zwiitei zwine a khou ñwala ngazwo kha zwiñwalwa zwiraru zwa dayari.

**1**

**2**

**3**

Elekanyani nga tshiñwe na tshiñwe tsha zwiñwalwa izwi ni ñwale thohwana ya tshiñwe na tshiñwe tshazwo.

**1**

**2**

**3**



Kha ri ñwale

Ñwalani tshiñwalwa tsha dayari tsha inwi muñé. Elekanyani nga tshenzhelo dzo fhambananaho dze na tangana nadzo dzine dza vha dzi khulwane, dzi tshi seisa kana u tungufhadza. Ni ñwale deithi na ñuvha, nahone ni elelwe u ñwala sa muthu wa u thoma (ni tshi shumisa “Nñe”) nahone kha tshifhinga tsho fhiraho. Ni nga kha di edzisela tsumbo ya Wimpy Kid. Ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tshiñwalwa tsha dayari tshiñwe na tshiñwe.

*Dayari yanga*

*Duvha:*

*Deithi:*



Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

Deithi:

Dayari yanga

Duvha:

Deithi:

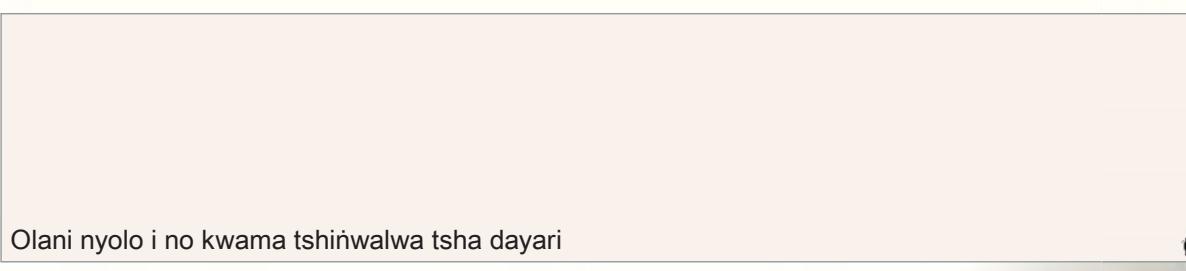
Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa  
tsha dayari



Dayari yanga

Duvha:

Deithi:



Olani nyolo i no kwama tshiñwalwa tsha dayari

Kha mabammbiri a u shumela o fhiraho no vhala na u nwala tshitiori. Kha vhege mbili dzi daho ni do vha no sedzesu manwalwa a u tsivhudza. Ni do vhala phumfulethe dza tsivhudzo nahone ni do dizaina phamfulethe yanu inwi muñe.

-  **Musi ni sa athu vhala**  
• Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri manwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maño (u sikima) kha siañari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.  
 **Musi ni tshi khou vhala**
- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pñsesi phara iyí, i vhaleleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni nthá.

## NI NA MATO A ZWIKWEA?

### Vhana

Ni twa no talela  
TV kana báisikopo,  
ni tshi khou tambo  
mitambo selefounu,  
ya khomphyutha  
kana ya vidio? Ni  
**nyamuwasofani?**



Vhunzhi ha vhana vha fhedza tshifhinga tshinzhi  
vho talela zwikirini.  
Na zwino, tshirwe tshifhinga u twa u tshikirinini  
tshifhinga tshothe zwi a thusa kha pfunzo,  
vhana vhanzhi vha tshi khou vhona TV na  
u tambo mitambo tshi fhira tshine vha tshi  
shumisa tshikoloni!

Ndi nga mini u twesa phanđa ha zwikirini i  
thaídzo?

• **U sa edela lwo linganelaho.** Arali ni tshi  
talela TV, ni nga swika hune na lenga  
u edela lune na si edele lwo linganelaho.  
U sa edela na pfelela zwi vhanga maneto  
nahone vhana vho netaho vha a kondelwa u  
thetshelesa kílasini.

• **Munono.** Arali ni tshi twesa phanđa ha TV,  
ndi honeha ni tshi delwa nga munono. Vhana  
vhanzhi vhane vha twa vho dzulela TV  
tshifhinga tshilapfu vha vha na lutamo lwa u la  
zwijwa zwi no nonisa zwe zwa kungedzelwa  
kha thelevishini. A zwi kondi u lesa musi ni tshi  
khou talela TV.

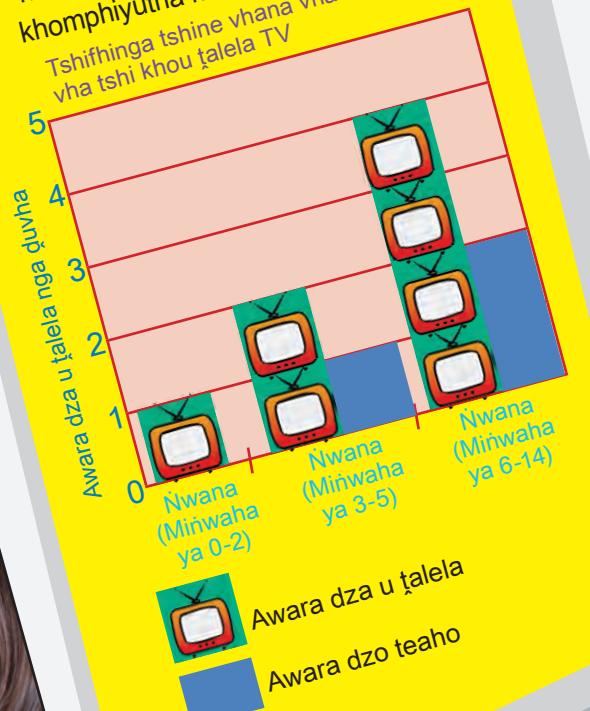


## Itani zwi no thusa vhana

Vhana vha tshikolo a vho ngo tea u fhedza tshifhinga tshi no fhira awara nthihi kana mbili vho ṭalela zwikirini.

Ni tea u ḋivhetshela tshifhinga u itela uri ni si fhedze tshifhinga tshinzhni no ṭalela TV na u tambo mitambo ya khomphiyutha kana ya vidio.

Tshifhinga tshine vhana vha tshi fhedza vha tshi khou ṭalela TV



Kha ri ambe

Ndi nyito dzifhio dziṁwe dzine na ita?

Dzhoinani kiṭabu ya mitambo kana ni dzhoini ḥiaburari ni vhale bugu. Tambani na khonani dzañu kana ni tambele phakhani. Gudani u lidza tshilidzo, ni tambe mitambo ya bodo, kana ni wane hobi.



- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou ṭalela TV nga ḫuvha?
- Ni takalela u ṭalela mbekanyamushumo dzifhio?
- Ni takalela u vha ni tshi khou ita mini musi ni tshi khou ṭalela TV?
- Ni tambo mitambo ifhio ya zwikirinini?
- Ni fhedza tshifhinga tshingafhani ni tshi khou tambo mitambo ya zwikirinini nga ḫuvha?
- “Muṭwasofani” ndi mini?

# Phamfu<sup>le</sup>the

Dovhani ni vhale ila phamfu<sup>le</sup>the ni fhindule mbudziso hedzi.



Kha ri nwale Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

munono
kungedzela
vhu <sup>ve</sup> mu
humbula
tshilidzo

elekanya
muvhili wo kalulaho
tsha u lidza nga zwanda kana nga mulomo
divhadzwa vhatu
zwiito zwa u vhaisa vha <sup>n</sup> we lwa <sup>nam</sup> ani

Phamfu<sup>le</sup>the iyi yo nwalelwu vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini tshone.

Vhabebi

Vhadededzi

Vhana vha tshikolo

Vhatu vhaluwane

Ndi nga mini ni tshi ralo? Nwalululani fhungo li no bva kha phamfu<sup>le</sup>the li no khwathisa izwi.

Phamfu <sup>le</sup> the i ni vhudza mini?	
1	Uri u talela TV na u tamba mitambo ya video zwi fhedza mudagasi.
2	Uri vhana a vho ngo fanela u fhedza awara dza 1 - 2 nga duvha vho talela zwikirini.
3	Uri vhatukana vha takalela u tamba mitambo ya video ngeno vhasidzana vha tshi takalela u talela TV.
4	Uri ma <sup>to</sup> a <sup>n</sup> u a shanduka a vha zwikwea arali ni tshi taleesa zwikirini.

Ndi nga mini u taleesa TV zwi tshi vhanga u sa shuma zwavhudi tshikoloni?	
1	Ngauri vhana vha lesa zwiliwa zwi no nonisa zwe vha zwi vhon a kha khungedzelo dza TV.
2	Ngauri vhana a vha iti nyonyoloso.
3	Ngauri TV i tutuwedza vhu <sup>ve</sup> mu.
4	Ngauri vhana vha vha vha si na tshifhinga tsho linganaho tsha u ita tshu <sup>n</sup> wahaya dzavho.

Lavhelesani tshatidungo i re kha sia<sup>ta</sup>ri ja 19 nga vhouronwane. Tshati iyi i ri vhudza mini malugana na tshifhinga tshine vhana vha mi<sup>n</sup>waha yo fhambananaho vha tshi fhedza vha tshi khou talela TV? Tshifhinga tsho linganelaho ndi tshifhio?




Ńwalani zwithu zwiraru zwo vhifhaho zwe zwa bulwa kha phosītara zwine zwa vhangwa nga u ṭalelesa zwikirini.

Kha ri ńwale






Kha ri ite nyito

Shuman na khonani yaṇu ni ite phosītara ya u ṭuṭuwedza vhana uri vha vhe na zwiñwe zwithu zwine vha ita vhudzuloni ha u tamba mitambo ya video kana u ṭalela TV.



Kha ri ńwale

Zwino ńwalani phara ni tshi ṭalutshedza phosītara yaṇu. Talutshedzani uri ndi nga mini vhana vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshiṭuku vho ṭalela zwikirini nahone vha tshi tea u fhedza tshifhinga tshinzhi vhe kha zwiito zwiñwevho.




# Hune zwithu zwa vha hone



Kha ri ñwale

Lavhelesani tshifanyiso itshi tsha tshiñori tsha mmbwa i tshi renga gurannda. Dzhenisani thangelavhuimo dzone tshikhalani tshi re tshifanyisoni tshiñwe na tshiñwe.

Lavhelesani  
mabulafhethu

Thangelavhuimo dzi shuma  
na dziñe we thinwaipfi sa  
madzina na masala kha u  
vhumba mabulafhethu ane a ri  
sumbedza uri zwithu zwi ngafhi  
misi two dzula na zwiñwe.

seli ha

dubo ja

u gonya kha

ngomu ha

u vhambela na

nga fhasi ha

bva ngomu ha

tsini na

n̄tha ha

1



*seli ha*

2



3



*Mavhengeli*

4



*Vhengele*

5



6



7



8



9



Kha ri ñwale

Zwino ñwalani fhungo ji no yelana na tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe ni tshi shumisa mabulafhethu aya nga jithihi nga jithihi luthihi fhedzi.

1 Tshamato i khou ya mavhengeleni. I tshimbila ya wetshela **seli ha** bada.

2

3

4

5

6

7

8

9

# U diphina nga figara dza muambo

Wanani uri idzi ndi figara dzifhio dza muambo ni ole tshifanyiso tsha u sumbedza tsumbo iñwe na iñwe.

## Mapfanisi

Lipfanisi ji vhambedza zwithu zwivhili nga u shumisa maipfi "sa" kana "fana na".

Madekwe ndo edela sa ñwana.

O nona u fana na mvuvhu.



## Mamethafore

Limethafore ji vhambedza zwithu zwivhili zwi sa fani ja zwi ɳea vhushaka kana u zwi buletshedza hu sa shumiswi "sa" kana "fana na".

Maluña ndi goñoño. U dzulela u lila misi yothe.

Khotsi a Denga ndi ndau. A vha ofhi muthu kusini kwa hashu.



## Alitheresheni

Alitheresheni ndi ndovhololo ya mubvumo wa u thoma wa ipfi.

Pfani a pfa pfene, pfure dza pfapfama.

Vele wa Vondwe o vala vothi ja vundea.



# U shengedzana



Kha ri vhale

Vhalani phamfulethe ni fhindule mbudziso dzi no tevhela.



## U shengedzana kha hu fhedzwe

Vhana vha tshikolo vhanzhi vha a shengedzwa. U shengedzana ndi tshithu tsho vhifhaho tshire tsha tea u fhedzwa zwikoloni zwashu. Ni tea u thanyela zwiito zwa u shengedzana.

### U shengedzana ndi mini?

U shengedzana ndi kutshilele kwa vhana vha tshi thuphana. Kutshilele uku ku anzela u dovhadolwa misi yothe.

U shengedzana hu katela u shushedzana, u kolelana, u rina muthu madzina mavhi, u vhaisa muiwe muthu na u mu sanda.

### U shengedzana hu bvelela ngafhi?

U shengedzana hu bvelela fhetu huiwe na huiwe:

- tshikoloni
- ndilani ya u ya hayani
- luvhandeni lwa mitambo
- thoilethe (mabungani)
- dzharatani ya tshikolo
- musi hu na nyendo dza tshikolo
- kha founu kana kha inthanete

### U shengedzwa hu pfala hani?

U shengedzana hu a vhaisa nahone vhana vhane vha shengedzwa vha pfa vha songo takala, vho farwa nga nyofho nahone vha si na khonani.

U shengedzana hu nga si ime u swika inwi ni tshi vhudza muiwe muthu. Arali ni tshi khou shengedzwa ni tea u vhudza mudededzi wanu kana muiwe muthu muhulwane ane a do ni thetshelesa a ni thusa.

Arali ni sa koni u wana thuso, founelani vha Childline kha nomboro heyi ya mahala.



### Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedzwa?

Vhudzani muiwe muthu Vhudzani mudededzi wanu kana mme anu kana khotsi anu kana muinwevho wa shaka. Vha humbeleni vhâ ni thuse u wâna thandululo. Arali ni tshi khou shengedzwa kha founu kana kha inthanete, dzhiani milaedza iyo ni i sumbedze muthu muhulwane.

Ni songo fhela mbilu Lingedzani u humbula nga zwithu zwi no takadza sa zwithu zwine na diphiña ngazwo tshikoloni kana zwine na zwi konesa. Ni dzule ni tshi zwi elelwa uri hu na vhathu vha no ni funa vhane vha do ni tsireledza. Lingedzani u dipilela inwi mune Vhudzani muthu ane a khou ni shengedza uri a ni

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini. Musi ni sa athu vhala
- Tshimbidzani maço (u sikima) kha siañari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini. Musi ni tshi khou vhala
- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. Arali ni sa psesesi phara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.



zwi takaleli. Ni ri "A thi andani nazwo hezwi." Zwi ambeni ni tshi difulufhela. Arali hu si nga vhi na khombo, ni nga kha di mu vhudzisa uri mulandu ndi mini na uri vhuvhili hanu ni tea u tandulula thaidzo i re hone. Ni songo amba na mushengedzi ni nothe. Humbelani khonani yanu uri a vhe hone.

**No no vhuya na vhudzwa uri ni mushengedzi?**

A zwi takadzi u vhidzwa u pfi u mushengedzi. A hu na a no takalela mushengedzi.

Tshinwe tshifhinga ni vha ni sa zwi d<sup>z</sup>ivhi uri ndi nga mini hu tshi pfi ni mushengedzi, fhedzi tshinwe tshifhinga ni a zwi d<sup>z</sup>ivha uri ndi ngani. Arali hu tshi pfi ni mushengedzi ni tea u thoma u humbula nga zwiito zwa<sup>ñ</sup> na uri ni nga d<sup>z</sup>ishandula nga ndilade.

Ni nga t<sup>o</sup>da thuso ya uri ni shandule kutshilele kwa<sup>ñ</sup>. Vhudzani vhabebi vha<sup>ñ</sup> vha ni thuse.

**Ni tea u ita mini arali ni mushengedzi?**

- Zwi t<sup>o</sup>ganedzeni uri ni mushengedzi ni mbo d<sup>z</sup>i thoma u shandula kutshilele kwa<sup>ñ</sup>. Lingedzani u elekanya uri ndi nga mini no vhuya na zwi thoma.
- Humbelani pfarelko kha muthu we na vhuya na mu shengedza. U bula uri ni khou d<sup>z</sup>isola (sori) ndi liga la u thoma kha u lugisa zwithu.
- Nwalelani uyu muthu lurwalo arali hu uri ha t<sup>o</sup>di u amba nga inwi no livhana.
- Vhudzani mudededzi wanu uri no khakhela vhaiwe na uri ni khou humbelia thuso ya u shandula kutshilele kwa<sup>ñ</sup>.

**Ni tea u ita mini arali hu na muiwe muthu ane na mu d<sup>z</sup>ivha ane a khou shengedzwa?**

Arali mu<sup>ñ</sup>we muthu ane na mu d<sup>z</sup>ivha a tshi khou shengedzwa, u khou lila thuso yanu.

Ni nga kha d<sup>z</sup>i balelwu u thivhela u shengedzwa ha uyu muthu ni nothe fhedzi ni tea u thusa.

Vhudzani vhadededzi vha<sup>ñ</sup> nga u shengedzana hu re hone.

Thusani muthu ane a khou shengedzwa uri a fhambane na mushengedzi a ye fhetu he a tsireledzea.



Kha ri ambe

- No no vhuya na shengedzwa?
- No ita mini ngazwo?
- Ni nga vhudza nnyi musi ni tshi khou shengedzwa?

# U elekanya nga u shengedzana



Vhalani phamfu<sup>l</sup>e<sup>l</sup>the i no amba nga u shengedzana ni kone u fhindula mbudziso idzi.

Phamfu<sup>l</sup>e<sup>l</sup>the iyi yo nwalelwa vhonnyi? Itani thiki (✓) tshibogisini thone.

Vhabebi

Vhana vhane  
vha khou  
shengedzwa

Vhana vha no  
shengedza  
vhar<sup>n</sup>we

Vhadededzi

Ndi nga mini ni tshi ralo?

Livhanyani maipfi aya na zwine a amba.

nyendo

inthanete

difulufhela

disola

tanganedza

u sa timatima

u endela fhethu

u tenda nzulele

u humbelo pfarelo

netiweke dza khomphiyutha

Bulani fhethu hu<sup>n</sup>a hune u shengedzana ha bvelela hone?


Nwalani zwithu zwiraru zwine na tea u ita arali ni tshi khou shengedziwa. Ni nga ita mini arali hu na zwe na vhuya na edzisa zwa u thivhela u shengedzwa zwa zwa si shume?


Muthu a nga shengedziwa nga ndila ifhio kha founu na kha inthanete?


Itani luswayo lwa "litshani u shengedzana".

--

# Mafhungombumbano

**Ndo lenga**

**ngauri**

**ndo siwa  
nga bisa.**

Ni a kona u ūuma  
mafhungotswititi  
mavhili ni tshi vhumba  
fhungombumbano.



Kha ri nwale

Shumisani małanganyi a re zwitangeni kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

Nne ndi pfana na u ya Vhugalaphukha ha Kruger.

Ann u takalela u ya bitshini. (fhedzi)

Khonani yanga u pfana na u ya ļaiburari.

Khaladzi awe u a zwi funavho. (na)

Ro vhona tshugulu vhugalaphukha.

Ro vhona ndou vhugalaphukha (na)

Mme anga vho dzumba zwikontsi.

Ra zwi wana. (fhedzi)

Ndo vha ndi tshi zwi takalela u ya baisikoponi misi yothe.

Ndi vha ndo ȳalelwa nga mushumo wa tshikolo. (fhedzi)

Ndi pfana na u imba khwairini ya kereke.

Ndi dovha nda pfana na u tamba bola. (nahone)

# Zwifhinga zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di

Ri shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha **tshi khou/kha di** kha u ʈalutshedza nyito ye ya bvelela kale nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mapfanisi a ɳefhongo a no fhela **nga “-o” na mavhumbi “vha” na “tshi khou/kha di”**. Ndo vha ndi tshi khou ʈalela TV. Ndo vha ndi tshi khou/kha di ja musi a tshi swika. Yo vha i tshi khou na madekwe.

Ri shumisa tshifhinga tshi ɖaho tsha **tshi khou/tshi kha di** kha u sumbedza zwi no do itea tshifhingani tshi ɖaho nga tshifhinga tshigede.

Kuvhumbelwe: Ri shumisa mavhumbi **“do”, “vha” na “tshi khou/tshi kha di”**.

Ri do vha ri tshikoloni musi ri tshi takuwa. Vha do vha vha tshi khou ya mavhengeleni. Ndi do vha ndi tshi khou ya tshikoloni tshiswa ɳwakani.

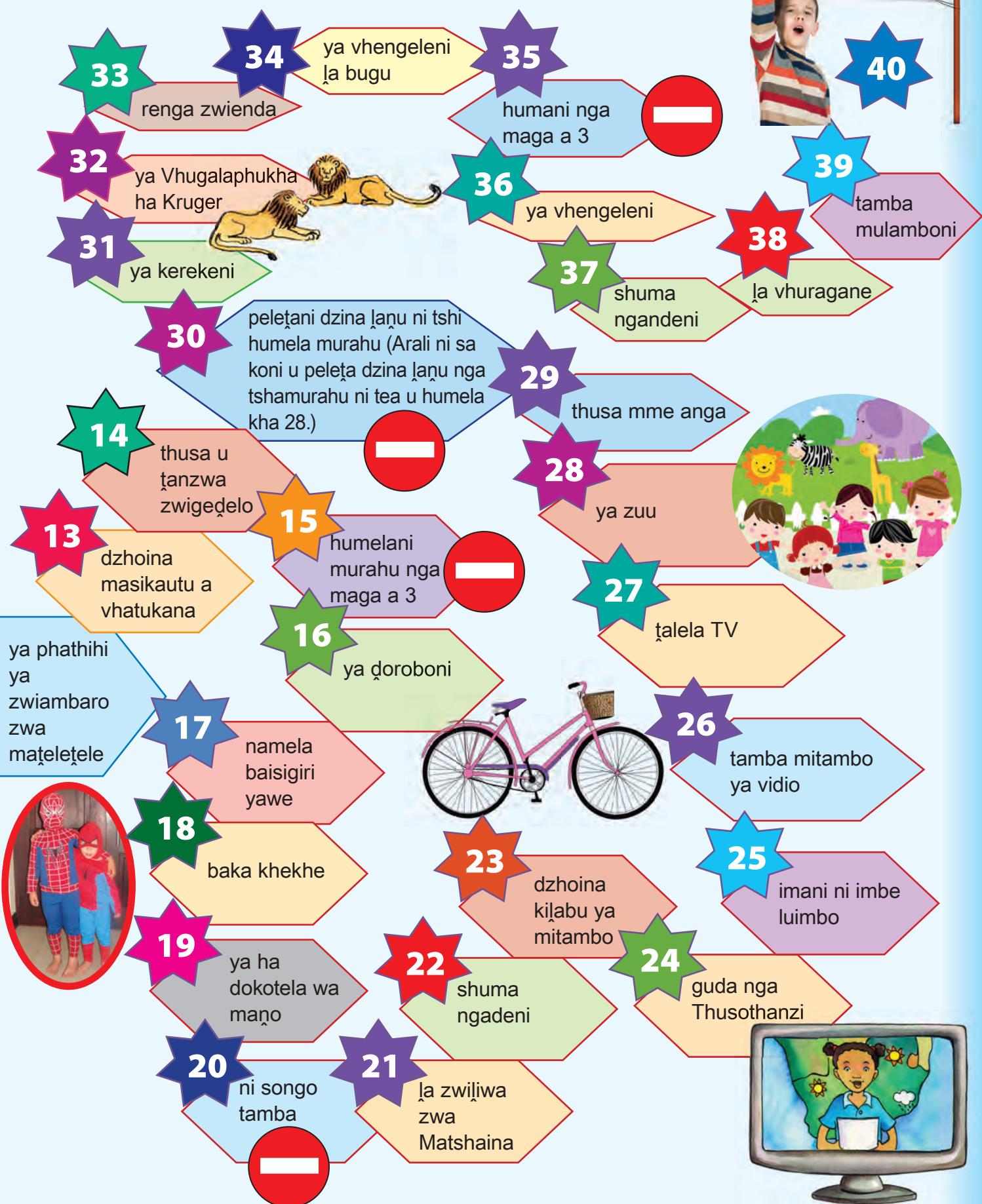
## MILAYO

Tambani mutambo uyu wa zwifhinga ni vhone uri ni zwi kona u swika ngafhi u vhumba mafhongo a re kha zwifhinga zwo fhiraho na zwi ɖaho zwa tshi khou/kha di.

### Kutambele

- Thosani khoini. Ya wa nga ʈhoho ni ya phanda nga maga mavhili. Ya wa nga mutshila ni ya phanda nga liga l̩ithihi fhedzi.
- Shumisani maipfi a re tshibogisini tshine na swika khatsho kha u vhumba fhungo li re kha tshifhinga tsho fhiraho tsha tshi khou/kha di kana tshi ɖaho tsha tshi khou/kha di.
- Arali na swika kha nomboro ya ivini thomani fhungo ɻanu nga **matshelo, vhege i ɖaho, riwedzi u ɖaho kana nga vhuya ɳamusi**.
- Arali na swika kha nomboro ya odo ni thome fhungo ɻanu nga **mulovha, vhege yo fhiraho, Mugivhela wo fhiraho, mahoja**.
- A no vha ene wa u thoma u fhedza ndi ene we a wina (kunda).







Kha ri nwale

Humelani kha mabammbiri a u shumela a 73 na 76 ni lavhelese dizaini dza phamfu $\ddot{\text{e}}$ the idzo mbili. Ni khou ya u ita phamfu $\ddot{\text{e}}$ the yanu inwi mu $\ddot{\text{n}}$ e i no amba nga u shengedzana. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho uri tshi ni thuse. Sia $\ddot{\text{t}}$ ari  $\ddot{\text{l}}$ a nga phanda  $\ddot{\text{l}}$ i tea u vha na tshifanyiso tshi no kunga vhavhali.  $\ddot{\text{l}}$ i tea u dovha  $\ddot{\text{l}}$ a vha  $\ddot{\text{l}}$ i na  $\ddot{\text{t}}$ hoho i no kunga khathihi na  $\ddot{\text{l}}$ furase kana tshi $\ddot{\text{l}}$ ogene tshi no kunga – tsumbo, “U shengedzana kha hu fhele zwino!” Olani tshifanyiso kha sia $\ddot{\text{t}}$ ari  $\ddot{\text{l}}$ inwe na  $\ddot{\text{l}}$ inwe ni tshi sumbedza mihumbulu yanu. Elelwani u dzenisa nomboro ya Childline kha sia $\ddot{\text{t}}$ ari  $\ddot{\text{l}}$ a nga murahu.

3 Nga murahu: Nwalani zwidodobedzwa zwa u kwama vha Childline

2 Hune u shengedzana ha bvelela hone

1

Nga phanda

6 Ni nga ita mini arali ni tshi khou shengedziwa?

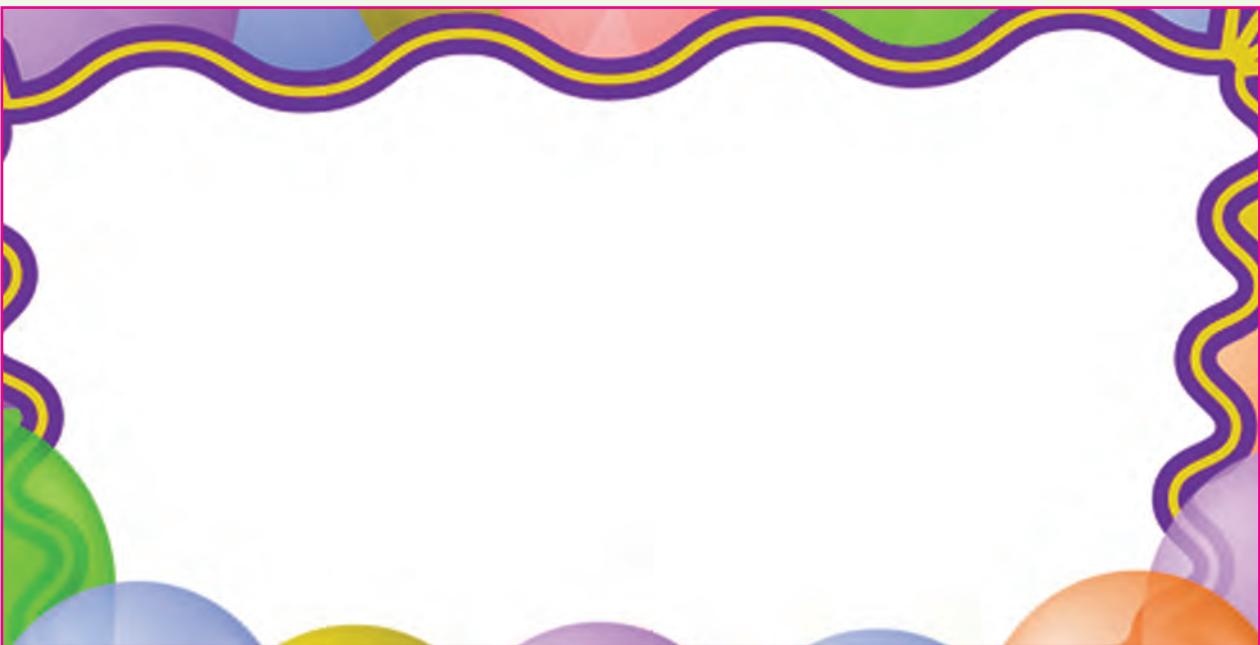
5 Ni nga thusa hani muthu ane a khou shengedziwa?

4 Ni nga ita mini arali ni mushengedzi ane a khou  $\ddot{\text{t}}$ odou litsha zwa u shengedza?



Kha ri ite nyito

Zwino gerani sia $\ddot{\text{t}}$ ari  $\ddot{\text{l}}$ i tevhelaho ni  $\ddot{\text{l}}$ i pete uri  $\ddot{\text{l}}$ i ite phamfu $\ddot{\text{e}}$ the ya Gara $\ddot{\text{t}}$  ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfu $\ddot{\text{e}}$ the nga vhudele.

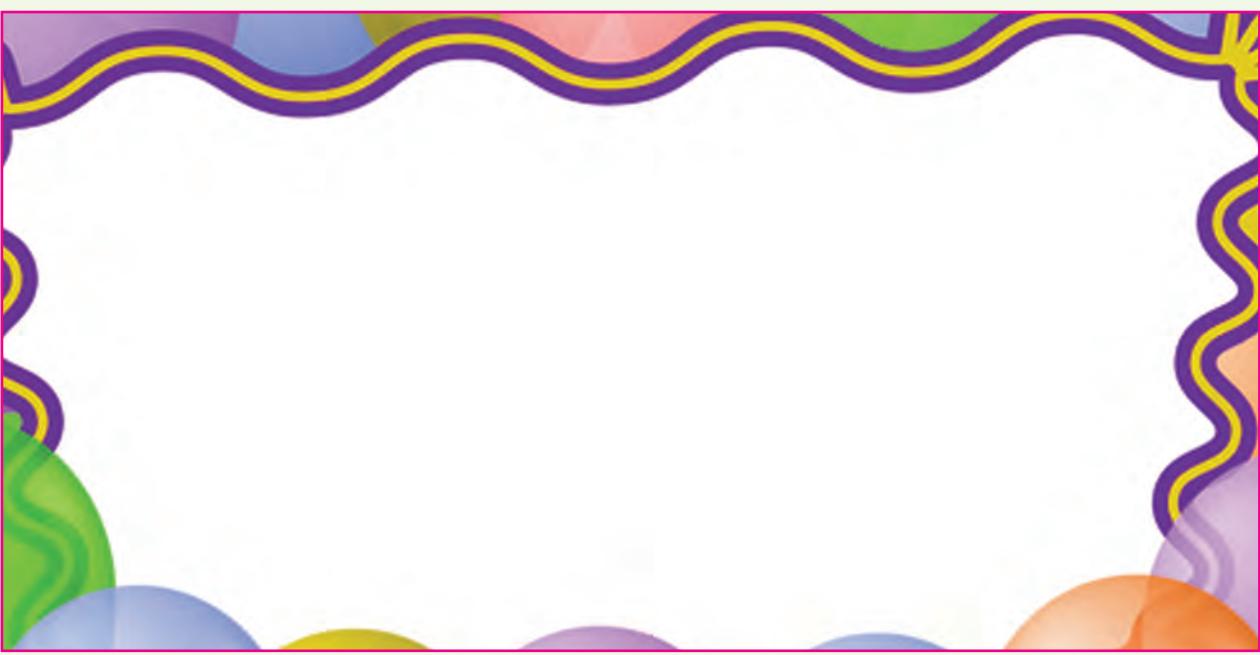


NGA PHANDA: petelani phanda

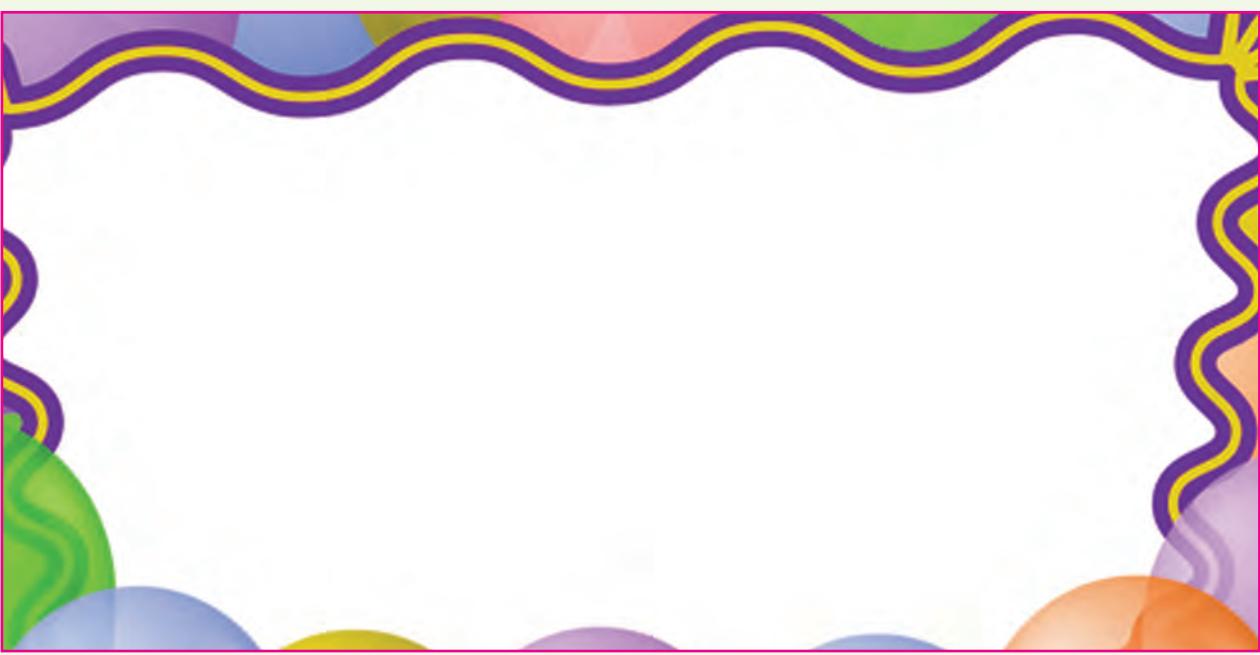
1

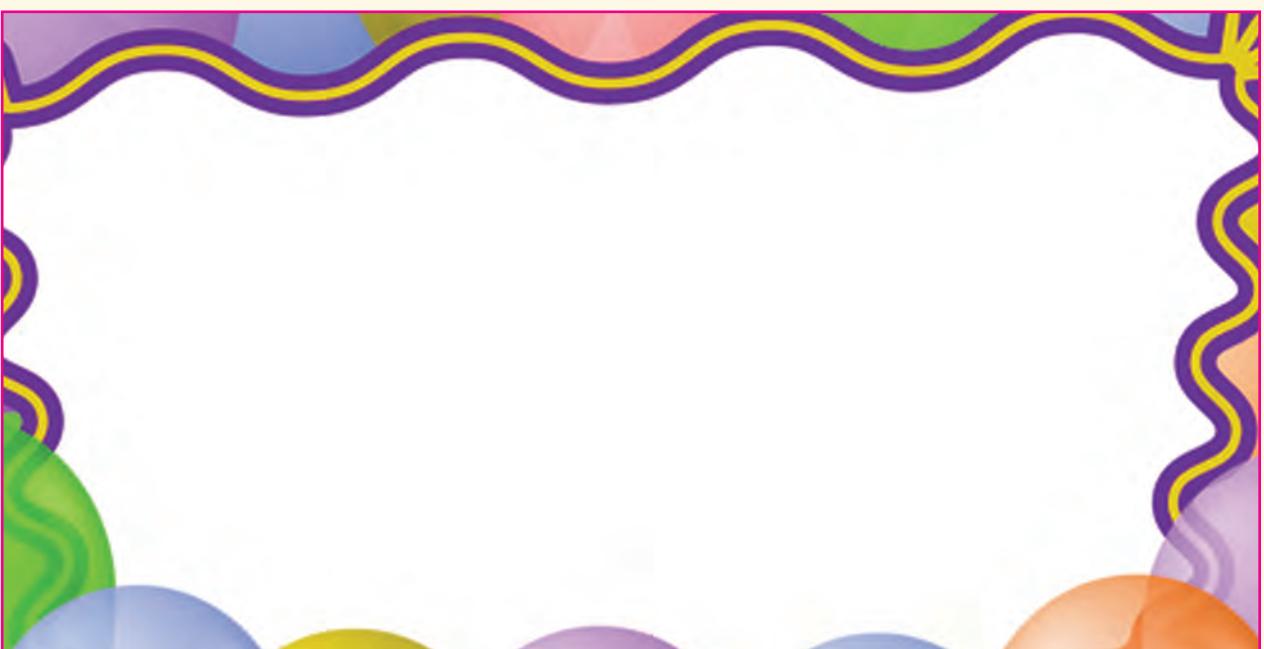
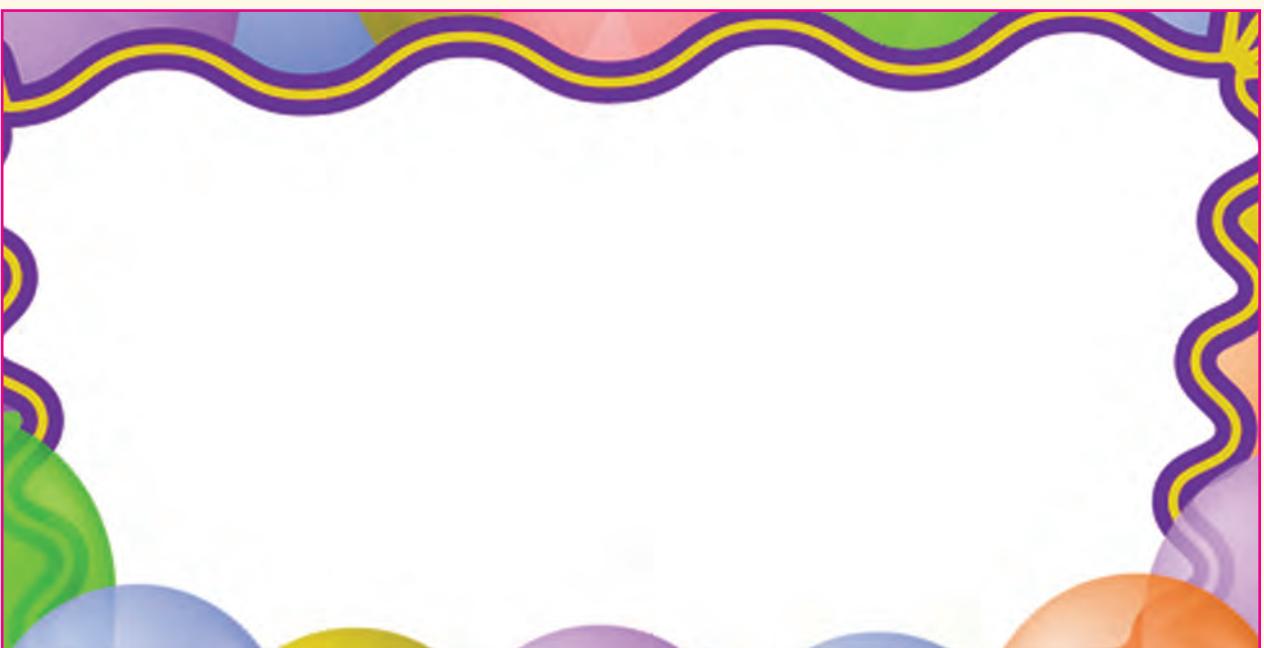
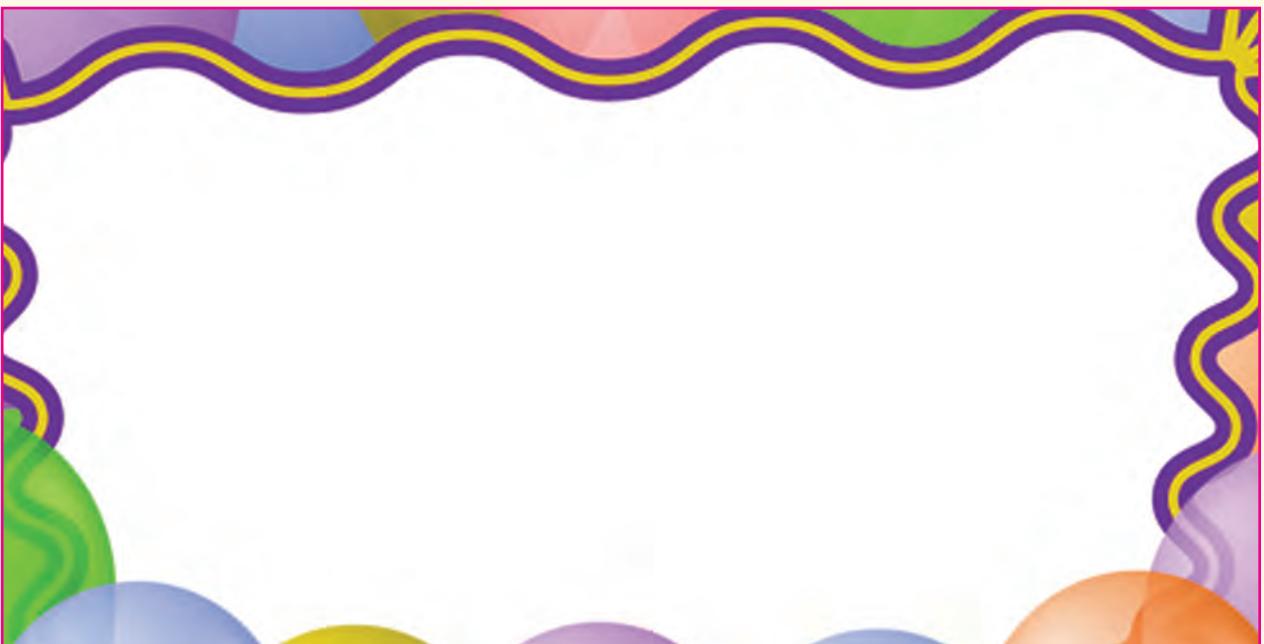
NGA MURAHU: u itela tsivhudzo ya u angaredza i no nga sa  
nomboro ya founu ya Childline, direse na direse ya imelji.

6



5





NDI A KONA			
u vhala tshiñwalwa tsha dayari.			
u vhala tshiñori tsha zwifanyiso.			
u vhala tshiñori.			
u vhala pamfulethe ya tsivhudzo.			
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga tshiñori.			
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga phamfulethe.			
u fhindula mbudziso dzo ñisendeka nga tshiñori tsha zwifanyiso.			
u ita phamfulethe.			
u ita phosíta.			
u rera na u humblela tshiñori ndi tshi shumisa tshifanyiso.			
u khethekanya mafhungotsherakano a bva mafhungotswititi.			
u topola mamethafore, mafanyisi na alitheresheni.			
u topola maiti.			
u saukanya tshatidungo.			
u ɻuma mafhungotswi a ita mafhungotserekano.			
u livhanya maqadzisi na nyito.			
u livhanya maipfi na zwine a amba.			
u palanelna na u ñwala dayari.			
u shumisa maqadzisi mafhungoni.			
u shumisa maqanganyi kha u ɻanganya mafhungo.			
u shumisa maiiti a mafurase.			
u shumisa mabulafhethu nga ndila yone.			
u shumisa tshifhinga tsho fhiraho tsha <b>tshi khou</b> na <b>kha ði</b> na <b>tshi ðaho</b> tsha <b>tshi khou</b> na <b>kha ði</b> .			
u ñwala tshiñwalwa tsha dayari.			
u ñwala kufhelele kwa tshiñori.			





Kha ri ite nyito

Humbelani khonani yanu a nwale milaedza ya vhukonani zwikhlanani zwi re afho fhasi.

Tsumbo:

*Khonani yanga Ann  
Ubva ha Mary*



# Thero ya 6: U tamba na vhurendi

## Themo ya 3: Vhege dza 5 - 6

### U diphinä nga vhurendi

#### 81 U diphinä nga vhurendi

36

U rera nga tshirendo na khakalulimi.  
U wana maipfi a re na raimi tshirendoni.  
U topola maedzamuthu tshirendoni.  
U ita ndowendöwe ya u bula khakalulimi.  
U topola aljtheresheni tshirendoni.

#### 82 Zwirendo zwa u dimvumvusa hafhu

38

U vhala tshirendo  
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.  
U topola ñefhungo na nyito.  
U ñwala mafhungotswititi a sumbedza ñefhungo na nyito.

#### 83 Ñwalani tshirendo tshanyu inwi muñe

40

U fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzenisa maipfi a re na raimi.  
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.  
U pulanela u ñwala tshirendo a tshi shumisa tshilugiseli tsha tshirendo.

#### 84 Ri sedza luambo

42

U ñwala nyito a tshi fhedzisa mafhungo.  
U ñwala ñhalutshedzo dza maipfi o tukufhadzwaho.  
U shumisa mañanganyi kha u shandula mafhungotswititi a vha mafhungombumbano.

#### 85 Vhengele ja u phulusa zwipuka

44

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshirendo.

#### 86 Zwirendo zwa Afrika

46

U vhala zwirendo zwa zwivhumbeo.  
U topola maipfi a re na raimi zwirendoni.  
U ola nyolo dzi no yelana na ndima dza tshirendo.

#### 87 U ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo

48

U pulanela u ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo.  
U ñwala tshirendo sa mvetamveto a kona u tshi ñwala nga vhudele.

#### 88 Ni kha di elelwa?

50

U ñwalulula mafhungo a tshi shumisa ndongazwiga dzone.  
U sumbedza uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.  
U shumisa mañanganyi kha u ñanganya mafhungo.

## Themo ya 3: Vhege dza 7 - 8

### Vhathu na fhethu

#### 89 Vhathu na fhethu

52

U lavhelesa mepe wa Afrika Tshipembe a vhala nga vhana vha no bva mavunduni o fhambananaho.  
U dodombedza mafhungomatsvhudzi a no kwama vhana vha no bva vunduni ñiñwe na ñiñwe.

#### 90 Zwa nyambo

54

U ita ñhodisiso ya nyambo a dodombedza zwe a wana.  
U rera nga mbudziso dzi no kwama u anda ha ndimi.  
U vhala tshati.  
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshati.  
U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe.  
U topola maiti.

#### 91 Zwikolo u mona na liphasi

56

Vhala mepe wa liphasi na ñhalutshedzo dza zwikolo zwo fhambananaho zwa mashangoni maiñe.

#### 92 U dzhena tshikolo mashangoni maiñe

58

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga mepe wa liphasi.

## Themo ya 3: Vhege dza 5 - 10

U ita mutevhe wa thaidzo dze dza waniwa musi wa therisano.

U livhanya mashango na madzhango.

U dadza khweshenee i no kwana yunifomo, zwiñiwa na zwiñwevho.

U ñwala mafhungo a tshi shumisa dziwe dza mbudziso dzi no bva kha khweshenee.

## Themo ya 3: Vhege dza 9 - 10

### Matambwa

#### 93 Tshifhinga tsha mitambo

60

U vhala ñitambwa.

#### 94 U elekanya nga tshitorí

62

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga ñitambwa.

#### 95 Ñwalani ñitambwa la inwi muñe

64

U pulanela u ñwala ñitambwa a tshi shumisa mepe wa mihibulo na tshipulaneli.

U ñwala ñitambwa.

#### 96 Ri sedza luambo

66

U ñwala mafhungo a tshi shumisa thangi.

U ñwala mafhungo a tshi shumisa mitsila.



# U diphin̄a nga vhurendi



No no vhuya na hakea lulimi?

**Kha ri ambe** Ndi nga kona u amba maipfi aya nga u ḥavhanya?

Kha khethekanyo iyi ni do guda nga tshaka dzo fhambananaho dza vhurendi nahone ni do ḥingedzavho u nwala tshirendo tshaṇu inwi muṇe.



**Shavhani shonzha**

**la Shashe mishashani**

**ya shango**

**la Shanzha**.



Ni nga vha no fhedza ni tshi vho ri **misasani ya sanzha!** Hezwi zwi vhidzwa u pfi ndi khakalulimi.



Muṇwali wa tshirendo itshi o vha na khaedu yo raliho musi a tshi renda tshirendo tshawe. Lulimi lwawe lwo hakea musi a tshi bu la maipfi a no nga "zwienda" na "gukulume".

Lavhelesani tshifanyiso na ḥoho ya tshirendo. Ni vhona u nga tshirendo itshi tshi amba nga mini? Ambani na muṇwe nga inwi ngatsho.

## Gukundoulume

Kale ho vhuya ha vha na ndoulume

Ye ya lingedza u vha **gukundoulume**

Hai, nandi! Ndi khou ḥodou ri **ukulume**

Ye ya lingedza u vha gukulume -

(Yoo! A thi na vhučanzi na uri ndi khou amba zwone

Uri a thi khou amba nga ndimi.)

**Hoyugaha** wee, ya wana makwanda

Khwanda dza vha **zwiwenda**;

Musi i tshi lingedza u tshimbila,

Ya khwathamedza nga zwienda-

(Zwo lugaha ndi do litsha u **yambayamba** nda tou imbaimba!)



**Kha ri vhale**

Vhalani tshirendo itshi nga vhuronwane. Ni kone u tshi vhalela n̄tha sa tshigwada.



Deithi:



Kha ri ambe

Tshirendo itsi tshi amba nga mini?

Ndi maipfi afhio e a ni kondela? A taleleni.



Kha ri nwale

Ngauri muñwali o hakea lulimi u vho shumisa maipfi a songo qowelwaho. Fhedziha, a na raimi na mañwe maipfi tshirendoni. Wanani maipfi ane a vha na raimi nao ni a nwale afho zwikhali.

gukundoulume	ukulume	hoyugaha	zwiwenda	yambayamba

Ndou yo vha i tshi khou lingedza u ita mini?

Ni vhona u nga zwi nga konadzea?

## Maedzamuthu

Musi vhañwali vha tshi ñea zwipuka kana zwithu mvumbo dza vhatu ri ri ndi u edza vhatu.

Nwalululani fhungo lline ja bva tshirendoni itsi li no sumbedza uri ndou yo lingedza u tshila sa muthu.



## Alitharesheni

Kha ri ite nyito

Itani ndowendowe ya khakalulimi  
dzi tevhelaho. Ni nga dzi amba  
nga luvhilo lungafhani?

**Beni o buba nga bisi  
ya Bale. A bubela  
baba uri vha  
fare bisi ya Bale.**



Vhalani mafhungomatsivhudzi a no kwama  
alitheresheni ni talele mibvumo i no khou dovhola  
kha khakandima dzi re ngei nthia.

Kha ri nwale



**Shambo la shaka la  
vaya Vele à vangulwa  
a si tsha shanavhida.**

**Mbudzi dza ſe  
dzo fa dzi ſondwe ha  
ſani wa fagi li no fana  
na funguvhu.**



Musi ni tshi dovhola  
maledere mathomoni  
a maipfi a re tsini  
na tsini fhungoni, ri  
zwi vhidza uri ndi  
alitheresheni.

# Zwirendo zwa u dimvumvusa hafhu



Vhalani tshirendo ni fhindule mbudziso.



## N̄e na kuduna

Ndo vha ndi ḫakani l̄inwe ḫuvha  
Ndi ndoṭhe.  
Nda mbo pfa kwatshakwatsha nda  
vhuvha nga tombo,  
Nda mbo vhona kuduna!

Ku na ludzhasi lwa lutombo,  
Mavhudzi a tshi penya sa musuku,  
Zwienda na masogisi zwa ṭada.

Ndi tou tama arali ndi tshi dovha  
nda ṭangana na kuduna.  
Kuduna kwa muṭada

*Tshi yelana na tsha Helen Moor*

Kha ri ḥwale

Murendi o vhona ngafhi kuduna?

Ndi mini tshe tsha ita uri murendi a vhone kuduna?

Murendi o vhona kuduna lungana?

Nwalululani fhungo l̄ine ḥa ri vhudza uri u na lutamo lwa u ṭangana hafhu na kuduna.

Ni vhona u nga itshi tshiṭori ndi tsha vhukuma? Ndi nga mini ni tshi ralo?

Dzhenisani maipfi a no bva  
tshirendoni a re na raimi na  
haya.

ḍuvha	tombo	ṭada

## Mafhungotswititi na mafhungotserekano

Mafhungotswititi a na ƿefhongo na nyito.



Nefhongo u amba nga  
muthu kana tshithu.



Nyito yone i ri vhudza zwiñwe zwi no  
kwama muthu kana tshithu.

Mary	u a imba.
ƿefhongo	nyito



Tangedzelani ƿefhongo ni talele nyito fhungoni ljhwe na ljhwe.

Kha ri ƿwale

Mukegulu vha khou vhala.

O raha bola.

Ndo neta.

U a imba.

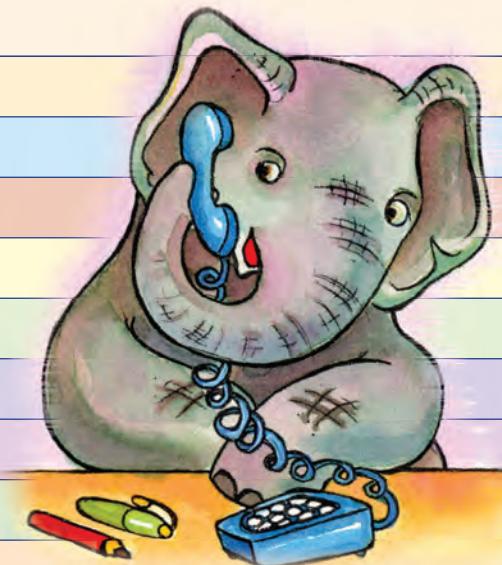
Mmbwa i na ndala.

No lenga.

Tshililo o amba nga founu.

Tshibwanana tsho shenga bola yanga.

Ndo baka khekhe.



Nwalani mafhungotswititi a inwi muñe. Tangedzelani ƿefhongo ni talele nyito.


# Nwalani tshirendo tsharu inwi mune



Kha ri እwale

Dzhenisani maipfi a raimi a  
no khou ታhela ni tshi itela u  
fhedzisa vese (ndima) iyi.

swika

tshika

mavhuyahaya

tshuñwahaya



Kha ri እwale

Tshirendo itshi tshi amba nga mini?


Ndi vhona u nga ndi nga mini Malindi a songo ita tshuñwahaya.


No no vhuya na hangwa u ita tshuñwahaya? ጽalutshedzani zwe zwa bvelela.


## Nga nthani ha tshuñwahaya

Malindi nga \_\_\_\_\_ (1).

Ha ngo shuma \_\_\_\_\_ (2).

Tshikoloni u vho tata u \_\_\_\_\_ (3).

A ri ngauri yunifomo i na \_\_\_\_\_ (4).

Phindulo 1 mavhuyahaya, 2 tshuñwahaya, 3 swika, 4 tshika



Kha ri nwale

Pulanelani u nwala tshirendo. Shumani na muñwe nga inwi ni wane ḫoho ine na nga nwala ngayo khathihi na fhungo (mutaladzi) ḫa u thoma. Ndima ya tshirendo itshi i tea u vha na mitaladzi miña. Mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña i tea u vha na vhulapfu vhu no lingana, nahone i tea u vha na tshivhalo tshi no lingana tsha maipfi. Ni lingedze u ita uri maipfi a u fhedza a mutualadzi 2 na 4 a vhe na raimi.

Musi ni sa athu thoma, thusanani kha tshirendo ni nekane mihibulo ni wane maipfi a re na raimi.

## Pulane ya tshirendo tshanga

Nwalani tshirendo tshangu sa mvetamveto kha kubammbiri ni kone u tshi nwala nga vhudele tshikhalani tshi re afho fhasi.

Thoho ya tshirendo

Thero ya tshirendo

Dzhenisani maipfi a re na raimi na a re kha mutualadzi wa vhuvhili na wa vhuña kha ndima inwe na inwe.

Ndima 1	Ndima 2	Ndima 3

Tshirendo tshanga

Thoho \_\_\_\_\_






- Shumisanis mepe wa mihibulo kha u pulaneli u nwala tshirendo itsi.
- Nwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu a ni lavhelesele tshone
- Vusuludzani zwe na nwala ni khakhulule he zwa tea ● Zwi nwaleni nga vhudele buguni yanu.

# Ri sedza luambo

## Vhonefhungo na nyito

- Nefhongo wa fhungo u ri vhudza zwinzhi nga muthu, fhethu kana tsh.
- Kanzhi nefhongo u vha e dzina kana lisala.

Lavhelesani tsumbo iyi.

### Khaladzi anga u funesa tshokoleithi.

Nefhongo	Nyito i ri vhudza zwinzhi nga nefhongo
----------	---



Fhedzisani mafhongo aya nga u dzhenisa nyito dzao dzi no ri vhudza zwinzhi nga vhonefhungo avha.

Vhunzhi ha *vhana vha pfana na u tamba*.

Zwipuka zwinzhi

Khonani yanga

Vhatambi vha bola

Zwimange zwi re na ndala

Mudededzi washu



Kha ri nwale Thukhufhadzo idzi dza maipfi dzo imela mini? Dzi nwalenzi dzo fhelela.

TV		nz	
lisa		dzin	
lidia		lita	
litang		lisu	



# U tuma mafhungo



Kha ri nwale

Shumisani maipfi a re kha khołomo ya vhukati kha u tuma mafhungo. Talani mutalo ni tshi tuma tshipida tsha u thoma tsha fhungo línwe na línwe kha khołomo A na tshipida tshone tshi re khołomo B ni tshi fhedzisa fhungo.

Ri shumisa maipfi  
a u tuma sa **thedzi**,  
**uri** na **ngauri** kha u  
tuma mafhungo.

A	Ngauri lì ri vhudza tshiitisi	B
Ndo lenga u swika tshikoloni	ngauri	hu khou rothola.
Ndo ambara dzhesi		Ndo lenga u vuwa.
Mutukana o vha o tshuwa		vha mpfundędza u peleta.
Mudededzi wanga vha a ntakadza		o vha a tshi khou shengedziwa.
Fhedzi lì shumbedza mbambedzo		
U talela TV ndi a zwi funa	fhedzi	A thi athu vhuya nda ya bulasini.
Ndo no ya doroboni khulwane		A thi takaleli mitambo ya video.
Ndo vha ndi tshi khou todou mu litshisa u ntshengedza		a hangwa masogisi awe.
O dzenisa khokho dzawe begeni		Ndo vha ndi tshi mu ofha.
Uri lì ri vhudza ndivho		
Ndo vha ndi tshi ita tshuwahaya yanga duvha na duvha	uri	Bisi i si ntsie.
Ndi a tavhanya u vuwa		Ndi phase Gireidi ya 4.
Ndo ita ndowendowe duvha línwe na línwe		Ndi kone u tuwa musi tsimbi i tshi tou lila.
Ndo paka bege		Ndi nangiwe kha thimu.

Zwino shumisani "ngauri", "uri", kana "fhedzi" kha u tanganya mafhungo aya.

Ndo no namela tshidimela		A thi athu namela bufho.
Ri nga si kone u tamba bola		i khou na.
Ndi khou vhala nga maanda		Ndi phase mulingo.
Ndo lenga u swika tshikoloni		alamu yanga a yo ngo lila.
Ndi pfana na bola		A thi pfani na khirikhethe.

# Vhengele ḥa u phulusa zwipuka



Kha ri vhale

Vhalelani tshirendo n̄ha ni na mutsindo. Ni tshi fhedza ni tshi vhale nga vhouronwane lu no fhira luthihi u itela u vha na vhučanzi uri ni a tshi pfesesa.

## Vhengele ḥa u phulusa zwipuka

Vhengele ḥa u phulusa zwipuka  
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana  
 kana naho i tshi **vhonala**,  
 Ndo vha ndi tshi ḫo ri gidigidi.  
 Nda ya vhengeleni ḥa u phulusa zwipuka.  
 Nda swika nde, "A vha mphevho itshi na **tshiła**."  
 "Ila ndi ya **khotho**?"  
 Nda renga itshi na itshi na tshiła, tsha mabesu  
 na tsha mutshila!  
 Na ila ya n̄devhe dzo lalaho.  
 I no dzula i tshi nga yo khotha.  
 Zwa mathomathoma na matsharatshara  
 Zwi ḫo wana haya haya hanga.  
 Musi ndi nga renga na **kwamba**,  
 I no ḫo mvumvusa nga u amba.  
 Arali ndo vha ndi na tshelede nyana  
 kana naho i tshi vhonala.

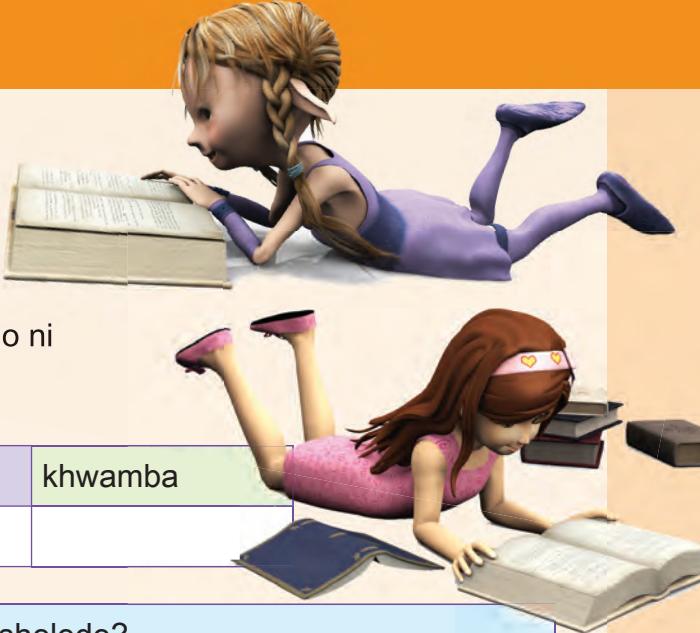
*Tshi yelana na tsha Rachel Field*





Kha ri ነwale

Vhalani tshirendo itshi nga  
vhuronwane, rerani nga mbudziso  
dzothe na khonani yanu ni kone u  
nwala phindulo.



Ndi maipfi afhio a re na raimi? Humelani kha tshirendo ni  
tangedzele maipfi a re na raimi na maipfi matswuku.  
A nwaleni hafha.

vhonala	tshiła	khotho	khwamba

Murendi uri o vha a tshi do ita mini arali o vha e na tshelede?

---



---



---

Fhethu he a vha a tshi do ya hone ndi fhethude?

---



---



---

Ndi zwifuwohaya zwifhio zwe murendi a vha a tshi nga renga arali o vha e na tshelede?

---



---



---

Ndi mmbwa ifhio ye a vha a tshi nga renga?

---



---



---

Khwamba o vha a tshi do i rengela mini?

---



---



---

Mmbwa ine a ri i twa yo khotha ndi ya mbeu ifhio?

---



---



---

Ndi nga mini ni tshi ralo? Ri zwi qivha nga mini uri murendi u a funa zwipuka.

---



---



---

No vha ni tshi nga renga mini arali no vha ni na tshelede?

---



---



---



# Zwirendo zwa Afrika



Kha ri vhale



Kha ri nwale

Lavhelesani zwirendo zwi re kha siañari ili. Zwi pfi ndi zwirendo zwa zwivhumbeo nahone zwe ñwalelwa uri zwi lingane tshivhumbeo tsha tshifanyiso. Naho hu uri izwi zwirendo zwashu zwa tshivhumbeo zwi na raimi, vhusnhi ha zwirendo zwa tshivhumbeo a zwi na raimi. Zwino vhalani zwirendo izwi.

Talelani phere ya maipfi a re na raimi a no bva zwirendoni izwi nga muvhala muthihi'.

## Vusi u reila Khumbi

Vusi ndi mureili wa khumbi i no ri isa tshikoloni.

Ri vula mafasitere oñthe uri hu dzhene maya u no rotholela.

U vulela radio uri ri imbe na ndila,

Ri thetshelesa muzika ra imba nyimbo dzashu.

A tshi da u ri dzhia u a lidza bele, a dovha ri tshi vhuya.

U i lidza ri ndilani, vhatnu vha zwi ñivha uri ri khou vhuya.

Khumbini ya Vusi ri a ñiphina ri ngomu.

*Arali ni tshi ñodou tshimbila na riñe, idani i na vhusnhi ngomu!*

### NWANA WA MVUVHU

Ñwana wa mvuvhu a  
ya u tamba.

A tou hasha madi musi  
a tshi ñamba.

A tshi huma a xela.

“Mme a nga vha ngafhi  
ngoho!”

Ndi ene a tshi lila sa  
tshixele.



*TSHIKUNWE TSHA NDOU*

*Vhukatikati shovuni  
la miomva ngei huiwe,  
Ndi he lusunzi lwa kanda  
ndou kha tshikunwe.*

*Ndou ya tsengisa mitodzi  
ya ñuñuna.*

*Khezwi wo konela nne?*



Kha ri vhale

## I ḋo na lini?

I ḋo na lini?

Ndou na ḫuḍa vha ḥenya vhe vhavhili.

Vha ima murunzini vha awedza mivhili.

"Ngavhe i tshi na," hu amba ḫuḍa mbilu i tshi swa.

"Ndo neta nga u vhona makole a tshi fhufha nga u swa!"

"Iyi ndi ngoho," hu amba ndou, "I ḋo na lini?"

Ndi khou tama maṭari matete madaladala.

Hu khou fhisesa na hatsi vhu khou ngalangala;

"I ḋo lini?"

Wonoyo musi ji tshi fhefha,

Madzingandevhe a fhira a tshi fhufha,

"I ḋo na ḥamus! Ri khou zwi pfa nga feḍa!

I khou bvuma ri khou i pfa i khou ḫa!"

Ḥuḍa na ndou ṭaḍulu dza lilala

Dza pfa goni ji tshi vhidzelela,

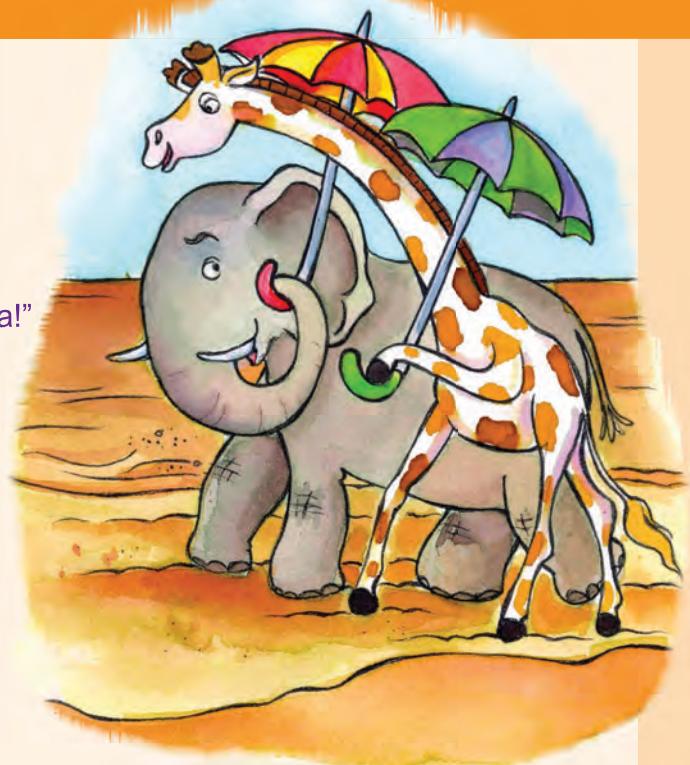
"Mvula yo swika-a-a. Milambo ḫala, milambo ḫala!

Ri ḋo ḫa zwidala! Ri ḋo ḫa zwidala!"

Zwi yelana na zwa tshiko tsha: <http://www.canteach.ca>



Kha ri ite nyito



Tshirendoni itsi tshine na kha ḫi tou bva u vhala murendi u ḥea tshifanyiso tshi re khagala tsha vhupo ha musi mvula i sa athu na na musi yo no na. Vhalani ndima idzi vhuvhili hadzo nga vhuronwane ni ole tshifanyiso tshi no yelana na ndima.



Ndima ya 1	Ndima ya 2



# U ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo

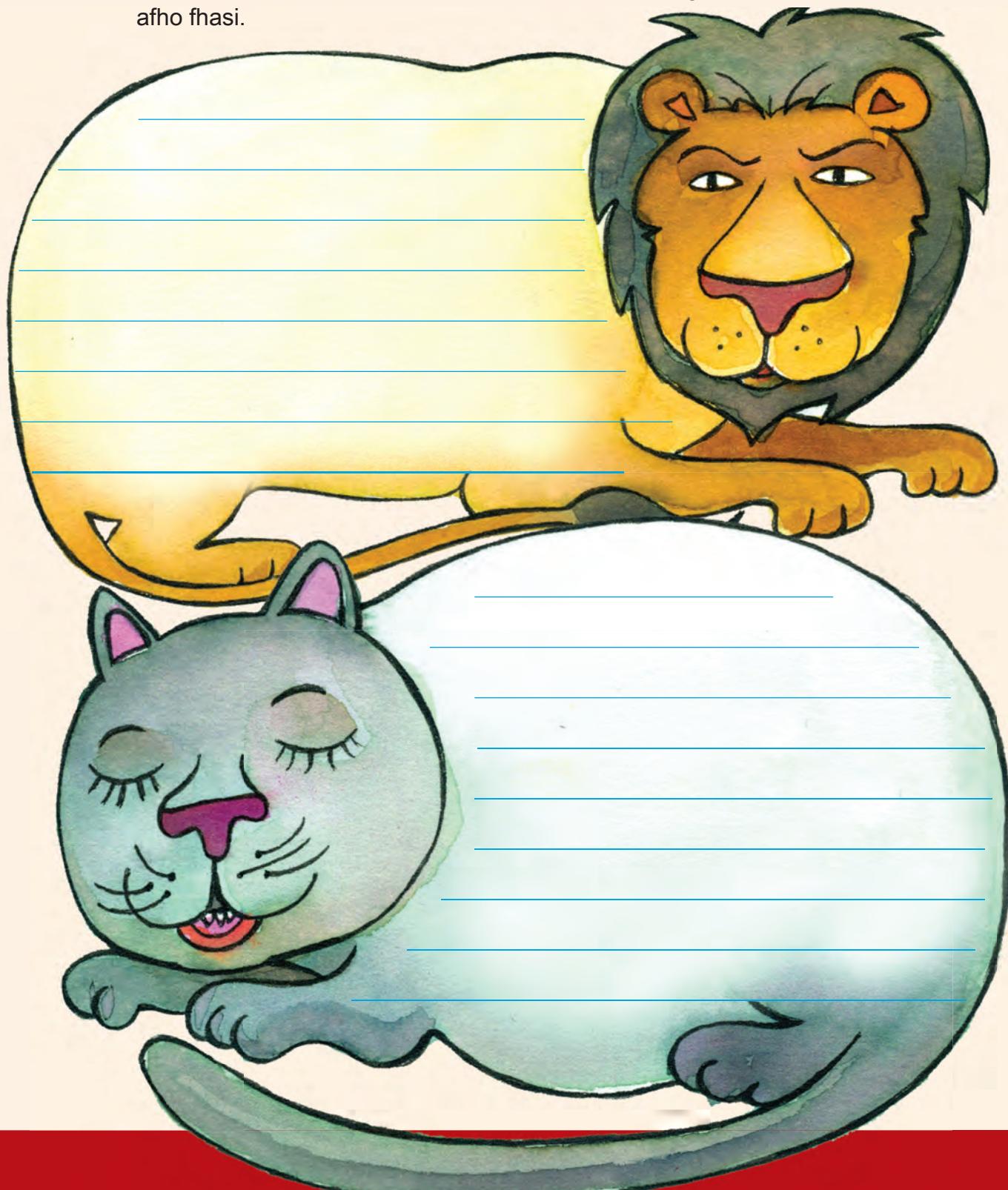


Kha ri ambe

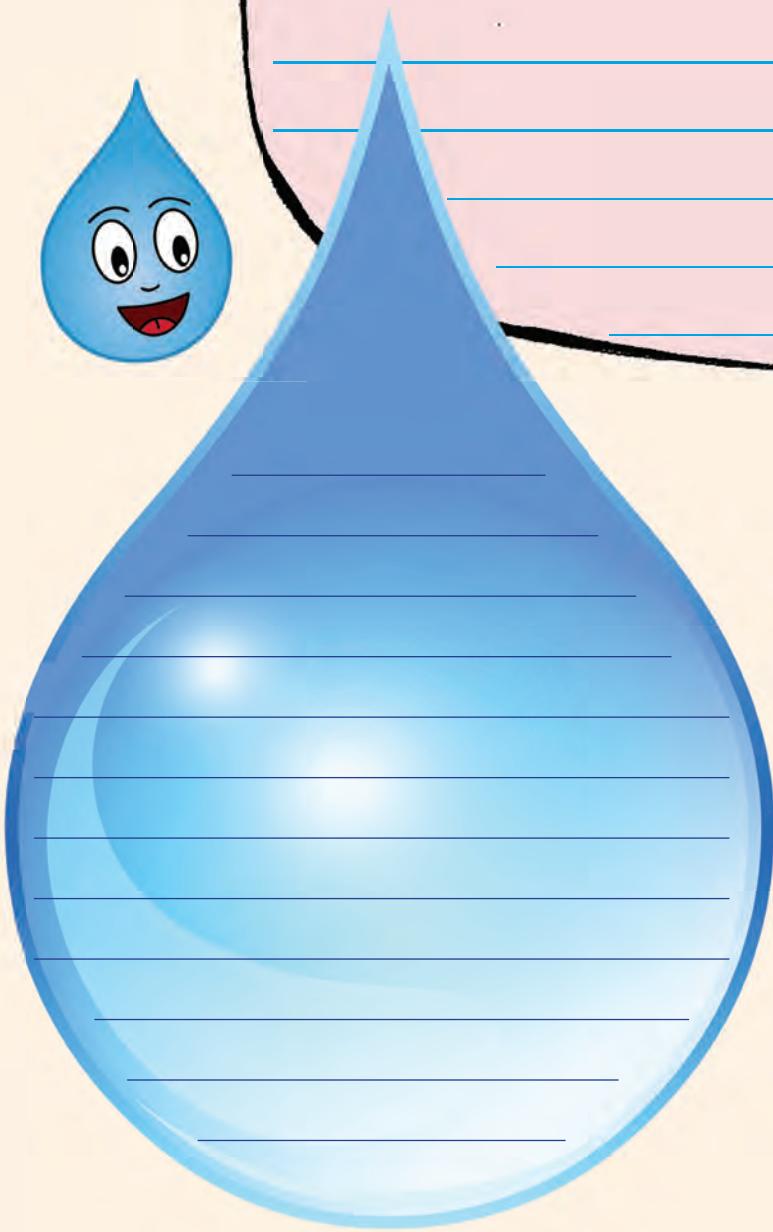
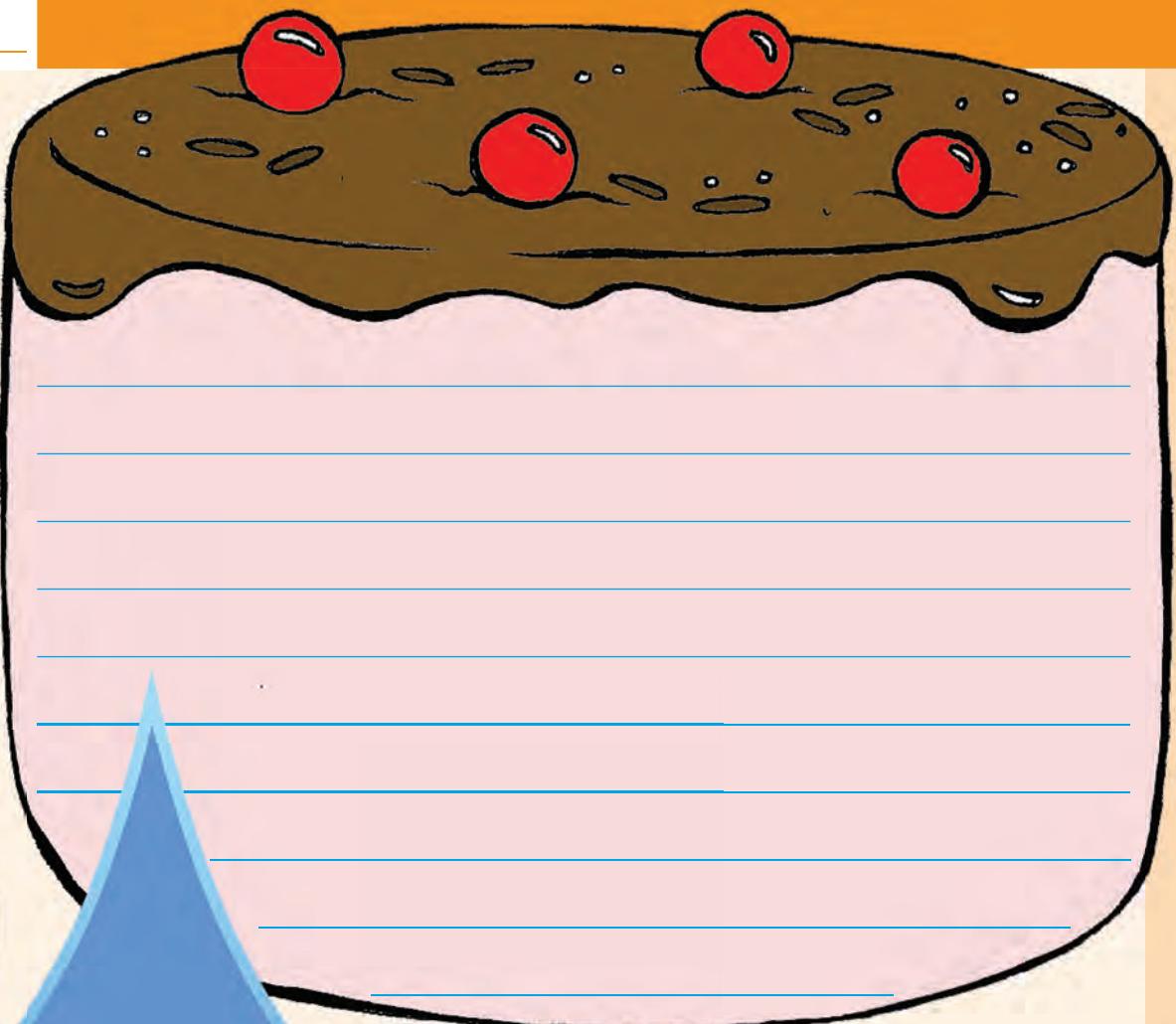
Lavhelesani zwifanyiso izwi zwiña. Pulanelani u ñwala tshirendo tsha tshivhumbeo.

- Tshifanyiso tshiñwe na tshiñwe tshi ita uri ni humbule nga mafhungo a thoho ifhio?
- Ni ðo shumisa maipfi afhio tshirendoni tshañu.
- Tshirendo tshañu tshi ðo vha na raimi?

Shumaní nga vhavhilihavhili ni tshi pulanelia tshirendo tshañu. Thomani nga u ñwala sa mvetamveto. Musi no no fushea, ñwalani ngomu ha zwivhumbeo zwi re afho fhasi.



Deithi:



# Ni kha di elelwa?

**Zwitatamennde** ndi mafhongo ane a ri vhudza zwiñwe zwithu. Zwi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

**Ndi kha Gireidi ya 4.**

**Mbudziso** ndi mafhongo ane a vhudzisa mbudziso a tshi ṭoda phindulo. A ḫaphuwa nga tshigambudziso?

**Ni do vhuya lini?**

**Ndaela** ndi mafhongo ane a nea ndaela.

Dzi ḫaphuwa nga tshiga tsha u awela.

**Iđani ngeno, ndi khou ḫodou ni ruma.**

**Magarukela** ndi mafhongo a no sumbedza vhuđipfi hu no ya kule u fana na u mangala, nyofho kana tsinyuwo. A ḫaphuwa nga tshigagarukela!

**Hei! Ni do wa!**



Nwalululani fhungo liñwe na liñwe, ni tshi shumisa ndongazwiga yo teaho.

**Kha ri ñwale** Ni kone u bula uri ndi ndaela, mbudziso, tshitatamennde kana garukela.

ni songo vuwa no mpomoka uri ndo dzhia bugu yanu nne



no vhuya na vhonavho dzhesi yanga



yoo, iđanu vhonea uri u na luvhilo lungafhani



ni na vhuñanzi uri no ða na khokho dzañu



bisi i takuwa nga awara ya 12



ni songo takuwa tsimbi i sa athu lila



eish a thi koni u zwi ḫanganedza uri mmbwa yo ja zwiliwa zwanga

# Zwiñwe hafhu nga małanganyi

Ni vho zwi ñivha uri ri shumisa małanganyi kha u ḥanganya mafhuno.

nahone	Li ri vhudza uri hu bvelela mini zwiñwe hafhu
fhedzi	Li ri sumbedza phambano vhukati ha zwipida zwivhili zwa fhungo
sa athu	Li ri vhudza uri ho itea mini zwi tshi rangela iñwe nyito
konou	Li ri vhudza uri ho bvelela mini zwi tshi tevhela nyito ya u ranga
ngauri	Li ri vhudza tshiitisi tsha nyito



Tanganyani mafhuno mavhili (phere) ni tshi shumisa małanganyi a re zwitangeni.

Kha ri ñwale  
Ro vha ro no neta musi ri tshi swika tshikoloni. Ro vha ro tou tshimbila (ngauri)



Ndi anzela o ambara khokho. Ndi ya u phurakhithisa. (sa athu)



Ndi pfana na u vhala zwiñori zwa khumbulelwa. A thi pfani na ngano. (fhedzi)



U ita tshuñwahaya yawe. U ya u guda zwa muzika. (sa athu)



U ño fhedzisa Gireidi 7 tshikoloni tshino. U ño ya sekondari ya nthia. (konou)

# Vhathu na fhethu



Kha ri ambe

Lavhelesani mepe ni vhudze muñwe nga inwi uri ndi vundu liphio ĥine la vha na vhadzulapo vhanzhisa na li ne la vha na vhadzulapo vhatukusa, ndi liphio li re ngomu shangoni na uri ndi mavundu afhio ane a vha na mikano na mavundu a no fhira mararu.

## Afrika Tshipembe



Kha ri nwale

Vhalani thalutshedzo idzi ni kone u ȳadza thebulu dzi no tevhela.



Ndi pfi Malebo. Ndi dzula Shoshanguve, Gauteng. Ndi na miñwaha ya fumi nahone ndi kha Gireidi ya 5. Hayani ri amba Tshibeli. Hobi yanga ndi u vhala. Ndi muñwe wa kīlabu ya u vhala nahone ri ḫangana Mugivhela muñwe na muñwe īaiburari. Ri a vhudzana uri ro vhala bugu dzifhio ra ita na u fhana bugu. Ndi na lutamo lwa u vha mutshimbidi wa īaiburari musi ndo no fhedza tshikolo.



Ndi pfi Lulama nahone ndi dzula Umtata. Tshithosa ndi lwone luambo lwanga lwa ȳamuni fhedzi na Tshizulu ndi a tshi amba. Ndi na miñwaha ya fumithihi nahone ndi kha Gireidi ya 6. Thalenten (mpho) yanga ya tshipentshela ndi muzika. Khotsi anga vha lidza porompiṭa, na nne vho mpfundedza u i lidza. Musi ndi tshi fhedza tshikolo, ndi do ya nda guda muzika yunivesithi.



Ndi pfi Ndivhuho. Ndi amba Tshivenda. Ndi dzula Thohoyandou ngei Limpopo. Ndi na miñwaha ya fumiñia nahone ndi kha Gireidi ya 9 tshikoloni. Ndi tamba bola ya milenzhe tshikoloni nda dovha nda tambela thimu ya vha phasi ha miñwaha ya 15 kha Junior Black Leopards. Ndi tama u vha mutambi ya bola wa phurofeshinala musi ndi tshi fhedza tshikolo.



Ndi pfi Rifloe. Ndi na miñwaha ya fumithihi. Ndi dzula Free State (Fureisita). Hayani ri amba Tshisuthu. Tshikoloni ndi guda Tshisuthu, English (Luisimane) na Afrikaans. Vhunzhi ha khonani dzanga vha amba Tshisuthu fhedzi ndi na khonani nthihi i no amba Afrikaans na vhañwe vhavhili vha no amba English. Zwino ndo no vha kha Gireidi ya 4 lune ri vho funzwa nga English. Ndi pfana na u tamba tshese na hokhi. Ndi tama u vha muinzhiniara musi ndi tshi fhedza tshikolo.



Ndi pfi Phaladi a no bva Mafikeng ngei vunduni ja Devhula Vhukovhela. Ndi na miñwaha ya fumimbili, ndi amba Tshitswana nahone ndi kha Gireidi ya 7. Nñe na khonani dzanga ri vhariwe vha re kha kiłabu ya ndondolavhupo. Ri ḥangana mafheloni a vhege ra kunakisa phakha na khunzikhunzi dza mulambo. Ri a diphinä vhukuma musi ri tshi ita ngaurali ngauri ri takadzwa nga u vha rothe ri tshi khou ḥogomela vhupo hashu. Ndi tama u vha mulondazwipuka (reinzha) musi ndo no fhedza tshikolo.

Nñe ndi pfi Zodwa nahone ndi bva Nelspruit ngei Mpumalanga. Ndi ṫwana wa miñwaha ya ḥahe a no amba Tshiswati. Ndi na mmbwa tharu na zwimange zwivhili. Musi ndo no fhedza tshikolo, ndi nga tama u vha muari wa zwipuka. Mugivhela muñwe na muñwe ndi ya ndi tshi thusa SPCA. Ri na tshigwada tsha u londota zwimange nahone ri londota na zwipuka zwe xelaho kana u paña.



Nñe ndi pfi Marieta. Ndi dzula Cape Town ngei Kapa Vhukovhela. Ndi amba Afrikaans nahone ndi kha Gireidi 12. Ndi pfana na u bambela nahone ndi fhedza tshifhinga tshinzhi ndi bitshini. Ndo gudiswa u vha muphulusi wa vhabambeli. Nwakani ndi tama u gudela vhudededzi.



Ndi pfi Jan ngeno hayani hu Kuruman kha ja Kapa Devhula. Ndi amba Afrikaans. Ndi na miñwaha ya fumiraru nahone ndi kha Gireidi ya 7. Hobi yanga ndi u lima miroho na zwimela zwi songo ḥowelwaho. Ndi tama u vha muñivhi wa zwimela musi ndo no phasa tshikoloni.



Ndi pfi Mandu. Ndi dzula Umlazi ngei KwaZulu-Natal. Ndi amba Tshizulu na English. Ndi na miñwaha fumiñga nahone ndi kha Gireidi ya 9. Ndo dzhoina kiłabu ya thusothanzi tshikoloni. Ndi tama u vha nese musi ndi tshi fhedza tshikolo. Thusothanzi i a thusa nga maanda. Ndi fhano ndo no di phulusa kuñwe kutukana.

Dzina	Miñwaha	Luambo	Vundu	Hobi	Zwine a tama u vha

# Zwa nyambo



Kha ri nwale

Wanani uri vhañwe nga inwi kiłasini vhañanu vha amba nyambo dzifhio kha nzulele dzo fhambananaho.

Nwalani madzina avho kha rou ya muvhala wa lutombo ni ambe uri vha shumisa luambo lufhio.

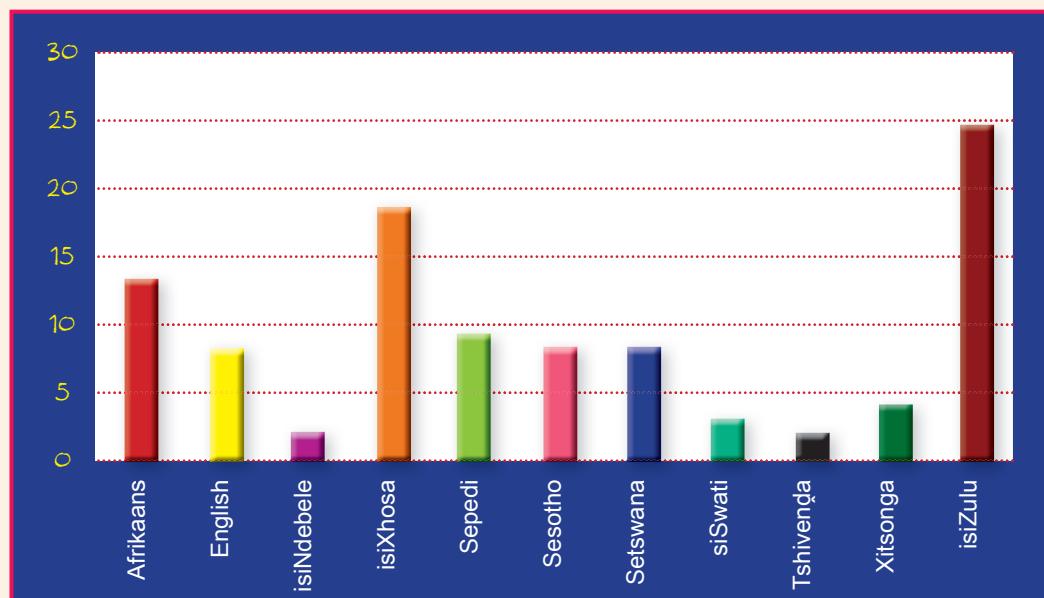
Madzina					
hayani					
kiłasini					
vhe na khonani					
mavhengeleni					



Kha ri vhale

Lavhelesani tshati ni fhindule mbudziso dzi re afho fhasi.

% Ndi nyambo dzifhio dza tshiofisi dzine ra dzi amba Afrika Tshipembe?



Ndi luambo lufhio lu no ambeswa nga vhatu vhanzhi Afrika Tshipembe?	
Ndi luambo lufhio lu no ambiwa nga vhatu vhatukusa?	
U ya nga tshati, hu na nyambo dzine dza ambiwa nga vhatu vha tshivhalo tshi no lingana?	
Luambo lwañu lwa hayani ndi lufhio?	
Ndi phesenthe nngafhani ya vhatu vha Afrika Tshipembe vhane vha amba luambo lwañu lwa hayani?	



Kha ri ñwale

Nwalani mafhongo a no swika malo a no ḥalutshedza  
uri khonani dzañu dzi amba nyambo dzifhio kha  
nzulele dzo fhambananaho.



Kha ri ñwale

Lavhelesani mepe u re kha siatari lo fhiraho nga vhuronwane ni kone u  
fhindula mbudziso.

Hu na mavundu mangana Afrika Tshipembe?	
Ndi vundu liphio li re na vhathu vhanzhisa?	
Ndi vundu liphio li re na vhathu vhatukusa?	
Hu na vhathu vhangana vunduni line na dzula khalo?	
Musanda wa Kapa Devhula ndi ufhio?	
Ndi mavundu mangana a re tsini na Iwanzhe?	
Ndi vundu liphio li re li hulwanesa ho sedzwa saizi (muelo)?	
Ndi vundu liphio li re na phendelashango ndapfusa?	

## Ri sedza luambo

Talelani maiti (maipfi a nyito) mafhungoni aya.

Ndo ya tshikoloni nga milenzhe nda swika nda dzula kiłasini.
Ndo founela Jim nda mu vhudza uri a de phathini yanga.
Mmbwa yo dzhena nduni na kukuna shambo.
O raha bola ya bammba ntha ha thanga ya nndu,
Ndo vha ndi tshi khou gidimela tshikoloni musi ndi tshi wa nda vhaisala mulenzhe.

# Zwikolo u mona na lifhasi



Kha ri vhale



France

Tshikolo France tshi dzhena nga 8 nga matsheloni tsha bva nga 4 nga madekwana, hu na tshifhinga tsha u awela nga tshiswiṭulo tsha awara mbili. Vhagudi a vha yi tshikoloni nga Ləvhuraru kana Swondaha, fhedzi vha ya tshikoloni lwa hafu ya ḫuvha nga Migivhela. A vha kombetshedzwi u ambara yunifomo dza tshikolo.



Awara dza tshikolo Dubai dici thoma nga 7:45 nga matsheloni u swika nga 1:30 nga masiari. Mađuvha a u awela nga tshilimo ndi malapfu vhukuma ngauri hu a fhisesa. Vhana vha tshikolo Dubai a vha tendelwi u beba mikhwama yavho muṭanani ngauri zwi vhaisa miṭana yavho. Vha shumisa mikhwama ya ḫiroli.

Dubai



Brazil

Tshikolo tsha vhana vha Brazil tshi dzhena nga 7 nga matsheloni u swika nga masiari, vhagudi vha ya hayani vha ja tshiswiṭulo na miṭa yavho. Zwikolo zwinzhi zwi kombetshedza vhagudi uri vha ambare yunifomo ya tshikolo.



Kenya

Zwikolo zwinzhi Kenya zwi phakhela vhagudi tshiswiṭulo. Vharīwe vhagudi vha vhulunga tshipiḍa tsha tshiswiṭulo tshavho uri vha kovhekane na miṭa yavho. Vhagudi vha ya tshikoloni u bva nga Musumbuluwo u swika nga Ləvhuraru, vharīwe vha a ya na nga Migivhela. Vhagudi vha fanelia u ambara yunifomo.



## Iran

Iran, vhatukana na vhasidzana a vha funzwi fhetu huthuhi. Kanzhi vhasidzana vha vha na vhagudisi vha vhafumakadzi, ngeno vhatukana vha tshi funzwa nga vhanna.



## South Korea

Naho ɖuvha ja tshikolo li tshi thoma nga 8 nga matsheloni u swika nga 4 nga mathabama, vhagudi vhanzhi vha dzula tshikoloni u swikela nga madekwana vhukuma. Nga murahu ha 5 ya nga madekwana, vhagudi vha vha na tshifhinga tsha u vhala. Musi vha sa athu ya mahayani, vha thoma vha kunakisa kiłasi dzavho.



## Japan

Japan, vhagudi vha fanela u ambara yunifomo, nahone hu na milayo i no kondja malugana na zwitaela zwa mavhudzi, zwienda, masogisi na vhulapfu ha tshikete. Kanzhi hu vha hu na vhagudi vhane vha nga lingana 29 kiłasini, nahone kiłasini hu na khomphiyutha thanu kana dza rathi dzine vhagudi vha sielisana u dici shumisa.



## China

Zwikolo nga u angaredza zwi dzhena nga 7:30 nga matsheloni u swika nga 5 nga madekwana hu na tshifhinga tsha u awela tsha tshiswiṭulo tsha awara mbili. Vhagudi vhothe vha fhiwa yunifomo ya mahala fhedzi a si khombekhombe u i ambara.



## Australia

Tshikolo tsha vhana vha Australia tshi dzhena nga 9 nga matsheloni u swika nga 3:30 nga masiari. Vhana vha ja zwiļwa zwavho zwa nga masiari tshikoloni.

# U dzhena tshikolo mashangoni maiwe



Kha ri nwale

Sedzani mepe ni kone u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.



Ndi shango liphio line ja ri mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana vha tshikolo?

Ndi shangoni liphio hune vhana vha ya tshikoloni awara nnzhi nga vhege?

Ndi mashangoni afhio hune vhana vha si kombetshedzwe u ambara yunifomo?

Ndi mashango afhio ane a phakhela vhana zwiliwa zwikoloni?



Kha ri ambe

Ndi thaidzo na khaedu dzifhio dzine na nga vha nadzo arali no ya hayani u ja tshiswičulo na dovha na vhuyeleta tshikoloni nga masiari na nga madekwana? Rerani nga izwi ni kha tshigwada tshañu. Itani mutevhe wa thaidzo dze tshigwada tshañu tsha humbula ngadzo.


Lavhelessani hafhu mepe. Ndi kha madzhango afhio hune ra wana mashango a tevhelaho?

Brazil		Japan	
China		Kenya	
France		South Korea	
Iran		Australia	

Ni  
humbule nga  
vhuronwane  
musi ni  
tshi da kha  
Australia!



## Kha ri ንwale

Vhudzisani khonani ተhanu  
mbudziso idzi ni kone u ደድዛ  
mbudzisavhathu (khweshenee).

1 Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana?



2 Ri fanela u ambara yunifomo?

3 Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana?

4 Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo  
ya mahala?

5 ዲuvha ፈa tshikolo ፈi fanela u lapfesa?



Fhindulani ee kana hai kha iñwe na iñwe ya dici tevhelaho:

	Zwikolo zwi fanela u kanzwa vhana.	Ri fanela u ambara yunifomo.	Mikhwama ya tshikolo i a lemela vhana.	Zwikolo zwi fanela u phakhela yunifomo ya mahala.	Duvha ፈa tshikolo ፈi fanela u lapfesa.			
<b>Khonani ya 1</b>								
<b>Khonani ya 2</b>								
<b>Khonani ya 3</b>								
<b>Khonani ya 4</b>								
<b>Khonani ya 5</b>								
<b>Thanganyelo</b>	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai	Ee	Hai



## Kha ri ንwale

Nwalani mafhungo a si manzhi nga phindulo dze khonani dzanu dza bulu  
kha mbudziso idzi.


# Tshifhinga tsha mitambo

## Phele ya yuropa na zwibudzana zwa sumbe



Kha ri vhale

Vhalani litambwa ili lo disendekaho nga lungano lu no divhea ni kone u fhindula mbudziso dzi re bammbirini ja u shumela li tevhelaho.

No vha ni tshi zwi divha uri nwana wa mbudzi ndi tshibudzana?  
Vhalani litambwa ili li no amba nga zwibudzana.



Kalekale ho vhuya ha vha na mbudzi ye ya vha i tshi dzula mudini wayo na zwibudzana zwa sumbe. Linwe duvha ya vha i tshi khou tea u ya dakani u todza zwiliwa.

Mme:

Vhananga, ndi kha di thoma nda dzhena hafho dakani. Ni tea u thanyela phele. Arali phele ya nga dzhena hafha mudini, i do ni zhota nothe. Ni do zwi divha uri ndi phele nga ipfi layo li no hwasa na nga milenzhe yayo mitswumitswu.

Zwibudzana:

Vha songo vhilahela nga riqe mmawe. Ri do dilinda nahone a ri nga tendi phele i tshi dzhena.

Hu si kalekale musi mme vha tshi kha di bva u tuwa, ha mbo pfala u ombaomba vothini.

Phele:

Vhananga hae, vulani vothi, mmawe vho vhuya. Ndo ni vhuyela na zwiliwa zwinhizwinzhi.

Zwibudzana:

Ri nga si vule vothi riqe. A si vhone mme ashu. Ipfi lavho li a hwasa. Vha phele vhone.

Phele ya mbo tuwa ya ya ya wana gwada ja tshoko le ya mila u itela uri ipfi layo li vhe lisekene.

Phele:

Vulani muqango wee, vhana. Mmawe vho vhuya.

Ipfi ja phele lo vha lo no vha lisekene nahone li tshi takadza. Zwibudzana zwo vha zwi tshi vho todou vula vothi musi zwi tshi vhona milenzhe mivhili mitswumitswu nga fasiere.

**Zwibudzana:** A ri nga vuli vothi riñe. Mme ashu a vha na milenzhe mitsumitswu ngaurali. Vha phele vhone.

Nga itsho tshifhinga ndi musi phele yo no farwa nga ndala khulu. Ya gidima ya ya ya renga fulauru ya khekhe ya i nujedza kha milenzhe. Milenzhe ya vho sala yo tshenuluwa. Ya vhuyeleta u ya u khokhonya vothini.

**Phele:** *Vhananga hae, ndo vhuya. Mvuleleni. Ndo ni vhuyela na zwiliwa zwinzhizwinzhi.*

**Zwibudzana:** Kha vha thome vha ri sumbedze shimba uri ri zwi ɖivhe uri vha mme ashu.

Nangoho phele ya mbo dzenisa shimba nga fasiṭere.

**Zwibudzana:** Ndi zwone mma, ri ḋo kħiilula vothi.

Musi vha tshi tou vula vothi vha mbo vhona hu phele. Vha tshuwa zwiħulu vha lingedza u dzumbama. Kubudzana kuñwe kwa sera fhasi ha ʈafula, kuñwe kwa dzhena ngomu mabaini, kwa vhuraru kwa dzhena tshiṭofuni, kwa vhuñu kwa dzumbama khishini, kwa vhuñanu kwa dzumbama khabodon, kwa vhurathi nga fhasi ha zinki kwa vhusumbe kwa dzumbama ngomu watshini khulu. Phele ya wana zwila zwibudzana zwa rathi ya zwi mila zweħe. Kubudzana kwa phedzi kwa ponya nge kwa vha kwo tsireledzea watshini. **Hu sa athu vha kale mme vha mbo vhuya vha tshi bva ḋakani.**

**Mme:** *Vhana wee. Ni gai wee?*

**Kubudzana 7:** *Mmawe, ndo dzumbama kasini ya kwatshi. Phele yo ja khaladzi dzanga na vhakomana vhoħthe!*

Mbudzi ya sinyuwa nga maanda. Ya ya bizini i tshi ḥodana na phele ya i wana yo edela fhasi ha muri. Mbudzi ya mona na phele i tshi sedzesha ya vhona hu na tshithu tshi no khou tsukunyea na u bidigama thumbuni ya phele ye ya vha yo kukumuwa.

**Mme:** *Zwi nga itea uri vhananga vha nga vha vha tshi kha ɖi tshila? Iwe ħwananga, gidimai u yo dzhia tshigero tshanga na ɳeleħe na harani.*

Musi kubudzana ku tshi vhuya mbudzi ya mbo gera thumbu ya phele. Zwiżla zwibudzana zwa rathi zwa thamuwa zwi tshi bva.

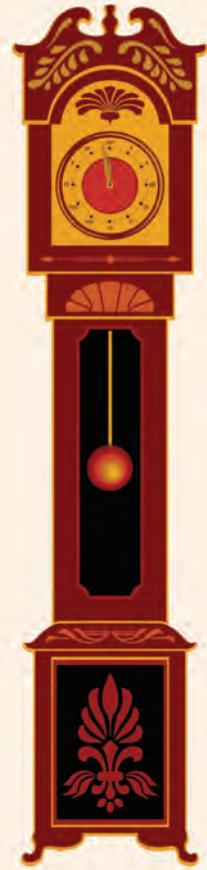
**Zwibudzana:** *Huree, ro tshila!*

**Mme:** *Kha ri wane matombo mahulu. Ri ḋo a panga thumbuni ya phele musi i tshi kha ɖi vha yo edela.*

Vha ḥadza thumbu ya phele nga matombo, mbudzi ya runga thumbu musi vho no fhedza. Phele ya vuwa ho no vha kale. Ya pfa i na ɖora ljhulu ya ri i ya u nwa mađi.

**Phele:** *Ndi mini zwi no khou kuma na u kunguluwa thumbuni yanga? Ndo vha ndi tshi ri ndo mila zwibudzana zwino zwi vho nga ndo mila matombo.*

Musi phele i tshi kotama bizini uri i nwe mađi, aļa matombo a sa lemeli zwone a ita uri i wele ngomu. Ha mbo ɖi vha u fa ha phele ya mbilu mmbi.



# U elekanya nga tshiṭori



Kha ri ambe

Ri a zwi ḥivha uri ngano dzi amba nga zwithu zwi sa itei. Ndi zwifhio zwi sa itei tshiṭorini itshi?

Fhethuvhupo ha hone ndi hufhio? Tshiṭori itshi tshi bvelela fhethu huvhili ho fhambanaho, ndi ngafhi na ngafhi?

Mafurase o swifhadzwaho a amba mini?



Kha ri ite nyito

Itani ḥitambwa ja tshiṭori itshi ni kha tshigwada tshaṇu. Hu tea u vha na mme, zwibudzana zwa sumbe, phele na muanetsheli a no ḥo vhala maipfi a u anetshela.



Kha ri ḥwale

Anetshelani tshiṭori itshi hafhu nga thevhekano yone ya zwiitei. Shumisani maipfi aya uri a ni thuse.



nga murahu

tsha u fhedza

zwenezwo

tsha u thoma



Zwino fhindulani mbudziso idzi.

Kha ri ḥwale

Mbudzi yo sevha vhana vhayo kha zwifhio?

Mbudzi yo vha vhudza uri vha thanyele phele. Vho vha vha tshi ḥo zwi ḥivha nga mini uri ndi phele?

Zwibudzana zwo dzumbama ngafhi?

1	2	3
4	5	6

7 *Kasini ya watshi*

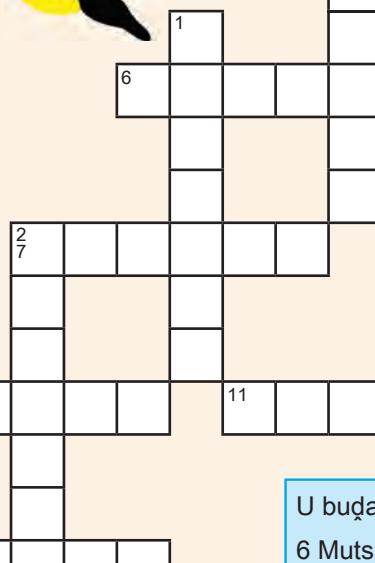
Ndi zwifhio zwe zwa bvelela tshiṭorini zwine zwi nga si ite vhutshiloni ha vhukuma?

1
2
3

# Makateli



Kha ri ite nyito



## Mafhungodavhi a maiti

Lavhelesani zwifanyiso izwi ni zwi shumise kha u ni thusa u fhedzisa mafhundo aya. Musi no no fhedza, talelani l̄iti l̄i re kha tshipida (fhungodavhi) tshe na nwala.



1 Mme anga vho sema John ngauri o

2 Ndo zwi d̄ivha uri ho ngo takala ngauri

3 O vha a tshi kona u gidima nangoho a mbo d̄i

4 Yo vha i phathi yanga zwino nda mbo d̄i

5 Ndo ya lwanzhe nda

Ri lavhelesa makateli  
Makateli ndi madzina a zwigwada  
zwa vhatu zwipuka kana zwithu.  
Dzīnwe dza tsumbo dzao ndi  
**tshīokola** tsha ngiriyhe kana  
manngo, **guma** la notshi.



- |                             |                          |
|-----------------------------|--------------------------|
| U budā                      | U tsisa                  |
| 6 Mutshotshonono wa _____.  | 1 Sambi la _____.        |
| 7 Khaṭha ya _____.          | 2 Tshithopho tsha _____. |
| 8 Mutavha wa _____.         | 3 Thulwi ya _____.       |
| 9 Nanda ya _____.           | 4 Murivha wa _____.      |
| 10 Tshikhuvhugu tsha _____. | 5 Mutshilinzhi wa _____. |
| 11 Dzanda la _____.         |                          |

U buđa: 6 Vhusunzi, 7 Muroho, 8 Thoho, 9 Fola, 10 Ndaū, 11 Khuni.  
U tsisa: 1 Kholomo, 2 Matombo, 3 Mathuri, 4 Zwijoni, 5 Thavha.



# Nwalani litambwa la inwi muñé



Shumani noñhe na vhañwe kiñasini ni bveledze litambwa. Fhedzisani tshati uri i ni thuse kha u pulana.

Kha ri ñwale

Vhabvumbedzwa	Talutshedzani vhabvumbedzwa.	Mubvumbedzwa muñwe na muñwe u ño ambara mini?	Vhabvumbedzwa vha ño amba mini?
Nwalani madzina a vhañwe nga inwi kiñasini vha no tamba sa vhabvumbedzwa vha tshipida tshiñwe na tshiñwe.			

Sa tshigwada, nekanani mihibulo ya litambwa ili ni shumise mepe wa mihibulo kha u dzudzanya mihibulo.

Vhabvumbedzwa ndi vhonnyi?

Fhethuvhupo ndi hufhio?  
Talutshedzani bono.

Thoho

Puloto ndi ifhio?

Hu thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedzisela



Kha ri ñwale

Nwalani litambwa sa mvetamveto. Li dzudzanyeni (u editha) ni kone u ñwala lo kunakiswa tshikhalani tshe na ñewa. Arali ni tshi ṭoda u engedza ha u ñwalela, dzenisani siañari li no bva buguni yañu ya ndowedzo.

Thoho

Fhethuvhupo	
Vhabvumbedzwa	

# Ri sedza luambo

## Thangi ndi mini?

Thangi a si ipfi lo fhelelaho. Ndi tshipida tsha ipfi tshi no tumiwa mathomoni a ipfi lo fhelelaho (li pfi ndi mudzi). Thangi iñwe na iñwe i na zwine ya amba. Musi thangi yo tumiwa kha mudzi wa ipfi, i shandula zwine ilo ipfi ja amba.



Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi tuma thangi kha mudzi wa/tsinde ja ipfi? Ipfi ili liswa li vho amba mini.

Thangi



ku-

Mudzi wa/tsinde ja ipfi

-tukana



Kha ri nwale

Tangedzelani thangi kha liñwe na liñwe ja maipfi aya. Ni kone u talela nga fhasi mudzi wa/tsinde ja ipfi.

kusidzana

liningo

makole

ñemuði

mafharalala

vhatukana

ñendila

nyamungozwa

direma

nyamudade

ramabindu

tshivhavhula

mushumo

lubadzhi

mashonelo

Thangi idzi dzi amba mini?

Thangi	Thalutshedzo
ku-	tshituku
ra-	mudzia zwiito (tshiduna)
nya-	mudzia zwiito (tshisadzi)
ne-	muñe wa

Thangi	Thalutshedzo
di-	u ita nyito kha iwe muñe (lidiiiti)
lu-	tshithu tshisekene
ma-	mudzia zwiito (tshiduna/tshisadzi)
Ha-	fhethu



Nwalani mafhungo mañanu ni tshi shumisa maipfi a re na thangi.

Kha ri nwale


# Mutshila ndi mini?

Mitshila i fana na thangi, nga nn̄da ha uri i t̄umiwa magumoni a mudzi wa liiti u itela u shandula zwine liiti la amba. Tsumbo: thaphuwi –lume li amba “tshiduna”, lune ipfi mutulume la amba mutu wa luduna.



Kha ri ite nyito

Lavhelesani tsumbo. Hu itea mini musi ri tshi t̄uma mutshila kha mudzi wa ipfi? Ipfi ili liswa li vho amba mini.



Tangedzelani thangi kha liwe na liwe la maipfi aya. Ni kone u talela nga phasi mudzi wa ipfi.

Kha ri nwale

malume

shumisa

nguluzwana

bikulula

ndilade

imbisa

ndoulume

rungela

mmalume

khulukadzi

imbavho

imbana

gumofulu

ndoukadzi

vhonana

mbudzikadzi

khotsimunene

tshisana

tsigulula

mbudzana

budzwana

Mitshila iyi i amba mini?

mutsenene

Mutshila	Thalutshedzo	Mutshila	Thalutshedzo
-lume	tshiduna	-ulula	itulula nyito
-fulu	zwinzhi	-ana	tshițuku
-kadzi	tshisadzi	-de	tshifhio (lushaka)
-nene	tshițuku	-ela	u itela muňwe nyito

Kha ri nwale

Nwalani mafhungo mařanu ni tshi shumisa maipfi a re na mitshila.

NDI A KONA		
u vhala tshatidungo.		
u vhala tshirendo.		
u vhalela tshirendo n̄ha ndi na mutsindo.		
u fhindula mbudziso dzo q̄isendekaho nga tshati		
u fhindula mbudziso dzo q̄isendekaho nga tshirendo.		
u fhindula mbudziso dzo q̄isendekaho nga mepe.		
u ñwala l̄itambwa.		
u ñwala phadzili ya maipfi i sa kondi		
u fhedzisa ndima ya tshirendo nga u dzhenisa maipfi a re na raimi.		
u ñula mafhungomatsivhudzi kha mepe.		
u q̄adza khweshenee.		
u wana maipfi a re na raimi tshirendoni.		
u topola al̄itheresheni tshirendoni.		
u topola khakalulimi.		
u topola makateli.		
u topola maedzamuthu tshirendoni.		
u topola ñefhungo na nyito mafhungoni.		
u topola maiiti.		
u wana uri mafhungo ndi ndaela, mbudziso, zwitatamennde kana magarukela.		
u sumbedzela (u olela) tshirendo.		
u pulanelia l̄itambwa.		
u humbulela uri tshirendo tshi amba nga mini ndo sedza t̄hoho yatsho na tshifanyiso.		
u shumisa mañanganyi kha u vhumba mafhungotserekano.		
u shumisa thangi.		
u ita ndongazwiga.		
u shumisa mitshila.		



# Thero ya 7: Ngoho na khumbulelwa

## Themo ya 4: Vhege dza 1 - 2 Zwi mafhungoni

### 97 Vho xela vha wanala 70

U humbulela tshitiori a tshi shumisa tshifanyiso, thoho ya mafhuno na khephusheni ya atikili ya gurannda. U vhala atikili ya gurannda. U topola mafhambanyi a re kha marivalwa. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda.

### 98 U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi) 72

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda. U shumisa małanganyi kha u ḥanganya mafhuno. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda. U nwala maambiwa kha mapulo a maipfi. U nwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi shumisa tsha u thoma, ha tevhela, nga murahu, tsha u fhedza.

### 99 U nwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi) 74

U ḫadza tshipulaneli tsha marivalwa a tshi itela u nwala atikili ya gurannda. U ḫadza mafhungomatsivhudzi aya a no kwama atikili yawe. U dzudzanya (editha), a sengulusa atikili a i nwala nga vhudele.

### 100 U lavhelesa luambo 76

U topola maiitimatkedzi. U khethekanya maipfi a bva madungo. U rera nga ḫalutshedzo dza thoho dza mafhuno.

### 101 Kha ri vhale ri pfe 78

U vhala atikili ya gurannda. U livhanya mafhambanyi. U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga atikili ya gurannda. U anetshela hafhu tshitiori nga thevhекano o sedza thoho dza mafhuno dze dza bulwa.

### 102 Mafhuno a ri mini? 80

U ita ḫodisiso kha khonani dzawe a tshi lugisela u nwala atikili ya gurannda. U ḫadza tshipulaneli tsha u nwala a tshi itela atikili ya gurannda. U dzudzanya, a sengulusa na u nwala atikili nga vhudele.

### 103 Zwine dikishinari (thalusamaipfi) ya ri vhudza 82

U topola zwi re kha dikishinari zwi no nga maipfi a u dededza, maipfi a vhudzheno, ḫhalutshedzo dzo fhambananaho na thinwaipfi.

### 104 Ni kha dielelwa? 84

U shumisa maiti mafhungoni. U ḫadza garaṭa ya mafhungomatsivhudzi ya nomboro dza founu. U shumisa małanganyi kha u ḥanganya mafhuno. U fhedzisa meizi.

## Themo ya 4: Vhege dza 3 - 4 U ya tshikoloni

### 105 Jojo u thoma tshikolo tshiswa 86

U humbulela mafhuno a tshi shumisa tshifanyiso na thoho. U sikima tshitiori. U vhala tshitiori. U thebuleitha phindulo dza mbudziso dzo disendekaho nga tshitiori. U nwala magumo a tshitiori a ita litambwa lao.

### 106 Hu bvelela mini kha Jojo? 88

U vhala tshitiori tshothe. U vhambedza vhaanewa vhavhili.

### 107 U elekanya nga Jojo 90

U fhindula mbudziso dzo disendekaho nga tshitiori tsha Jojo. U nwala tshiñwalwa tsha dayari a tshi ḫita Jojo a tshi sumbedza zwe zwa itea uyo musi. U dzhenisa maładzisi a digirii (mbambedzo) a no khou ḫahela.

### 108 U nwala luñwalo 92

U ḫadza tshipulaneli tsha u nwala luñwalo. U nwala luñwalo a tshi tevhedza thoho dze dza bulwa a tshi shumisa mafhungomatsivhudzi a no bva tshipulaneli tsha u nwala.

### 109 U vhala dayari 94

U vhala zwiñwalwa zwa dayari.

### 110 U lugisa zwithu 96

U rekhoda zwiñwalwa zwa dayari zwa małuvha mararu. U nwala maładzisi a digirii o teaho.

## Themo ya 4: Vhege dza 1 - 4

U khethekanya maipfi a bva madungo. U nwala maładzisi o teaho.

### 111 U lavhelesa luambo 98

U dzhenisa maładzisi a fhetu a tshi fhedzisa mafhuno. U sika mafhuno nga mafurase a dzina. U fhedzisa mafhuno a tshi shumisa mafhungodavhi a madzina. U nwala masala a mbuelamurahu a tshi fhedzisa mafhuno.

### 112 Nwalani tshitiori 100

U ḫadza tshipulaneli tsha u nwala a tshi wala tshitiori. U ita bugu ya zwigeriwa, a nwala tshitiori na u ola nyolo yatsho.



# Vho xela vha wanala



Kha ri vhale

Lavhelesani atikili ya gurannda ni lingedze u bvumba kana u humbulela uri i do vha i tshi khou amba nga mini. Thoho ya mafhuno, fhethu, pharathangeli, tshifanyiso na khephusheni zwi ri vhudza mini nga atikili iyi?

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri mañwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani mañ (u sikima) kha siatari ni wane uru ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Vhambedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. • Arali ni sa pfesesipara iyi, i vhaleni hafhu nga u tou ongolowa. I vhaleleni ntha.

Dzina la gurannda

## MASASE

28 Khubvumedzi 2015

Deithi

### VHASIDZANA VHOMAKONE VHA TSHIKOLO VHA A XELA VHA WANALA

Thoho ya mafhuno

Nadine Murdock

Ndìvhadzamuñwali

Durban

Ndìvhadzafhethu

Pharathangeli

**Mulovha vhavhili vha vhasidzana vhomakone vha Gireidi 4 vha Greenway Primary School vho xela vha waniwa nga vha SAPS nga vhuya.**

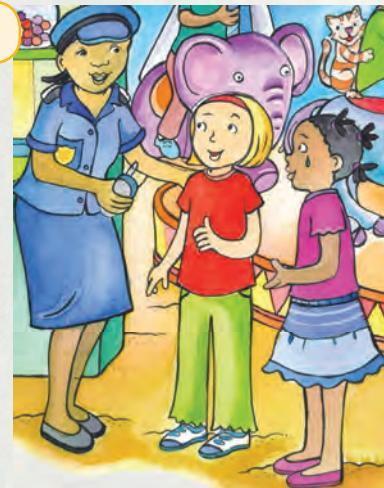
Vhagudi vha fumiñhanu vha Gireidi 4 vha no bva Greenway Primary School vho vha vho fara Iwendo Iwa u ya Durban Beach Front Amusement Park. Vhagudi avha vho vha vho **tangelwa** Iwendo Iwa tchipentshela nge vha vha vho shuma zwavhuñi nga maanda kha mulingo wa ANA.

Thohoyatshikolo vha Greenway, Mufumakadzi Vho Shirley Ntuli vho amba uri kiñasi mbili dza Gireidi 4 dzo fara Iwendo ulu ngauri vho vho vha khwiñisa maraga dzavho

kha mulingo wa ANA. Kilasi dza Gireidi 4 A na B dzo vha dzone kiñasi dze dza dialusa tshikoloni tshoñhe,” hu amba thohoyatshikolo vha sa ñikhodi zwone. Maraga dzavho dzo gonya dzi tshi bva kha 36% ya fhasi musi vhe kha Gireidi 3 dza ya kha tshikoro tsha ntha tsha 68% vhe kha Gireidi 4.”

Vhagudi vho vha vho sumbedza u **dikhwiniña** kha luambo nga maandesa. Muñwe wa vhadededzi vha Gireidi 4; Vho Keith Brown, vho ri” Ndo **tutuwedza** kiñasi yanga uri i shume nga maanda vhukati ha ñwaha zwino maraga dze vha wana ndi mvelelo dza u shumesa havho!”

“Ro vha na fulo ji no pfi ndi ja **vhege ya u vhala bugu**



Vhasidzana vha tshikolo vha waniwa nga Konsitabulu Shezi

Khephusheni

Iune nda vha na vhuñanzi ha uri ñwana muñwe na muñwe o mbo ñi vha murado wa laiburari,” ndi muñwe hafhu mudededzi wa Gireidi 4, Vho Elsie Myeza, vha no ralo. Hezwi zwo vha thusa uri vha gonyise maraga dzavho dza luambo nga 20,” Vha ralo vha tshi **dikukumusa** nga vhana avha.

**Vhasidzana vha a xela**

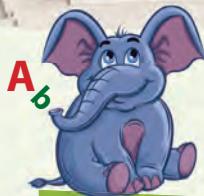
Sa u livhuha u khwiñisa havho maraga dzavho, vhagudi vha Gireidi 4 vho iswa phakhani ya u dimvumvusa bitshini. Tsho dinaho ho vha u xela ha vhasidzana Nomsa Shabalala na Ann Smith,

Vho do fhedza vho wanala nga murahu musi vha tshi ñivhiga kha muofisiri wa mapholisa heneffo phakhani. Nomsa o ri." Ndo vha ndo tshuwesa ndi tshi ri ñhamusi vharìwe vho ri sia." Ann ene o amba o tshuwa uri, "Lo vha li tshi vho kovhela hu si tsha vhonadza zwavhudzi."

Vhasidzana vho vha vho **ngalangalela** huñwe lwe vha vho kundwa u wanana na vharìwe ngavho. Musi hu kale vha tshi khou tsa vha tshi gonya vha tshi ñodana na vharìwe, vha mbo vhona pholisa vha kona u humbela thuso, vha songo tshuwa zwone.

"Vhana vhanzhi vha a xela hafha phakhani ngauri vha a swika hune vha takadzwa nga u namela zwithu zwe fhambananaho vha vho hangwa u sa xelana na vhadededzi kana vhabebi vhavho. Ndo mbo ñi kwamana na vhashumisani na nne vha kona u **londa** tshigwada tsha

tshikolo tsha Greenway vha tshi wana, zwo ita uri ri kone u humisa avha vhana nga u ñavhanya," hu amba ndele ya mushumo Konstabulu Shezi. Mulingo wa ANA u ñwaliwa nga ñwedzi wa Thangule ñwaha muñwe na muñwe nga vhana vha Gireidi 1 u swika kha ya 6 na vha Gireidi 9 Afrika Tshipembe ñothe. Mvelelo dza hone dzi sumbedza Muhasho wa Pfunzo uri ndi masia afhio a kharikhulamu ane a khou kondela vhagudi u itela uri Muhasho u kone u khwiñisa kufunzele na kugudele kha masia eneo.

A<sub>b</sub>

Divhamaipfi

Wanani pfanywa kana maipfi a re kha mañwalwa ane a amba zwi no fana na zwa haya:

aluwa	
ñea mafulufulu	
lugiselwa	
ñihudza	
xelela	
ñoda	



Kha ri ñwale

Dzhenisani mafhungomatsivhudzi a tevhelaho:

Dzina ja gurannda ndi jifhio?	
Thoho ya mafhundo ndi ifhio?	
Ndivhadzamuñwali ndi ifhio?	
Ndivhadzafhethu ndi ifhio?	
Khephusheni ndi ifhio?	
Deithi ya gurannda ndi ifhio?	
ANA yo imela mini?	

# U elekanya nga mafhungomaitei (nyusi)



Kha ri nwale

Vhalani atikili ya gurannda ni fhindule mbudziso hedzi.

Ho bvelela mini?



Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini tshikolo tsho ḥangela vhana lwendo?

Ndi vhonnyi vhe vha xela?

Vhasidzana avha vho waniwa nga nnyi?

Ndi mini tshe tsha ita uri vhana vha xele?



## Maṭanganyi

Kha ri nwale

Shumisani maṭanganyi a re magumoni a mutualadzi muñwe na muñwe kha u ḥanganya mafhungo aya.

ngauri

nga murahu

sa athu

na

fhedzi

Kilasi ya Gireidi 4 yo livhuhiwa.	Kilasi ya Gireidi ya 4 yo khwiñisa maraga dzayo.	ngauri
-----------------------------------	--	--------

Vha ḥoda mudededzi wavho.	Vha humbela uri muofisiri wa mapholisa a vha thuse.	sa athu
---------------------------	---	---------

Nomsa o takalela tshimonemone.	Ann u takadzwa nga u namela vhili jihulu.	fhedzi
--------------------------------	---	--------

Ann o shuma zwavhuđi kha mbalo.	O shuma zwavhuđi kha luambo.	na
---------------------------------	------------------------------	----

A vho ngo shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 3.	Vho shuma zwavhuđi kha Gireidi ya 4.	nga murahu
--	--------------------------------------	------------



Kha ri vhale

Lavhelesani atikili i re kha bammbiri ja u shumela jo fhiraho.  
Dzhenisani mafhungomatsivhudzi e muthu muñwe na  
muñwe a bula.



Dzina	Ndi nnyi?	O ri mini?
Mufumakadzi		
Vho Ntuli		
Vho Brown		
Vho Myeza		
Nomsa		
Ann		
Vho Shozi		

Nwalani zwine muñwe na  
muñwe wa avha vhathu a  
khou amba.

Didzhieni ni Ann kana Nomsa. Nwalani tshiñwalwa tsha  
dayari ni tshi nweledza zwe zwa bvelela kha inwi uyo  
musi. Shumisani maipfi haya:

*tsha u thoma    nga murahu    u bva afho    tsha u fhedza*

*Dayari yanga*

*Deithi:*



# U ñwala atikili ya mafhungomaitei (nyusi)



Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala atikili ya gurannda ya inwi muñe.  
Ni tama u ñwala nga mini? Shumisani uyu mepe wa  
mihumbulo uri u ni thuse u  
pulanela atikili yanu.

Ho bvelela mini?

Zwo bvelela lini?

Ndi nga mini zwo bvelela?

Ñwalani thoho ya  
mafhungo a atikili yanu

Zwo kwama vhonnyi?

Zwo bvelela ngafhi?

Zwo fhela nga ndila ifhio?

Thaphudzani mafhungomatsivhudzi aya a  
no kwama atikili yanu.

- Shumisani mepe wa mihibumbulo kha u pulanelu u ñwala
- Ñwalani mvetamveto
- Humbelani khonani yanu a ni dzudzanye mvetamveto yanu
- Vusuludzani maríwalwa aqú (zwe na bveledza) ni ite ndulamiso arali zwo tea
- A ñwaleni nga vhudele buguni yanu.

Dzina ja gurannda	
Deithi ya gurannda	
Ndivhadzafhethu	
Ndivhadzamuñwali	

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni ñwale atikili tshikhali tshi re kha siañari li tevhelaho.

Deithi:



Kha ri የwale

Nwalani atikili yanu nga vhudele tshikhali tshe na ነewa.

Dzina ሂር ግራንኩል	Deithi ኃር ግራንኩል
Ndivhadzafhethu	
Ndivhadzamuኑwali	Phara ኃር ማረጋገዥ
Nwalani mafhungomaitei (nyusi) anu	
Olani nyolo i no amba ኃር ግራንኩል	
Olani nyolo i no kwama atikili	
Nwalani khephusheni	

## U lavhelesa luambo

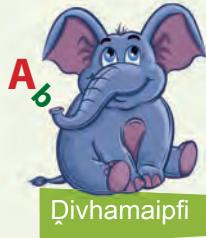


Ri lavhelesa  
maitimatikedzi

Ni vho zwi qivha uri **liti vhukuma**  
li re fhungoni li ri vhudza uri  
nefhungo u khou ita mini.  
Maitimatikedzi ndi **maitimathusi**.  
A thusa **littivhukuma musi** li tshi ri  
vhudza nga nyito.

Talelani maipfimathusi kha **litrwe** na **litrwe** la haya mafhuno. Ni kone u talela  
maiiti ane a khou thusiwa.

Ndi khou ita tshuñwahaya.	
Vha khou vhala.	
Vho no <b>la</b> .	
Ndo sokou vhona nga murunzi.	
Ndi tou tshimbila nga milenzhe.	
Vha <b>do</b> <b>la</b> tshikoloni.	
O vhuya a vhuya na kubwanana.	
No no <b>la</b> zwiliwa namusi?	
Mafhuno o ro <b>da</b> a songo amba.	
Ndo konou vhala nda phasa thesite.	
Nda <b>lavhanya</b> u <b>edela</b> ndi nga <b>lavhanya</b> u vhuya.	



Khethekanyani maipfi aya a bve madungo ni kone u bula uri hu na madungo mangana kha ipfi **litrwe** na **litrwe**.

mu/su/ku	3	tshinyai	tshinyalelo	
vhudipfi		vhasidzana	mashangoni	



Lavhelesani ḫoho dza mafhuno idzi ni ambe uri dzi amba mini, ni na muñwe nga inwi (phathinara).

# MULILO U SWIELA TSHIFHAጀ

## MVULA I VHANGA TSHIWO



## Gwilisha ḥa vhana tshikoloni

### Mudzinginyo u dzungudza mudana



Kha ri nwale

Thoho ya mafhuno



Khephusheni

Thoho ya mafhuno



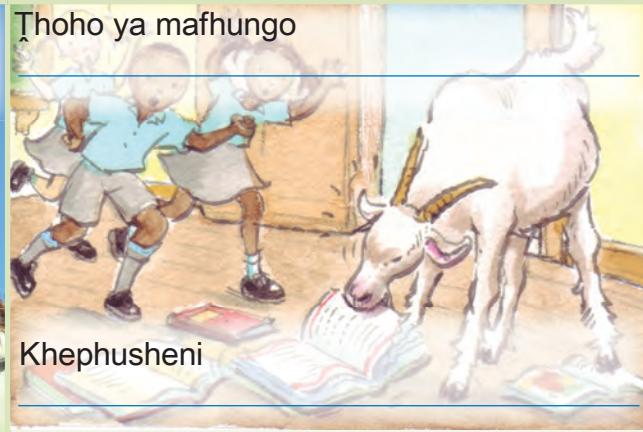
Khephusheni

Thoho ya mafhuno



Khephusheni

Thoho ya mafhuno



Khephusheni

## A NAMUSI

La 5 Tshimedzi 2015

## VHAKUNDI VHA PONYA NDOZWO

Ansie de Beer

Cape Town Vhana vha tshikolo vhavhili vha vhatukana vho ɯodou vhulahwa nga mulimo (phoizeni) vha kha di tou bva u wina metshe wa bola ya milenzhe. Vho nwa pharafeni vha songo zwi vhona vha tshi ri ndi mađi.

Pierre Cilliers, wa miñwaha ya fumi, na khonani yawe Jabu Zondo wa miñwaha ya fumithihi, vho pfa vho takadzwa nga zwe vha ita zwauri muñwe na muñwe wavho o vha o kora luthihi metsheni wa ñamusi wa bola ngei tshikoloni tsha New Town. Musi metshe wo no fhela avha vhatukana vho ya hayani ha Jabu. Mme awe, Mufumakadzi Vho K Zondo, ndi murungi ane a shuma ðoroboni. Avha vhatukana vho ri u swika afha muđini vha pfa vhe na ðora vha humbula u ita dzhusi ya maswiri. Vha shela pharafeni ñtha ha dzhusi vha tshi ri ndi mađi. Pharafeni iyi yo vha i bodeloni li songo ñwalwaho tshithu lwe avha vhatukana vha zwi dzhia uri ndi mađi.

Musi vha tshi vho pfa u vhaisala, Jabu a gobagoba a tshi ya muđini wa vhahura vhaweh he Vho-Shozi vha shumisa muhumbulo vha fonela vha Poison Advice Centre, nge vha vhona uri vhatukana avha vha khou vhaisala. "Ndo kona u zwi vhona uri khanda dzavho na zwi ambaro zwo vha zwi na marotha a pharafeni. Vha tshi dziđa nga u luñwaluñwa thumbuni. Ndo mbo di vha gidimisela sibadela he vha kona u phuluswa," ndi avha muhura a no ralo.

Vho Dokotela Zuma, vhe vha onga avha vhana, vho ɯalutshedza uri "vhunzhi ha vhathu a vha zwi ñivhi uri pharafeni ndi tshira. Arali muthu a nga i nwa, i nga mu vhangela dwadzefulu kana lufu."

Pharafeni i songo shelwa mabodeloni a songo ñwalwaho tshithu. Arali ñwana a nga nwa

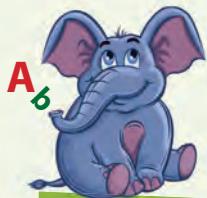
pharafeni, kha gidimiselwe ha dokotela kana kiliniki nga u ɯavhanya. Lihulwane: vha songo fha ñwana uyu tsha u nwa kana tsha u la.

Pharafeni ndi tshira zwi tshi da kha maiwe masia hafhu. I dovha hafhu ya vhanga mililo midini ñwaha muñwe na muñwe. Pharafeni i na mulimo ya dovha ya duga. Musi ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni, sa tshiþofu kana luvhone (lammba), a ri tie u zwi sia zwi zweþhe. Ri songo bva kamarani ra zwi sia, nahone ri tea u vhea tshishumiswa itshi tsho ima zwavhuði, fhetu ha fuþeteh (ho dzulaho) hune tshi sa do wa.

Ri tea u dovha ra vha na vhutanzi uri tshi nga si wisiwe nga tshifubo kana ñwana muñku. Tsha u fhedza, arali ri tshi shumisa tshishumiswa tsha pharafeni midini yashu, ri tea u dzula ri na bakete la muñvha tsini. Mađi ha koni u dzima mulilo wa pharafeni. Ngoho ndi ya uri a nga kha di ñanisa mulilo musi a tshi elela. Mililo ya pharafeni i nga dzimiwa fhedzi nga muñvha na tshidzimamulilo tsha mufafadzelo.



Vha tshi kha di tou bva u kora bola ye vha wina ngayo metshe, vhatukana vhavhili vha ponya lufu.

**A****b**

Divhamaipfi

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi a re kha rou ya n̥tha na mafhambanyi ao a re kha rou ya nga fhasi.



vhulahwa

gobagoba

ima

mułuku

dzimiwa

thenuwa

phuluswa

fungiwa

ravhula

muhulwane



Kha ri ñwale

Vhalani atikili ni fhindule mbudziso dzi tevhelaho.

Dzi na ja gurannda ndi ifhio?	
Thoho ya mafhundo ndi ifhio?	
Ndivhadzamuñwali ndi ifhio?	
Ndivhadzafhethu ndi ifhio?	
Deithi ya gurannda ndi ifhio?	
Khombo yo itea nga deithi ifhio?	
Khephusheni ndi dzifhio?	



Kha ri ñwale

Anetshelani hafhu tshitiori tsha mulimo. Shumisani maipfi a re kha fureme i re afho fhasi uri a ni thuse.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

# Mafhungo a ri mini?



Kha ri ambe

Zwino ni khou ya u የwala atikili ya gurannدا ya inwi muñe i no amba nga thaidzo i re vhuponi ha hañu. Vhudzisani khonani dzañu ታኅ arali zwi tevhelaho hu thaidzo dzi re vhuponi ha havho. Khałarani tshibułoko tshithihi musi vha tshi amba uri tshithihi tshazwo ndi thaidzo. Wanani uri ndi thaidzo ifhio i no wanala hothe. Ambani na khonani dzañu nga tshiwo tshine na nga የwala ngatsho muvhigo.

5					
4					
3					
2					
1					
	Mulilo	Milimo miñini	Tsiragodo	Zwiwo zwa mađini	U ችuphiwa ha vhana

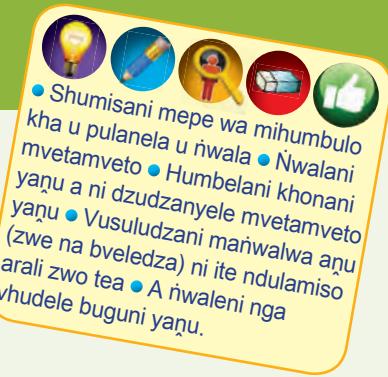
Shumisani uyu mepe wa mihumbulo uri u ni thuse ni tshi pulanela atikili yanu.



## Nwalani ችoho ya mafhungo ya atikili yanu

Ho bvelela mini?	Zwo kwama vhonnyi?	Zwo bvelela lini?
Zwo bvelela ngafhi?	Ndi nga mini zwo bvelela?	Zwo fhela nga ndila ifhio?

Humbelani khonani a dzudzanye atikili yanu. Ni kone u ita ndulamiso he zwa tea, ni የwale atikili tshikhali tshi re kha siañari li tevhelaho.



Deithi:



Kha ri nwale

Nwalani atikili yanu nga vhudele tshikhlanani tshe  
na newa.



Dzina ja guranna	Deithi
Ndivhadzafhethu	
Ndivhadzamuñwali	Phara ya marangaphanda
Nwalani mafhungomaitei (nyusi) anu	
Olani nyolo i no amba nga atikili yanu	
Olani nyolo i no kwama atikili	
Nwalani khephusheni	



Kha ri vhale

Dikishinari i ri vhudza thalutshedzo dza maipfi na uri a buliwa nga ndilade. Maipfi a dikishinari o vhekanywa a tshi tevhekana nga ngona ya alifabethe.

Maipfi a re  
**tsumbandila**  
kana a re **thoho** a  
wanala nga nt̄ha  
ha siaṭari a ni  
vhudza uri maipfi  
a u thoma na a  
u fhedzisela kha  
siaṭari ligede ndi  
afhio.

Ipfi la u thoma lo  
swifhadzwaho  
li pfi ndi **ipfi la u  
tala**. Ipfi la u tala  
li ganndisiwa lo  
swifhadzwa.

Nga fhasi ha ipfi  
la u tala hu na ipfi  
lo n̄walwaho nga  
malederedanzi  
la swifhadzwa li  
tshi sumbedza  
lushaka lwa  
thinwaipfi na u  
sumbedza uri ipfi  
li kha vhuthihi  
kana vhunzhi.  
Li ri vhudza uri  
ipfi ndi dzina, liiti,  
liṭanganyi, nzw.

## henefha

**a**

### henefha

LIĐADZISI Henefha li shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

*Ndi do ima henefha nda lindela.*

### henefhaļa

LIĐADZISI Henefhaļa li shumiswa kha u amba fhethu he zwithu zwa vhuya zwa bvelela kana u wanala hone.

*Ndo i wana henefhaļa he na vha no i sia hone.*

### henefhano

LIĐADZISI Henefhano li shumiswa kha u sumba fhethu he muthu a ima hone, hu re tsinitsini na muambi.

*Ndi henefhano he nda i wana no i vhea hone.*

### hetshi

LIŚALA Hetshi li shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina la kīlasi ya 7 tshi re kha vhuimo ha u thoma ha masumbi. Hu re tsinitsini na muambi.

### heyo

LIŚALA Heyo li shumiswa kha u sumba tshithu tsha dzina la kīlasi ya 9 tshi re kha vhuimo ha vhuvhili ha masumbi.

*Heyo bugu ndi yanga*

### hingo

DIÑA Hingo ndi vhurala (tshiṭiretsha) tshe tsha vha tshi tshi shumiswa musalauļa tsha u hwala mulwadze kana mufu.

Ro vha vhona musi vha tshi fhira vho hwala mufu nga **hingo**.

### hobalala

LIITI 1 Hobalala zwi amba u kokodzela thumbu ngomu.

Imani no **hobalala** uri ni kone u gunubedza gunubu zwavhuđi.

LIITI 2 Hobalala zwi amba u hwetekana ha thumbu yo dženela ngomu zwi tshi itiswa nga ndala.

Zwa kondā lwe a vho tshimbila o **hobalala** nga ndala a tshi pepeleka.

**ifa**

DIÑA Ifa li amba thundu, thakha kana ndivho ye muthu kana vhathu vha sielwa nga muñwe muthu o lovaho.

*Vho mu siela ifa la madanga a kholomo na mbudzi.*

**ila**

LIŚALA Ila ndi lisalajisumbi li no sumba vhuimo hune tshithu tsha dzina la kīlasi ya 4 na 9 la vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuna u bva kha muambi.

*Miri ila ndi ya malume Vho Mamaļo. Kholomo ila ndi ya mboho.*

**ili**

LIŚALA Ili ndi lisalajisumbi li no sumba he tshithu tsha dzina la kīlasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma. Hu re tsinitsini na muambi.

*Lidu ili lo naka vhukuma.*

**ilo**

LIŚALA Ilo ndi lisalajisumbi li no sumba he tshithu tsha dzina la kīlasi ya 5 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha vhuvhili u bva kha muambi.

*Lidu ilo lo naka vhukuma.*

*Kholomo ino ndi ya mboho.*

**ima**

LIITI Ima li amba u vha fhethu huthihi hu si na u ya phanda na murahu.

*Ndo imma ndo lindela u pfa vhone.*

**imba**

LIITI Imba li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

*A tshi imba zwi a takadza vhukuma ngauri u na ipfi javhuđi.*

**imbara**

LIITI Imbara li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi tshi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itana nyito i no fana, ya u imba.

*Vhoiwe na ita zwa u imbara ni do bva ni tshi lwa.*

**imbanani**

LIITI Imbanani ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vha ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo. Vha tshi khou itana iyi nyito nga ndila i no fana.

*Inwi vhana imbanani ri vhone uri ndi nnyi a no kona.*

**imbari**

LIITI Imbari ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri uyu muthu o newa ndaela ya uri a ite nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

*Vhoiwe imbari ni tshi sumbedza uri no takala*

**imbera**

LIITI Imbera li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa musi muñwe muthu a tshi khou itela muñwe muthu nyito ya u imba.

*Ro vha ri tshi khou imbera vhakalaha luimbo.*

**imberana**

LIITI Imberana li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itelana nyito i no fana, ya u imba.

*Vhathu vha khou imberana nyimbo dza u takadza.*

**imberanani**

LIITI Imberanani ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba uri vhathu vhavhili kana vhanzhi vho newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo.

Vhathu vha hashu, **imberanani nyimbo dzi no takadza.**

**imbisa**

LIITI Imbisa li amba nyito ya musi muthu a tshi ita uri muñwe muthu kana vhañwe vhathu vha vule mulomo hu pfale ipfi kana maipfi li/a tshi ita miungo.

*Vhaña munna a vha koni zwone u **imbisa**. Na u wina vho wina.*

**imbisana**

LIITI Imbisana li amba nyito ya u vula mulomo ha pfala ipfi li tshi ita miungo fhedzi zwi itwa nga vhathu vhavhili vha tshi itisana nyito i no fana, ya u imba.

*Vhana vha khou tamba vha tshi **imbisana** zwidade.*

**imbisanani**

LIITI Imbisanan ndi liiti li no shumiswa kha limudi la ndaelo. Zwi vha zwi tshi amba vhathu vhavhili kana vhanzhi vho newa ndaela ya u itelana nyito ya u vula milomo ha pfala maipfi a tshi ita miungo.

**ino**

LISALA Ino ndi lisalalismibi li no sumba hune tshithu tsha dzina la kilasi ya 4 na 9 tsha vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

*Miri **ino** ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo **ino** ndi ya mboho.*

**iyo**

LISALA Iyo ndi lisalalismibi li no sumba he tshithu tsha dzina la kilasi ya 4 na 9 la vha khaho. Ndi vhuimo ha u thoma hu re tsinitsini na muambi.

*Miri **iyo** ndi ya malume Vho Mamaño. Kholomo **iyo** ndi ya mboho.*

Thalutshedzo i amba nga zwine ipfi la amba. Musi ipfi li tshi amba zwithu zwi no fhira zwivhili, thalutshedzo dzaļo dzi a nomboriwa. Lavhelesani thalutshedzo ya hobalala.

a

b

c

d

e

f

g

h

i

j

k

l

m

n

o

p

q

r

s

t

u

v

w

x

y

z

Dziñwe thalutshedzo dzi na tsumbo ya fhungo line la sumbedza uri ipfi li shumiswa nga ndilade.

# Ni kha dielelwa?



Kha ri nwale

Dzenisa ipfi lone u itela u fhedzisa mafhundo.



ndo tsho	Tshikolo _____ bva ri sa athu fhedza mushumo. Nñe _____ takala uri no vhuya.
ro kwo	Riñe _____ uri ro wina metshe. Kutukana _____ nwa pharafeni kwa lwala.
ji u	Ene _____ swika zwavhuđi hayani tshifhinga tshođhe. Pfene _____ tibula tombo la wana phame.
ri tshi	Riñe _____ vhatu vha no pfana na u vhala. Tshikolo _____ dzhena nga matsheloni ndi tshee na khofhe.
u do ku do	Ene _____ vhuya tshikolo tshi tshi vula. Kuñoni _____ fhufha kwa tumba nt̄ha ha ḥanga.
sha a	Maivha _____ fhufha e manzhi. Tthisibe _____ Ndavhe tsho fhelela.
vha do zwi do	Vhasidzana _____ tamba netibolo nga matsheloni. Zwikolo zwođhe _____ ṫatisana vhege i ḫaho.
lu vhu	Vhurotho ha unda _____ na munukho u sa takadzi. Luvholelala _____ a vhavha.
dzo lo	Gole _____ nisa mvula nnzhi. Ngilasi dza makhulu _____ kwashiwa nga Rudzani.



Kha ri nwale

## Founu dzanga dza tsireledzo

Wanani nomboro dzone ni dici nwale.



Mapholisa	10111
Ambulentse	10177 112 arali ni tshi khou shumisa selefounu
Sentha ya milimo	Gauteng: 0800 111 229 (mahala) KwaZulu-Natal: 0800 333 444 (mahala) Mañwe mavundu: 021 9316129
Zwa vhana	0800 055 555 (mahala) 0800 123 321 (mahala kha awara dza 24)
Dza vhabebi vhanga	
Dza muthu ane nda mu fulufhela	
Dziñwevho	





Tumani phere dza mafhungo ni tshi shumisa jithihi a maipfi a tevhelaho.

Nwalani mafhungo aŋu tshikhalani tshe na ɻewa.

Kha ri ɻwale

nahone

ngauri

uri

fhedzi



Ntakadzeni u pfana na dzhusi ya maswiri.

U pfana na dzhusi ya manngo.

Ro pfulutshela tsini na tshikolo.

Ndi kone u ya tshikoloni nga milenzhe.

U dzulela u xela.

Ha na mepe.

Ndi pfana na u vhala bugu.

A thi pfani na u vhala dzikhomiki.

Thusani mudzimamulilo uri a kone u wana nn̄du i no khou swa.

U diphina

# Jojo u thoma tshikolo tshiswa



Kha ri ambe

Lavhelesani tshifanyiso na thoho ya bammbiri la u shumela ilij ni rere uri ni vhona u nga tshiṭori itshi tshi amba nga mini. Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha tshiṭori nga u vhala mutualadzi wa u thoma na wa u fhedza kha pharagirafu iñwe na iñwe.

Lingedzani u humbula uri ni nga dipfa nga ndila ifhio arali ni nwana muswa tshikoloni tshiswa.



Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori itshi ni kone u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Jojo zwithu two vha zwi si khou mu tshimbilela tshikoloni. "Ndi nga mini ndo pfulutshela tshikoloni itshi?" ndi ene a tshi amba e eṭhe musi tshifhaṭuwo o tshi dzumba nga zwanda. "Havha vhana vha fhano vha a kola!"

Mahola, Jojo o vho tea u ya a dzula na khotsi awe Gauteng. O vho tea u sia mme awe na khaladzi awe Limpopo. A dovha a tea hafhu u furalela kukolo kwa hawe kuṭuku, na khonani dzawe dzoṭhe. Zwino u vho dzula Johannesburg nahone u dzhena tshikoloni tshihulwane tshi re na vhana vha 1 000.

Musi Jojo a tshi tou swika lwa u thoma tshikoloni tshiswa, vhana vha hone vha sokou mu zwondolola. O vha a sa koni u amba Luisimane (English) zwavhuđi ngauri o vha a sa lu ambi ngei tshikoloni tshawe tsha kale. Vhana vha mu kolela ngauri o vha e mu pfufhi nahone a tshi ambara ngilasi dza maṭo ndenyandenya. Tshikoloni tshawe tsha kale vhana vho vha tshi tanganedzana vha sa londi mbonalo ya muthu. A dovha a ṭuvha khonani dzawe na u pfa a sa shushedzwi nga tshithu. O vha o ṭuvha mme awe na kukaladzi kwawe.

Muñwe na muñwe afha tshikoloni tshiswa u vhonala e muhulwane khae nahone vha tshi kona mitambo.

Naho Jojo o vha a sa tambi bola ya milenzhe, o vha a tshi ḋivha zwinzhi ngayo. O vha a tshi dzulela u ṭalela mimetshe mihulwane kha TV. O vha a tshi ḋivha vhatambi vhoṭhe na mimitshe ine vha tampa. Mitambo two vha zwi si tshithu tshihulwane tshikoloni tshawe tsha kale, naho two ralo, vhabebi vha Jojo vho vha vha si na tshelede ya u mu rengela khokho dza bola. Fhedzi afha tshikoloni tshiswa, mitambo ndi hone makwandani! Arali u tshi kona mitambo wo vha u tshi dzhiwa u muthu. Arali u sa koni mitambo u dzhiwa sa luvhedzelele kana tshimuñabugu.

Liñwe ḋuvha nga masiari, musi vhana vho ya midavhini, Jojo a ḋiimela e eṭhe o vha sedza, a tou tama arali o vha e na tshivhitu tsha u ya a tampa navho. Fhedzi a si ye. A mbo ḋi dzhena ndila ya u ya hayani e eṭhe.



Musi ni sa athu vhala

- Lavhelesani zwifanyiso na thoho ni lingedze u humbulela uri maiwalwa aya a amba nga mini.
- Tshimbidzani maṭo (u sikima) kha siṭari ni wane uri ni do vha ni tshi khou vhala nga mini.
- Vhamedzani zwe na humbulela na zwe na vhala. ● Arali ni sa pfectes phara iy, i vhaleni hafhu ngu u tou ongolowa. I vhaleleni nt̄ha.



Musi ni tshi khou vhala



A fara ndila ya nga mađuvha ine ya pfuka buroho, ya fhira tsini na vhengele ja zwithu zwa mitambo, ya fhira tsini na Wimpy ya kona u khauledza mudavhini. Ndi musi Jojo a kha di tou bva u pfuka buroho musi a tshi i miswa nga kugwada kwa vhashengedzi.

Muriwe wa avha vhatukana a gavha mukhwama wa Jojo. Vhatukana avha vha thoma u posana nga mukhwama uyu. Zwenezwo Bruce, muriwe wa vhatukana vhahulwane afho tshikoloni, a mbo di thefula ngilasi dza Jojo. A dzi doba a shavha nadzo. Jojo a mu luvhelela uri a dzi vhuise. "Hee, wahashu, a thi koni u vhona ndi si na ngilasi," u a vhidzelela. Fhedzi Bruce a mbo di dzi posa fhasi badani. Jojo a kotama a dzi doba. Ho ngo ṭodou kholwa mađo awe. O vha o humbula uri dzo kwashekana, fhedzi dzo vha dzi tshee dzo rađa. Zwo thusa ngauri dzo vha dzo wela nthia ha khadibogisi je ja dzi tsireledza dza si kwashée.

Jojo a doba mukhwama wawe na mangilasi, a dobabvo na liila khadibogisi.

Lo vha li tshi lemela. A li dzinginyisa. Hu pfala hu na tshiñwe tshithu ngomu!



Vhambedzani vhutshilo ha Jojo ha ngei murahu na ha zwino.

Kha ri ñwale	Zwe ha vha hu zwone kale	Zwine ha vha zwone zwino
Vha hawe	O vha a tshi dzula na mme awe na kukaladzi kwave.	U vho dzula na khotsi awe.
Tshikolo		
Luambo		
Khonani		
Mitambo		
Vhudipfi		



Kha ri tambe  
litambwa

Ambani ngauri ni vhona u nga tshiori tshi do fhela nga ndila ifhio. Disikeleni kufhelele kwatsho ni ite litambwa jakwo.

Kha ri ñwale

Nwalani magumo a tshitorì.

---



---



---



---



---



Kha ri vhale

Vhalani tshiṭori tshoṭhe. Musi ni tshi khou tshi vhala, wanani uri ndi nnyi vhutshiloni ane a vha na tshiṭori tshi re na kufhelele ku no fana na kwonoku.



Jojo a dovha a dzinginyisa ḥila bogisi. A ḥi rembulusa lunzhi, a tshi lingedza u vhona uri ndi ḥa nnyi. A ḥi vula a tshi tata a mangala nga ngomu hu na khokho ya mulenzhe wa tsha u ḥa. A ḥingaṭinga uri a vhone uri bogisi ḥi nga vha ḥo wiswa nga nnyi. A mbo ḫi edzisa khokho iyi ya tsha u ḥa ya vha i tshi mu ḫedana kwakwakwa. "A zwi thusi tshithu, musi," ndi ene a tshi ḫivhudza. "Ndi khokho nthihi fhedzi!"

Nga tshenetsho tshifhinga muṇe wa vhengele ḥa zwithu zwa mitambo a mbo ḫi posa iñwe khokho. "Hezwi zwienda a zwi tsha rengisea," u ralo a tshi vhudza Jojo. "Ndi zwine vharengi vha edzisa ngazwo," u ralo. "Phere hei ndi ḫukhu lune ya sa ḫo vuwa yo rengwa."

Jojo a mbo ḫi doba tshiṭa tshienda. Yo vha i khokho ya mulenzhe wa monde, mungana wa ḥila iñwe. "Zwi a nnyedana, wee!" ndi ene a songo takala zwone, a tshi khou vhofha thambo.

"Izwo ndi dzaṇu!" hu amba murengisi. "Hu khou ḫa tshiṭoko tshiswa matshelo, nahone ḫamusi Big Ben, mutambimakone wa kiłabu ya Bears ya England, u khou ḫa u vhambadza vhengele ḥanga. Ndi khou ḫa zwithu zwa kale."

Nangoho Big Ben a vha u a swika na zwenezwo.

"Ni ri mini muṭhannga?" ndi ene a tshi amba na Jojo. "Ndi ḫo vha ndi tshi khou ḫireina thimu ya tshikolo tshiṭaraṭani tshi tevhelaho. Ni ḫo ḫa?"

"Ndi nga si kone, muṇe wanga" ndi Jojo a no ralo. "Nñe a thi koni u tambo bola. Ngoho ndi ya uri a thi na tshine nda kona."

"A si zwone, ni pfi nnyi?" Big Ben u a vhudzisa.

"Jojo."

"Au, Jojo, ni ḫo mangadza vhathu!" Musi Jojo a tshee o mangala, Big Ben o mbo ḫi mu fheletshedza vha pfuka buroho vha dzhena mudavhini.

"U khou ḫoda mini fhano iwe?" ndi khoutshu (mugudisi) a tshi vhudzisa, o lavhelesa Jojo.

"Jojo o ḫa na nñe nahone u na nñe,"

Ndi Big Ben a no ralo. "Idani Jojo, ndi khou ḫoda



ni tshi dzhena mudavhini na tamba sa mutambi wa phurofeshinala. Ni sedzese bola, nahone ni elelwe, ni na khokho dza manditi."

Jojo a ambara nglasi dzawe a enda a tshi ɖirivhula bola a tshi tsa na mudavhi.

Zwo vha zwi tshi nga khokho idzi dzi khou mu langa. A ɖirivhula a raha lwe gogo ja thoma u vhidzelela" Jojo! Jojo!"

Jojo a humpa bola.

"Kha ri ye, Jojo, shumisani khokho dzañu dza manditil!" Ndi Big Ben a tshi vhidzelela.

Jojo a mbo ði kora, a dovha hafhu.

Bib Ben a fara Jojo kha shaða a ri, "No shuma, muñhannga. Ni a kona u shumisa khokho dzañu. Ni songo ima u ita ndowendowé."

Bruce na vhañla vhaiñwe vhashengedzi vha sokou mu sedza. Zwa vha konðela u zwi kholwa.

"Jojo," hu amba Big Ben, "Zwi tou nga ndi inwi mutukana a no funeswa e ñethe hafha fhethu, fhedzi tshihulwane ndi uri inwi ni ñidzhia ni muthude vhutshiloni," u ralo a tshi khou sumba ñhoho.

Na khoutshu a pfa o mangala. "No tamba. Jojo. Ni ño ri dzhoina?" a tshi vhudzisa.

"Ndi nga si kone, Vho Khoutshu," hu fhindula Jojo " Ndo luga ndo rali."

"Tshihulwane ndi uri inwi ni ñidzhia ni muthude vhutshiloni," ndi ene a tshi ñihevhedza.

U bva wonoyo musi, nditsho tshine a ita, ndifho hune a ya, Jojo o ñi dzula a tshi nga muthu o ambaraho khokho dza manditi.



Kha ri ambe

Vhambedzani bvumbo **dza Bruce** mushengedzi na **Big Ben** mutambi wa bola.

Ri zwi ñivha nga mini uri Big Ben ndi muthu a re na vhuthu?

Wanani ni talele mafhungo a re tshitorini itsi a no sumbedza uri Big Ben ndi ene we a ñuñuwedza Jojo.



# U elekanya nga Jojo



Kha ri nwale

Vhalani tshitiori tsha **khokho dza** Jojo nga vhuronwane ni talele ledere li re tsini na phindulo yone.



Ndi nga mini Jojo o vha a songo takala musi tshitiori tshi tshi thoma?

- |   |  |
|---|--|
| A | O vha a si na khokho.                                |
| B | O vha a songo nangiwa kha thimu.                     |
| C | O vha a sa koni bola ya milenzhe.                    |
| D | Vhatukana vhahulwane khae vho vha tshi mu shengedza. |



Mulaedza muhulwane wa itshi tshitiori ndi ufhio?

- |   |  |
|---|--|
| A | U tea u tinya khakhathi                |
| B | U fanela u vha na lutendo kha iwe muñe |
| C | U tea u lwa na vhashengedzi            |
| D | U songo fulufhela muthu                |



Ndi nga mini murengisi vho lača khokho?

- |   |  |
|---|--|
| A | Dzo vha dzo ḥahala.  |
| B | Ho vha ho sala khokho nthihi fhedzi.                                   |
| C | Vho vha vha si tsha dici funa.   |
| D | Dzo vha dici si tsha rengisei ngauri dzo vha dici dza u edzisa ngadzo. |

Nđila ya Jojo ya u ha hayani i bva nga ngafhi?

- |   |  |
|---|--|
| A | Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, mudavhini        |
| B | Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, mudavhini, Wimpy |
| C | Burohoni, Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo, Wimpy mudavhini  |
| D | Wimpy, vhengeleni ja zwa mitambo mudavhini, burohoni         |

Zwino itani thiki (✓) kha maipfi ane a ḥalutshedza mvumbo ya Big Ben na ya Bruce.

Big Ben

vhulenda	✓		mbilummbi
vhučali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhalii			goswi
nungo			u thengathenga

Bruce

vhulenda		✓	mbilummbi
vhučali			tsilu
dakalo			mudziatsinyuwo
u thusa			vhutshivha
muhalii			goswi
nungo			u thengathenga

Ńwalani mafhungo mavhili a no amba nga zwe Big Ben a ita zwe zwa khuthadza mbilu ya Jojo.

1

2



Deithi:

Vhudipfi ha Jojo ho shanduka nga ndila ifhio musi tshi<sup>tori</sup> tshi tshi aluwa?

*Mathomoni a tshi<sup>tori</sup> Jojo o pfa*

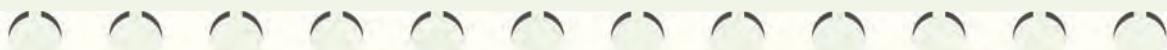
*ngauri*

*Musi tshi tshi fhela*



Kha ri nwale

Didzhieni hu inwi Jojo. Nwalani tshiñwalwa tsha dayari ni tshi sumbedza zwe zwa bvelela kha inwi uyu musi. Thomani nga vhudipfi ha Jojo kha tshipida tsha u thoma tsha tshi<sup>tori</sup> ni kone u ṭalutshedza uri ho bvelela mini musi Big Ben a tshi ṭuwa na Jojo mudavhini. Nwalani tshiñwalwa itshi tshi kha tshifhinga tsho fhiraho, ni tshi shumisa muthu wa u thoma.



*Dayari yanga*

Deithi:

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

---

**Mađadzisi a digirii**

Ni vho zwi ɖivha ur **lidadzisi ja digirii** ndi ipfi ji no ri vhudza zwinzhi nga jjiti. **Mađadzisi** a a shumiswa na kha u vhambedza zwithu.

- Ri ḫuma -esa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwivhili.
- Ri ḫuma -esesa kha maiiti ri tshi vhambedza nyito ya zwithu zwi no fhira zwivhili.



Kha ri nwale

Dzhenisa mađadzisi a digirii  
ane a khou ṭahela.




Kha ri ñwale

Didzhieni ni Jojo. Ni khou ya u ñwalela khonani yanu wa ngei tshikoloni tsha mahayani tshe na vha ni tshi dzhena khatsho ni sa athu ya Johannesburg. Luñwaloni Iwañu, ḥalutshedzani uri tshikolo tshiswa tsho tou itisa hani. Ni kone u ḥalutshedza zwe zwa bvelela musi we na wana khokho ntswa.

Shumisani mepe wa mihumbulo uri u ni thuse u pulanelu luñwalo Iwañu.

1



2



3



4





Kha ri ñwale

Zwino shumisani mepe wa mihibulo wañu kha u ñwala luñwalo lwa Jojo a tshi ñwalela khonani ya tshikoloni tsha kale.

Shumisani mepe wa mihibulo wañu na zwifanyiso na tsvhudzo ye ra ni fha i re kha phara iñwe na iñwe. Ñwalani luñwalo ulu nga vhudele kha siañari ili.

Ñwalani ñdirese

Deithi

1

*wanga*

Bulani uri no ñipfa hani musi ni tshi ñuwa afho muðanani.

2



Talutshedzani tshikolo tshanu tthiswa, vhana vha hone na uri no ñipfa hani.

3



Talutshedzani uri ho bvelela mini musi vhashengedzi vha tshi ni dzhieila ngilasi dzanu.

4



Talutshedzani ndila ye Big Ben a ni thusa ngayo a tshi ita uri ni pfe ni khwiñe vhutshiloni.

*Wañu khonani*

Ñwalani dzina la muñwali wa luñwalo



Kha ri vhale

ጀamusi ndo tamba metsheni wa bola ya milenzhe. Ro wina 3-0. Ro no fhedza mme anga vho ri isa Wimpy. Ndo swika nda ja bega na matshipisi. Ro Დangana na Vhonani na kukaladzi kwawe.

U bva afho, nga awara ya vhuṇa nga masiari, ro ya u dala ha muzwala wanga Cecily. Ro swika ra tamba khirikhethi murahu ha nn̄du. Ndo rwa six a fhedza o mmvisa. Ro diphinā.



Kha ri vhale

Vhalani dayari ye ya Დwalwa nga khonani ya Jojo wa ngei muḍanani, musi no no fhedza, vhalani tshiṇwalwa tsha dayari tshe tsha Დwalwa nga Lutendo, iñwe khonani ya Jojo.

**Thomani fhungo liñwe  
na liñwe nga ipfi ja  
libulatshifhinga.**

**Ni shumise muthu wa  
u thoma “Ndi/ndo/nda”**

**Ni ambe nga nnyi/  
vhonnyi, lini,  
ngafhi na mini.**

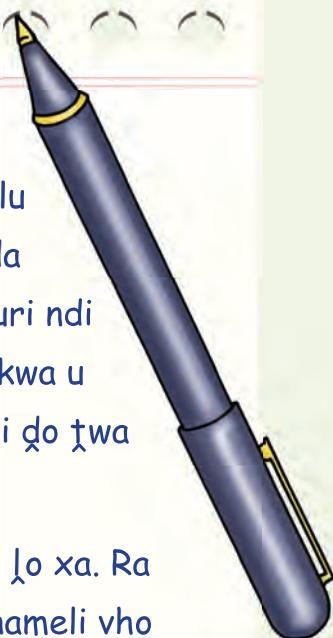


### Dayari yanga

ጀamusi ndo buba sa nga misi. Nda thusa makhulu wanga u ka mađi bommbini nda kona u gidima nda namela bisi. Ndo pfa mbilu yanga i tshi vhavha uri ndi tea u ya tshikoloni ngauri ndo ḥewa kumangana kwa u naka nga muhura washu zwino ndo vha ndo ri ndi do Დwa nakwo.

Musi ri ndilani, mureili wa bisi vha wana uri vhili lo xa. Ra tea u ima uri ri dzhenise liñwe. Vhunzhi ha vhanameli vho vha vho sinyuwa ngauri vho vha vha tshi do lenga u swika mishumoni. Vho pfa zwo vha sinyusesa musi mureili vha tshi ri a vha na tchipere zwino zwi do dzhia awara na hafu uri bisi ya u imela iyi i swike. Nñe a zwo ngo vhuya zwa nndina. Ndo humela hayani nda vha ndi tshi khou tamba na tshimangana tshanga.

Sara



## Dayari yanga

Ndo diphinha namusi. Ro fara Iwendo Iwa tshikolo Iwa u ya Cradle of Humankind ngei vunduni la Devhula Vhukovhela. Zwo ri dzhiela wara yothe u bva Pretoria. Ro vhona Mapako a Sterkfontein na fhethu he fosili dza "Mrs Ples" na "Little Foot" dza waniwa hone. Hu na fosili kana mihangarambo ine ya vha na vhukale ha miqwaha ya 3,3 miliyoni. Hezwi zwi ita uri duvha le nda bebwa ngalo li nge a li na mushumo.

Ho bora Iwendo Iwa u humela hayani. Lwendo Iwa hone lwo vha lu lulapfusa nahone ndo vho thoma u pfa phepho. Ndo khakha nga u hangwa dzhesi yanga ya tshikolo henengei he ra vha ro ya hone, zwino ndo ri u swika hayani mme anga vha ntsemesa.

Charlie





Kha ri nwale

Dzulelani u ñwala dayarini kha maðuvha mararu a tevhelaho. Ñwalani zwe na ita ðuvha ñiñwe na ñiñwe, zwe na ðipfisa zwone, ni kone u ñwala nga madakalo na zwe zwa ni dina.

*Dayari yanga**Duvha:**Deithi:**Dayari yanga**Duvha:**Deithi:**Dayari yanga**Duvha:**Deithi:*



Kha ri nwale

## Madadzisi

Dzenisani tshivhumbeo tshone tsha maipfi a re kha zwitange ni tshi fhedzisa mafhongo a re afho phasi.

Mushengedza vhañwe u na (luvhilo) \_\_\_\_\_ u fhira Jojo.

Ndi ño shuma (maanda) \_\_\_\_\_ uri ndi kone u phasa.

Ntakadzeni u dzula (mudi) \_\_\_\_\_ wa fhasi.

Sarah u ya tshikoloni (bisi) \_\_\_\_\_ nga Łavhuvhili fhedzi.

Rifilwe a tshi vhuya tshikoloni (masiari) \_\_\_\_\_ u namela bisi.

Vhana vha dzula (kilasi) \_\_\_\_\_ vho lindela mudededzi.

Ri tshi pfuka buro ya fhaña (mulambo) \_\_\_\_\_ ro thoma u imba.

Ha pfali ngauri u amba (u Łavhanya) \_\_\_\_\_.



Kha ri nwale

Zwino sedzani madzina a mbeu na Łukhufhadzo ya madzina.

Khethekanyani maipfi a bve madungo ni bule uri hu na madungo mangana kha ipfi Łinwe na Łinwe. Ni kone u bula uri iŁo dzina ndi Ła mbeu kana ndi Ło Łukufhadziwaho naa.

tshi/bu/dza/na	4	Łukhufhadzo ya dzina
budzwana		
dzothwana		
kutukana		
mbilwana		
dilwana		
ngwana		
dzugudana		
godzwana		
mudana		

Arali ra nga Łuma mutshila  
-na kha matsinde kana midzi  
ya madzina ri vha ri tshi khou  
sumbedza mbeu ya dzina iŁo  
kana ri tshi khou Łi Łukufhadza.



Kha ri nwale

### Mađadzisi a fhethu

Mađadzisi a fhethu a ri vhudza hune zwithu zwa vha hone. Dzhenisani mađadzisi a fhethu ni tshi fhedzisa mafhungoaya. Ni tea u shumisa ipfi luthihi fhedzi.

tsini

ngomu

nnda

mirini

u mona na

hođhehođhe

- |  |
|--|
| Ni songo tambela nduni. Iyani ni yo tamba _____. |
| Ndo sedza _____ ndi si tshi wane.                |
| Dzhenani _____ nduni ni litshe u ima mvulanî.    |
| Zwiđoni zwi fhađa zwiđaha _____.                 |
| Iđani ni dzule _____ na nđe, muđuhulu wanga.     |
| Vho ḥavha mirosi _____ luvhondo lwa luhura.      |



### Mafurase a madzina

Vhalani mafurase a madzina ni kone u fhedzisa fhungo liňwe na liňwe nga ndila i no takadza.

Bugu ya Hulisani yo hulesa.

Tshikeitibodo tsha Mandu \_\_\_\_\_.

Sekhasi \_\_\_\_\_.

Musi tsho vala \_\_\_\_\_.

Baisigiri yanga \_\_\_\_\_.

U tamba mitambo \_\_\_\_\_.

U namela tshidimela \_\_\_\_\_.





## Mafhungodavhi a madzina

Kha ri nwale

Fhedzisani mafhongo haya.

Ndi bugu ya nnyi? A thi ḋivhi uri ndi bugu ya nnyi.

U dzula ngafhi? A thi ḋivhi \_\_\_\_\_.

Uyu muthu u pfi nnyi? A thi ḋivhi uri \_\_\_\_\_.

U ḋo swika lini? A thi ḋivhi uri \_\_\_\_\_.

Itshi ndi mini. A thi ḋivhi uri \_\_\_\_\_.

Uyu ndi nnyi? A thi ḋivhi uri \_\_\_\_\_.

## Masala a mbuelamurahu

Ni kha ḋi elelwa uri masala a mbuelamurahu ndi afhio? Ri shumisa masala a mbuelamurahu arali ɻefhongo na tshiitwa zwa ḥiti zwi muthu muthihi/tshithu tshithihi. Tsumbo: Ene o nwalela ene muñe luñwalo.

Dzenisa ḥithihi ḥa aya masala a mbuelamurahu ni tshi fhedzisa mafhongo.

riñe vhañe

kwone kuñe

tshone tshiné

inwi muñe

vhone vhañe

inwi vhañe

nñe muñe

ene muñe

- 1 Ngauri a ni na n̄devhe, ndi ḋo ḋipfela \_\_\_\_\_.
- 2 Tshimange tsho gonya muri. Tshi ḋo tsa \_\_\_\_\_.
- 3 Ri na vhuñali. Ri ḋo fhañphañ phazili \_\_\_\_\_.
- 4 Havha vhana vho funzwa vhukuma. Vha ḋo shuma mbalo dzothé nga \_\_\_\_\_.
- 5 Vhoiwe zwi iteni \_\_\_\_\_ ni litshe u vhudzisa riñe.
- 6 Ho swika he nda ḋivhudzisa \_\_\_\_\_ uri zwi khou itea zwavhukuma naa.
- 7 Ndo pfa nga \_\_\_\_\_ wa mafhongo.
- 8 Kusidzana ku ri kwo tou fula maberegisi \_\_\_\_\_.



Kha ri nwale

Pulanelani u nwala tshiṭori.

Tshi ḋ amba nga mini?



Vhaanewa vhahulwane vha ḋ vha vhafhio?



Ni ḋ bvisela khagala mafhuno afhio?



## NDI KONA



u vhala u atikili ya gurannda.

u vhala tshiṭori.

u anetshela hafhu tshiṭori.

u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga atikili dza gurannda.

u fhindula mbudziso dzo qisendekaho nga tshiṭori.

u shumisa maṭanganyi kha u ḥanganya mafhuno.

u nwala tshiñwalwa tsha dayari.

u nwala tshirendo.

u nwala magumo a tshiṭori

u nwala, u dzudzanya (editha) na sengulusa tshiṭori.

u ita ḥodisiso.

u ḥalutshedza vhaanewa.

u khethekanya maipfi a bva madungo.

u topola mađadzisi a fhethu na tshifhinga.

u topola maitimatikedzi.

u livhanya maipfi na mafhambanyi ao.

u livhanya maipfi na pfanywa dzao.

u pulanela u nwala luñwalo.

u pulanela u nwala tshiṭori.

u pulana na u nwala zwiñwalwa zwa dayari.

u humbulela mafhuno a atikili ya dayari ndi tshi shumisa zwifanyiso na ḥoho ya mafhuno.

u humbulela mafhuno a tshiṭori ndi tshi shumisa tshifanyiso na ḥoho.

u ita ḥitambwa ḥa magumo a tshiṭori.

u tshimbidza mađo (u sikima) kha tshiṭori kana atikili ya gurannda.

u pfeſesa zwine ḥoho dza mafhuno dza amba.

u shumisa mađadzisi a digirii.

u shumisa maṭanganyi kha u anganya mafhuno.

u shumisa mađadzisi a mbambedzo.

u shumisa maambiwa.

u shumisa mafhungodavhi a madzina.

u shumisa mafurase a madzina.

u shumisa masala a mbuelamurahu.

Itani bugu yanu inwi muñe kha masiaṭari 101-102. Kha khavara, nwalanı dzina ḥa bugu. Nwalani dzina ḥanu nga fhasi ha dzina ḥa bugu, ngauri ndi inwi muñwali. Olani tshifanyiso kha khavara. Zwino nwalanı tshiṭori tshañu tshi re na mathomo, mutumbu na magumo.

Ni kona u ita zwifhio?



## ZWI NO KWAMA MUŃWALI

Nwalani dzina ļanu

Miňwaha yanu

Hune na dzula hone

8

Nwalani dzina ļanu bugu hafha.

Nwalani dzina ļanu (ndi inwi muńwali)

1

Liga ja 4: Gerani kha mutalo u songo thukhulwaho musi no no perečeda bugu yanu.

Liga ja 1: Petani kha mutaladzi wo thukhukanyiwaho.



5

4

Isani phanđa na tshitoritshau hafha.

Nwalani mutumbu wa tshitoritshau.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Liga ja 2: Petani kha mutaladzi wo thukhukanyiwaho.

Liga ja 3: Perečedzani kha lurumbu holu

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

Thomani u ካውላ tshiṭori tshañu hafha.

Fhedzisan tshiṭori tshañu.

2

7

3

9

Isanī phandā na tshiṭori tshañu hafha.

Nwalanī urī hu bvelēla minī magumoni a tshiṭori.

Olani tshifanyiso hafha.

Olani tshifanyiso hafha.

# Thero ya 8: Vhathu, fhethu na vhurendi

**Themo ya 4: Vhege dza 5 - 6**
**U ya tshikoloni tshiswa**

**113 Gammba ya Vhana** 104

U Vhala khungedzelo.  
U rera nga mbudziso dzo  
disendekaho nga khungedzelo.

**114 U elekanya nga  
khungedzelo** 106

U የwala phindulo dza mbudziso  
dzo disendekaho nga  
khungedzelo.  
U topola maiti na mađadzisi.  
U vhekanya mađadzisi a tshi  
sedza hani, lini na ngafhi.  
U topola maiti one.

**115 U pulanelia khungedzelo  
yanu inwi muñé** 108

U የđadza mepe wa mihibulo wa  
u dizaina phosí̄ara i no khou  
kungedzela lwendo lwa tshikolo a  
tshi shumisa ቁ호 dze a ነnewa.  
U ita phosí̄ara a tshi shumisa  
notsi dici no bva kha mepe wa  
mihibulo.

**116 Zwitatamenende, mbudziso  
na magarukela** 110

U topola mađaluli na madzina.  
U ita ndongazwiga mafhungoni  
nga ndila yone.  
U topola maiti na mađadzisi.

**117 Phukha dza ዕaka** 112

U vhala mafhungomatsvhudzi a  
no amba nga phukha.  
U thebuleitha phindulo dza  
mudziso dzo disendekaho nga  
mafhungomatsvhudzi a no amba  
nga phukha.  
U livhanya maipfi na ቁhalutshedzo  
dza.

U rera nga zwiñwe zwa zwithu zwe  
vha guda malugana na phukha.

**118 Dizainani burotsha** 114

U የđadza tshipulaneli tsha u dizaina  
phamfuñe i no amba nga  
phukha.



U gera zwigeriwa a ita  
phamfuñe, a tshi የwala  
mafhungomatsvhudzi nga  
vhudele.

**119 Siañari la tshigeriwa la  
phamfuñe** 115

**Themo ya 4: Vhege dza 7 - 8**
**Vhana vha no fana na riñe**

**120 U lavhelesa luambo** 117

U topola maiti na tshifhinga tsho  
fhiraho na tsha zwino.

**121 Mutukana we a hana u  
guda** 118

U vhala litambwa a tshi shumisa  
mabvumbedza vhoñe na  
muñetsheli.

**122 U elekanya nga litambwa** 120

U rera nga litambwa na mbudziso.  
U የwala phindulo dici fhindula  
mbudziso dici no kwama  
litambwa.

U ola mabono mavhili a litambwa  
a topola mubvumbedza  
muñulwane.  
U topola pfanywa.  
U የwala manweledzo.  
U topola mađaluli.  
U የwala ቁhalutshedzo ya  
mubvumbedza.

**123 U የwala litambwa** 122

U የđadza tshipulaneli tsha u የwala  
litambwa fhasi ha ቁho dzo  
newaho.  
U የwala litambwa nga vhournwane  
li tshi bva kha tshipulaneli.

**124 Vhabvumbedza** 124

U shumisa alitheresheni  
kha u vhumba madzina a  
vhabvumbedza vha re  
matambwani.

U vhumba maipfi a tshi shumisa  
anomatopia.

**Themo ya 4: Vhege dza 5 - 8**

U dizaina phosí̄ara a tshi  
kungedzela matambwa.

U asesa phosí̄ara dzoñe a wana i  
no fhira dzoñe.

**125 Musidzana Tshirunzi u  
vha muphulusi** 126

U vhala litambwa.  
U rera nga tshiro.

**126 U elekanya nga  
litambwa** 128

U ita litambwa la dirama.  
U fhindula mbudziso dzo  
disendekaho nga litambwa.  
U topola mafhungodavhitsinde.  
U fhedzisa mafanyisi.

Inwi ni wa tshipentshela. 130





Kha ri vhale

## GAMMBA YA VHANA ya khwinesa Afrika Tshipembe lothē

Super Kids Holiday Camp i ita uri vhana vha miñwaha ya vhukati ha ya malo na ya fumimbili vha gammbe vha tshi diphinä nga u ita zwithu zwinzhi. Diphinaliseleni tshifhinga tsha holedei ya tshilimo uri ni ṭwe ni tshi diphinä gammbari i re ḥodzhini ya phukha. Ni do ḥogomelwa nga tshigwada tsha vhathu vha re na tshenzhemo vhane vha do vha na vhutanzi uri no ḫedgeda nahone ni khou diphinäsa.

Idani ni thetshelle zwine vhañwe vha ita, ni wane khonani ntswa, ni vhone phukha na u bambela madini e ni sa a ḫowele!

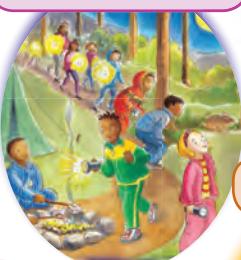
Tshihulwane ndi uri ni diphinä! Vhabebi vha do vha vho navha milenzhe ngeno vhoiwe ni tshi khou tondiwa na U DIPHINESA!



# Muñwe na muñwe u na mukovhe!

## DIPHIQENI

U tshimbila vhusiku



Mitambo



Khasili ya u fhufhela

U ora mulilo



Vhutsila na zwilukwazwivhađwa

U bambela



U tandula nga golo



U tielela zwiñoni



## GAMMBIA YA VHANA YONEYONE!

**Vhana vha vhuya vha zwi thethela a vha tsha ḥodou huma!**

Founelani Kiddy Camp kha 20121 212  
Mutengo: R300

Mađuvha: U bva Musumbuluwo u swika Łavhuđanu vhege iñwe na iñwe musi tshikolo tsho vala.

Ni ðe na zwiambaro zwa u bambela zwañu, mapfura a ḫuvha na ngilasi dza ḫuvha.



Kha ri ambe

Lavhelesani khungedzelo iyi nga vhuronwane ni rere nga zwi tevhelaho ni na khonani yanu.

- Muñwali u ita mini uri a kunge dzangalelo ḥa muvhali?
- Ndi ḥoho dzifhio dze dza swifhadzwa kana dza ḥewa muvhala?
- Ni nga kona u wana zwigagarukela zwingana kha khungedzelo iyi?
- Ni vhona u nga ndi nga mini khungedzelo iyi i na zwifanyiso zwinzhi ngaurali?
- Ni vhona u nga khungedzelo iyi yo ḥwalelwa vhonnyi? Ni nga kha ñi ita thiki kha zwibogisi zwinzhi. Bulani tshiitisi tsha uri ni ite thiki tshibogisini itsho.

Vhatukana	Vhasidzana	Miñwaha ya 4 u swika kha 7	Miñwaha ya 8 u swika kha 12	Vhathu vhahulwane	Vhaswa

# U elekanya nga khungedzelo



Kha ri nwale

Lavhelesani khungedzelo i re kha siatari lo fhiraho ni nwale phindulo dza mbudziso idzi.

I khou kungedzela mini?

Khungedzelo iyi yo itelwa tshigwada tshifhio?

Uri "vha do vha vho navha milenzhe" zwi amba mini?

Nwana ane a vha muholefhali a nga ita zwifhio gammbani iyi?

Ni nga kona u ya gammbani iyi mafheloni a vhege?

Ndi nga mini khungedzelo i tshi ri "ni do thogomelwa nga tshigwada tsha vhatu vha re na tshenzhemo"?

Nwalani mutevhe wa zwithu zwine ni nga diphiña ngazwo arali na nga ya gammbani iyi.

Milaedza i tevhelaho i amba mini?

**GAMMBÀ YA VHANA  
YONEYONE!**  
*Vhana vha vhuya vha zwi  
thetshela a vha tsha Łodou huma!*

Ndi nga mini vha tshi tea u da na mapfura a duvha?

Ndi nga mini vhabebi "vha tshi do vha vho navha milenzhe" arali inwi na nga ya gammbani iyi.

# Maiti na mādadzisi



Kha ri ንwale

Talelani maiti a re mafhungoni aya. Ni kone u tangedzela mādadzisi othe ane a khou ታላትሱድዛ ሙዴት. Musi no no fhedza, ንውልናን ማዳድሪያ zwibogisini zwone.

Nwana o lila nga lutzhemo.

Mutukana u gidima nga luvhilo.

Ntsa ya fhufhela nthantha.

Ri tambela bola nn̄da.

O rahela bola guvhani.

Mmbwa ya hashu i lala nn̄da.

Mvula khulu yo na mulovha.

Ndi do bambela matshelo.

Mulovha ndo vha na phathi khulu.



*Mādadzisi a ታላትሱድዛ  
ማት. ዘር የሁድራ የህንጻ  
ይ ፖስ ክፍል አለ ነገር እና  
ኋፍና.*

Zwino ንውልናን ማዳድሪያ e na a talela fhasi ha ታሕዣ dzo teaho.

Hani	Ngafhi	Lini



Tangedzelani tshivhumbeo tshone tsha maiti fhungoni ሪንዴ  
na ሪንዴ ሂሳብ እና ተችላዎች.

Nne **ndi/tshi** khou ya Vhugalaphukha ha Kruger.Inwi **no/vho** lenga u swika tshikoloni.Mbavanzwimi **dzi/zwi** khou fhedza tshugulu.Ndou **dzo/kwo** vha **dzi/kwu** tshi khou nwa mađi.Rine **ni/ri** kha Gireidi 4.

# U pulanelala khungedzelo yanu inwi muñe



Kha ri ñwale

Shumani ni na khonani yanu. Pulanelani u dizaina khungedzelo ya lwendo lwa tshikolo.

Hu khou yiwa ngafhi?

1

---



---



---

Lwendo ndi lwa lini? U bva nga \_\_\_\_\_ u swika nga \_\_\_\_\_

2

3

Ni ño vhona mini?

---



---



---

Zwi ño ni ñurela vhugai?

4

5

Ndi vhonnyi vha no ño ya?

---



---



---

Vha tea u ña na mini?

6

## VHUSEVHEDI HA U ITA PHOSITARA

- Itani uri phosítara yanu i vhe khulwane nga hune na koná.
- Itani uri muñwalo u vhe muhulwane u itela uri zwi lelutshele vhathu u vhala.
- Shumisani mafhungo a sa kondi, e khagala.
- Ni songo dzenisa zwifanyiso zwinzhisa kha phosítara yanu.
- Bulani fhethu, ñuvha, deithi na tshifhinga.
- Neani lwendo ulu dzina.
- Khañarani phosítara yanu u itela uri i kungese dzangalelo.



Kha ri ñwale

Zwino shumisani mepe wa mihumbulo na notsi dza mvetamveto kha u dizaina phositaro yanu inwi muñe.



# Zwitata mennde, mbudziso na magarukela

**Ni** songo kanganyisa **maṭaluli** na **mađadzisi**. Elelwani:

- **Litaluli** li ḥalutshedza dzina. Li bula zwinzhi nga muthu, fhethu kana tshithu.
- **Lidadzisi** li bula zwinzhi nga liiti. Li amba nga nyito, malugana na uri nyito i itea, hani, lini na ngafhi.



Kha ri ḥwale

Talelani maṭaluli a re kha ḥinwe na ḥinwe ja haya mafhuno, ni tangedzele madzina ake a khou ḥaluliwa.

Ni do kona u vhona ḥitađulu ja vhusiku li na ḥaledzi dzaļo dzi no penya.

Ni bambele mađini a rotholelaho hu na mutsho u dudelaho.

Diani tshinwi Iwanzheni lwa muvhala wa lutombo ni ḥanganedzwe nga ḥakalwanzhe ja mavhengevhenge.

Ni de na maforokiki ni vhone zwiżoni zwa mafhondo zwi zwitahani zwazwo.

Đivhanani na khonani ntswa ni tambe n̄ha ha khasili ya u fhufhela khulu.

Idani ni vhone miri milapfulapfu n̄ha hayo hu tshi tamba thoho dzi no silinga.

Tshimbilani na milambo i no elela muyani u no rotholela.

Idani ni le zwiliwa zwi ḥifhaho zwo gotshiwaho muliloni u nyengaho.

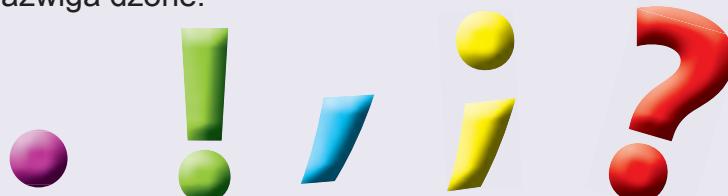
- Ipfi ḥinwe na ḥinwe li thoma nga ḥalederedanzi.
- Mbudziso i fhela nga tshigambudziso.
- Tshitata mennde kana ndaela zwi fhela nga tshiga tsha u awela.
- Garukela li fhela nga tshigagarukela.

## Ndongazwiga

Vhalani mafhuno aya. Zwino a ḥwaluleni, ni tshi shumisa mađederedanzi one na ndongazwiga dzone.



Kha ri ḥwale



imani roboto yo tswuka

ndi khou fa nga ndala wee

ni khou ya u gammabha nga tshikolo

ni songo pfuka phanda ha lori

ni songo tambela tsini na mulambo

ndi dzhesi ya nnyi iyi

hee vhanna vhonani ndau khulukhulu

peter na sam vho bambela vha ya lwanzheni nga fulwana

no vha no fara lwendo

ndo ya mavhengeleni nda renga malegere matshipisi na maapula

tanqanyisani makumba na swigiri ni shele mafhi

ndo ya vhugalaphukha nda vhona ndau na madagaladzhie thoho na mvuvhu



Talelani liqadzisi li re fhungoni linwe na linwe ni tangedzele liiti line ja khou talutshedziwa (dadziswa).

Ra dzhena basini nga dakalofulu.

Ra vhona qaledzi dici tshi penya taqulu.

Ra enda ri tshi imba nga mafulufulu ro takala.

Ra tshimbila nga u ongolowa phakhani.

Ra dzula ro fhumula tsini na isha.

Ntsa ya mbo fhira nga luvhilo i tshi tsa.

Ra huwelela nga dakalo musi ri tshi vhona ndau.

Ndou ya fhira tsini hashu i tshi sunya.



Kha ri vhale

**NDAU**

Ndau dzi wela phasi ha tshigwada tsha zwimange. Ndau ya nduna i anzela u vhidzwa upfi ndi khosi ya muvhuso wa phuka. Ndau dzi zwima na u vhulaha dziñwe phukha dzi no nga ntsa na mbiđi. Dza tsadzi ndi dzone dzi no zwimesa. Dzi anzela u zwima vhusiku nga zwigwada. Ndau dzi takalela u dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula nga zwigwada.

**NDOU**

Ndou ndi dzone phukha khulwanesa shangoni. Dzi dzula sananga hu re na hatsi. Dzi dzula dzi khomboni ngauri mbavanzwimi dzi dzi zwimela mañanga adzo. Ndou a dzi imi u aluwa vhutshiloni hadzo hothe. Ndou i shumisa musingo kha u panga midzi, mitshelo na madž mulomoni. I ja zwiñiwa zwi no lingana 200 kg nga duvha na u nwa madž a litha dza 190.

**TSHUGULU**

Tshugulu dzi dzula sananga. Ndi zwiłazwimela, zwine zwa amba uri dzi ja hatsi na mañari. Dzi pfana na u nwa madž luvhili nga duvha arali e hone, fhedzi arali hu na gomelelo dzi a kona u fhedza mađuvha maña kana mañanu dzi sa nwi madž. Hu na tshaka mbili dza tshugulu – tshugulu ntswu na tshena. Fhedzi zwa vhukuma ndi uri a si ntswu kana tshena, dzi na muvhala wa girei. Tshugulu a dzi koni u vhona zwavhuđi, fhedzi dzi a kona nga mañda u pfa nga feđa. Ndi khulwane vhukuma nahone dzi a kona u lelema 2 500 kg. Dzi dzulela u zwimiwa nga vhazwimi na nga mbavanzwimi vha tshi dzi zwimela mañanga adzo. Ri tea u tsireledza tshugulu kha mbavanzwimi.



Kha ri ḥwale

Vhalani hafhu phara dzi no amba nga phukha tharu, ni ḫadze thebuļu i tevhelaho.

Dzi ja mini?

Ndau	N̄dou	Tshugulu

Dzi dzula ngafhi?

Ndau	N̄dou	Tshugulu

Ndi nga mini dici khomboni?

N̄dou	Tshugulu

Talani mutalo ni tshi livhanya maipfi aya na  
ṭhalutshedzeo dzao.

zwiļazwimela

muthu a no zwima phukha zwi si  
mulayoni

zwimamisi

zwipuka zwi no ja maṭari kana hatsi

mbavazwimi

fedā

munukho

zwipuka zwi no alusa vhana vhazwo  
nga mafhi

Kha ri ambe

Ṭalutshedzani khonani yanu  
nga mbuno mbili dze na vhaba  
dzi no kwama iñwe na iñwe ya  
phukha idzi mbili.

# Dizainani burotsha



Kha ri nwale

Ni khou ya u dizaina burotsha ya inwi muñe i no amba nga phukha. Shumisani tshipulaneli tshi tevhelaho tsha phamfulethe uri tshi ni thuse. Siañari la nga phanda li tea u vha na tshifanyiso tsha u kunga dzangalelo la muvhali. Li tea hafhu u vha na na thohwana i no kunga zwa di ralovho na kha lifuraselikungi kana tshilogene - tsumbo, "Phulusani Tshugulu!" Olani tshifanyiso kha siañari linwe na linwe ni tshi sumbedza mihibulo yanu. Kha siañari la nga murahu, nwalanini dzina lanu na nomboro ya founu, ngauri ndi inwi mudizaini wa phamfulethe.

3	2 Mafhungo matsivhudzi a no kwama phukha.	1
Siañari la nga phanda.		

6 Kutsireledzele kwa phukha iyi.	5 Iyi phukha ndi nngafhani? Ndowellu yayo ndi ifhio? I la mini?	4 Vhathu vha nga kona u vhona phuka iyi ngafhi?
----------------------------------	---	---



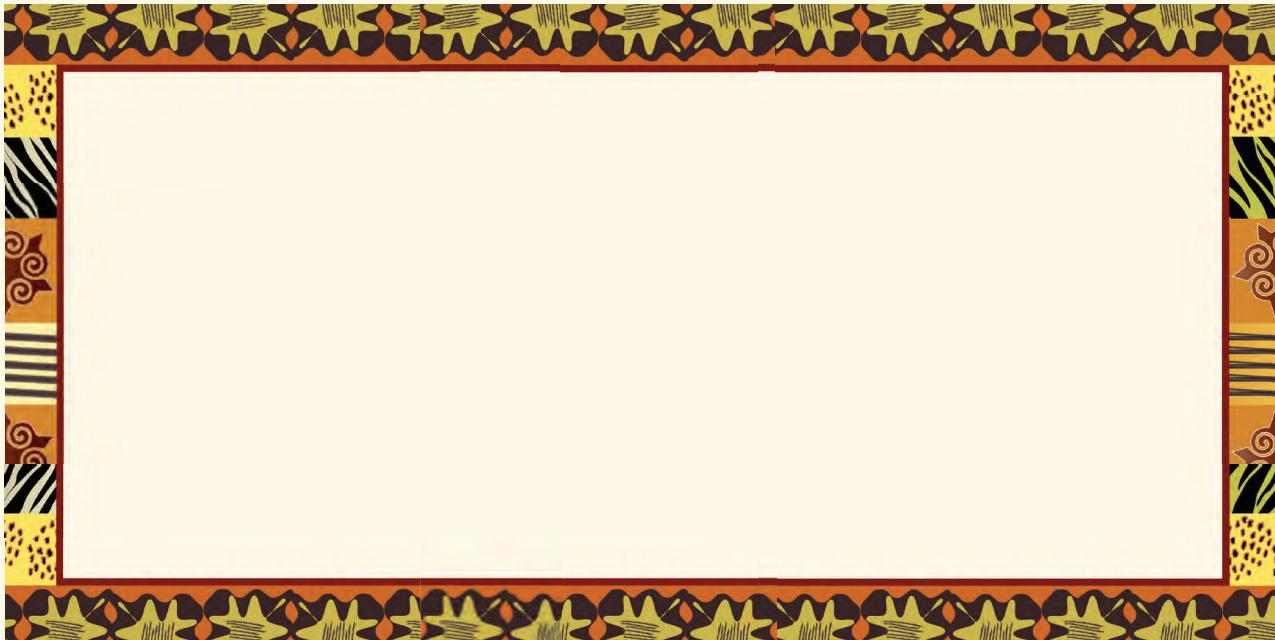
Kha ri ite nyito

Zwino gerani siañari li re kha siañari li tevhelaho ni li pete li ite phamfulethe ya Garata ya Z. Shumisani pulane ya mvetamveto kha u fhedzisa phamfulethe iyi nga vhudele.

SIĀTARI LA NGA PHANDA: petelani phanda

SIĀTARI LA NGA MURAHU: mafhungomatsivhudzi nga u  
angaredza sa nomboro ya founu, qirese na qirese ya imelji.

2



3



4



# U lavhelesa luambo

## Ni kha di elelwa?

Liiti li sumbedza nyito fhungoni nahone li vha tshipida tsha nyito, lipfanisi la nefhungo na mudzi wa/tsinde la liiti. Zwivhumbeo zwao zwi a shanduka zwi tshi langwa nga zwifhinga.



Kha ri nwale

Talelani maiti, e tshipida tsha nyito, mafhungoni aya. Ni bule uri a kha tshifhinga tsho fhiraho kana tsha zwino naa.

## Tshifhinga



Ndo ya tshikoloni.	
O ya ha dokotela.	
Vha ya kerekeni	
U khou tamba netibolo.	
Ndo la zwiliwa zwa u difha.	
U khou raha bola.	
U tshimbila nga bisi.	
Vhana vha tshikoloni.	
Tshikolo tsho dzhena nga matsheloni.	
O vhuya nga madekwana	
Dzo nwa mađi mulamboni.	
Vha khou luka thovho.	



# Mutukana we a hana u guda



Kha ri vhale

Vhalelani litambwa n̄ha ni kha tshigwada tsha vhoiwe. Ni tea u vha na vhabvumbedzwa vha sumbe: Steve, Sam, Ann, Pam, Jabu na Mr Brown. Ni tea hafhu u vha na muanetsheli ane a do vhalazwipida zwa tshitorizwine zwa si ambiwe nga vhatambi.

Ndaela dza mabono na tshiteidzhi (dzine dza vhudza vhatambi zwine vha tea u ita) zwi እwaliwa kha zwitange zwa zwikwea. Zwi anzela u vha zwi kha tshifhinga tsha zwino.

[BONO 1 Kiłasini ya Vho Brown. Vhana vhothe nga nn̄da ha Steve vha khou shuma vho fhumula. Vha khou ola mimepe na u ita notsi. Steve o dzula desikeni ya phanda, a tshi khou tamba mutambo wa Nintendo]

**Muanetsheli:** Vho Brown vha funza kiłasi ya musi tshikolo tsho no bva ya vhana vha no khou vhalela mulingo. Kiłasi ya hone a si ya khombekhombe nahone Vho Brown vho qinetschedzela u thusa vhana kha zwine vha si zwi pfectese.



**Steve:** [U tingatinga a tshi sedza vhaiwe vhana.] Ndi nga mini nothe ni tshi khou ita zwa mushumo? Khezwi ni sa khou tamba sa nne? Idani ri tambe Nintendo! Vhonani mutambo muswa we mme a nga vha nthengela nga Mugivhela. Khezwi ni sa litshi zwa u shuma ni de ri tambe rothe?

**Ann:** Hai, ndi khou shuma, nne. Mulingo u khou thoma vhege idaho zwino ndi fanela u vhalazwa uuri ndi phase. Na inwi itani ngauralo, Steve.

**Steve:** Hu si nne, a thi na ndavha. Mulingo u tshee kule nahone hu tshee na tshifhinga tsha u vhalazwa. Hee, Sam, idani ri tambe.

**Sam:** Ndi nga si kone. Ndi khou lingedza u vhalazwa, mani wa hashu.

**Steve:** Litshani u qiiita tshimuñabugu, Jabu! Sendelani ngeno ri tambe.

**Jabu:** Nga vhuya, Steve. Ndi khou lwa na u vhalazwa Zwikili zwa Vhutshilo ndi tshi itela mulingo wa Lavhuñanu.

**Steve:** Khezwi khonani dzanga dzi si na mulanga naa? Ni khonani de vhoiwe? Pam, inwi ni kona nga maanda mitambo. A ni ታodi u tamba?

**Pam:** Hai mani, Steve, hu si የnamusi. Arali na sa vhalazwa ni do feila inwi.

**Vho Brown:** Steve, arali ni songo qiiimisela u vhalazwa, ndi khwiñe ni tshi ya na dzula fhasi ha muri na tamba mitambo yañu ni litshe u khakhisa vhaiwe.

**Muanetsheli:** Steve a mbo di bva afha kijasini. A bva a tshi kokodza mukhwama wawe na dzhesi a ya a dzula fhasi ha muri. U ita a tshi imba zwenezwi a tshi khou tamba mitambo yawe. U khou diiphina nga maanda a tshi divhudza uri khonani dzawe dzi khou difhedzela tshifhinga nga u vhalela mulingo u tshee kule nga vhege mbili!



[BONO 2: Nga mulovha wa mulingo Steve a mbo dzhena afha kijasini ya u vhalela a tshi vhonala e na mazhuluzhulu. A thoma u palapala mukhwamani wawe.]

**Steve:** Ndi khou humbelu u thuswa. Ndi khou... khou... tea u vhalela mulingo wa matshelo fhedzi zwino ndo xedza bugu yanga. Eish... thamus i nga vha i fhasi ha desike yanga. [A lavhelesa fhasi ha desike.] Hai, yo ngalangala.

[A dijekha thoho] Eish! Yoo! A huna ane a nga khadzimavho bugu?

**Sam:** A huna, Steve. No fhedza vhege mbili dzothe ni tshi khou tamba mitambo zwino ni vhona u nga ni nga vhalela mulingo nga duvha lithihi? Hu na tshifhinga tsha u shuma na tsha u tumba.

**Ann:** Dzhiani mepe wa mihibulo wanga khoyu, Steve ni u shumise. Irini ndi ni sumbedze uri u shuma hani.

**Steve:** [A tshi khou lila] Hii! Hii! Ngoho hezwi zwithu zwi nga si dzhene thohoni nga duvha lithihi! Ndi do feila ngoho.

**Ann:** Shhh, ni songo lila. Ndi do ni thusa.

**Vho Brown:** Litshani u lila ni tokomelwe, Steve. Tshifhingani tshi daho ni do thoma u vhala musi mulingo u sa athu swika. Jabu na Sam, thusani Steve ni mu fhe notsi dza vhoiwe a vhale.

**Steve:** [A tshi dzungudza thoho] Tshililo! A zwi nga thusi tshithu. Ndo no lengesa. Ngavhe ndi si ite zwa u tumba musi vhoiwe ni tshi khou vhala.

**Muanetsheli:** Musi themo i no tevhela i tshi swika, Steve a shuma nga maanda. U vho ita tshunwahaya yawe duvha jinwe na jinwe nahone u tou diitela mimepe ya mihibulo yawe ene muqe. O guda pfunzo i no takadza. U vho zwi divha zwino uri "hu na tshifhinga tsha u shuma na tshifhinga tsha u tumba".

# U elekanya nga litambwa



Kha ri ñwale

Vhalani litambwa ili hafhu ni kone u fhindula mbudziso. Rerani ngadzo ni kha tshigwada tsha whoiwe musi ni sa athu ñwala phindulo.

Mulaedza wa litambwa ili ndi ufhio? Kopololani fhungo li no bva kha litambwa line la ri vhudza uyu mulaedza.

Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?

U ri "kilasi yo vha i si ya khombekhombe" zwi amba mini?

Ri zwi ñivha nga mini uri Steve o guda pfunzo?

Tshitiori itshi tshi a fana na zwiñwe zwiñori zwine na zwi ñivha?

Ni kha ñi elelwa tshitiori tsha nzie na lusunzi? Arali ni tshi kha ñi tshi elelwa, ni nga kona u bula uri zwiñori izwi zwivhili zwi fana nga mini?



Kha ri ite nyito

Humbulani nga fhethuvhupo ha litambwa ili. Hu buliwa mabono mavhili. A oleni, ni dovhe ni sumbedzi mubvumbedzwa wa bono ñiñwe na ñiñwe.

Bono 1

Bono 2



Divhamainfi

Wanani maipfi litambwani ili a no amba zwi no fana na zwa maipfi a tevhelaho, ni a ñwale zwikhalani zwe na ñewa.

sedzasedza		dina	
tałatala		kokodza	



Kha ri ñwale

Diiiteni Steve. Nweledzani zwe zwa bvelela kha inwi litambwani.

Tsha u thoma, Vho Brown vha vhe na kiłasi ya u vhala ine ra lugisela mulingo ngomu fhedzi nde

U bva afho, Vho Brown vha ri ndi bvele nn̄da zwino nda

Tsha u fhedza, nga mulovha ha mulingo, nda humbula u thoma u vhala fhedzi nda



Kha ri ñwale

Elekanyani nga mañaluli ane a ɻalula Steve na Ann. A ñwaleni zwikhalani zwi re afho fhasi. Ro ni fha mañaluli a si gathi uri a ni thusé.

ha bvafhi

u a bvafha

vhuthu

ha londi



Zwino ñwalani ɻhalutshedzo pfufhi ya muñwe na muñwe wa havha vhabvumbedza.


# U ñwala litambwa



Kha ri ñwale

Ni khou ya u ñwala litambwa ni na khonani dzañu dza tshigwadani tsha vhoiwe. Dadzani tshati, ine ya ðo ni thusa u pulanelu ñitambwa. Ni kone u ñwala litambwa ñanu sa mvetamveto. Humbelani khonani yanu a li lavhelese. U bva afho ni humbele khonani dziñwevhho uri vha vhale maambiwa a vhabvumbedzwa vho fhambanaho. Tsha u fhedza, musi no no lulamisa mvetamveto yanu, ñwalani litambwa nga vhudele kha siatari la seli.

- Shumisani mepe wa mihumbulo kha u pulanelu u ñwala tshiñwalwa itshi.
- Ñwalani mvetamveto ● Humbelani khonani yanu a ni lavhelese tshone
- Vusuludzani zwe na ñwala ni khakhulule he zwa tea ● Zwi ñwaleni nga vhudele buguni yanu.

1

Vhabvumbedzwa vho fhambanaho ndi vhonnyi?

2

Vhabvumbedzwa vha difara nga ndilade?

3

Tshiñori tshi bvelela lini?

4

Mabono ndi afhio nahone hu bvelela mini kha bono liñwe na liñwe?

Talutshedzani puloto.

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza



Deithi:



Kha ri nwale

Nwalani litambwa lañu nga vhudele kha  
siatari heli. Ni elelwe u shumisa tshifhinga  
tsha zwino kha ndaela dza fhethuvhupo na  
dza tshiteidzhi.

Thoho

Fhethuvhupo

Vhaanewa

## ALITHERESHENI

Ri anzela u nea vhabvumbedzwa vha litambwa kana filimu madzina a re na maledere a u thoma a no fana. Tshiñwe tshifhinga madzina aya a a seisa. Musi ri tshi dovhola maledere a u thoma a ipfi liñwe na liñwe, ri shumisa alitheresheni. Lavhelesani madzina ni vhone uri mibvumo ya u thoma i dovholola nga ndilade.

Mushengedzi Muđinda

Tshitekeshi Tshamaano

Talingwane Tovhowani

Randevhe Rammbuda

Veđete Vele

Ramazwifhi Rudzani

Silingai Seani

Mmanga Mawelete

Ravhuhalu Ravhura



Kha ri ñwale

Shumisani alitheresheni kha u vhumba madzina a vhabvumbedzwa vha litambwa lanu.


## Anomatopia kana maedzamibvumo

Zwino humelani murahu kha litambwa li re kha bammbiri la u shumela la 120 ni talele maedza mibvumo othe a re hone. Musi ri tshi shumisa maiipfi kha u edzisela mubvumo, ri vha ri tshi khou shumisa anomatopia. "Hii, hii" a edzisela u lila.



Kha ri ñwale

Lavhelesani tsumbo i re afho fhasi, ni vhumbe maedzamibvumo anu inwi mune.

Phoshoo

Phashaa

Pii! pii! pii!

# Ukungedzela litambwa lanu



Kha ri nwale

Itani phos̄tara ya u kungedzela litambwa lanu. Shumisani alitheresheni kha madzina a vhabvumbedzwa vhanu. Shumisani na maedzamibvumo kha u kunga dzangalelo.

- Dzina la litambwa li fanela u nwaliwa nga malēdere madenya, matwu na a mivhala (rinani litambwa lanu dzina)
- Vhatambi ndi vhafhio litambwani ili

- Li do tambelwa ngafhi
- Deithi na zwifhinga zwa matano
- Thalutshedzo pfufhi ya zwine litambwa ili la amba ngazwo
- Tsivhudzo ya kubukele

Vhusevhedi ha u ita phos̄tara

- Shumisani luambo lu re khagala.
- Fhambanyani malēdere na saizi dza maipfi, mafurase na mathungo.
- Shumisani mivhala i no kunga māo.
- Olani kana ni nambatedze zwifanyiso zwi no talutshedza vhatthu uri ndi litambwade.



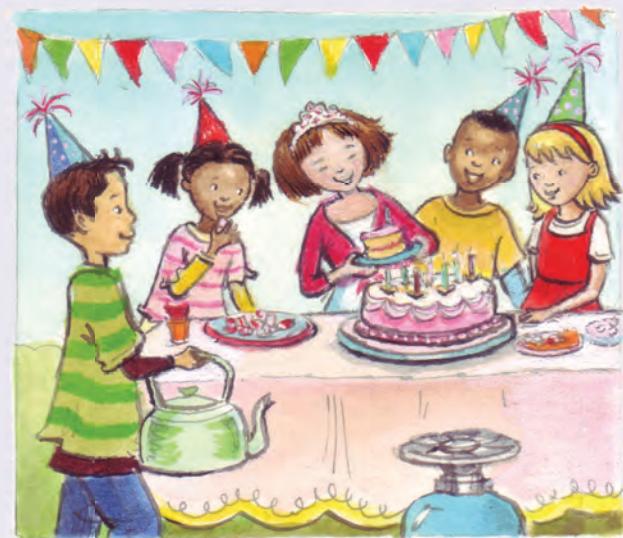
Lavhelesani phos̄tara dze dza itwa nga khonani dzañu ni nange ine ya fhira dzōthe.

# Musidzana Tshirunzi u vha muphulusi



Kha ri vhale

[BONO 1: Phakhani mulamboni. Hu na ṭafula fhasi ha muri. Muri wo khavhiswa nga mabałoni na zwikhavhisi zwiñwe. Hu na khekhe ya pinki ya duvha ḥa mabebo n̄ha ha ṭafula.]



Muantsheli: Ndi duvha ḥa mabebo ḥa vhufumithihi ḥa Tania. Muñwe wa vho rambiwaho ndi Lindi Myeza wa miñwaha ya fumithihi, o ambara tshiambaro tsha phathini.

Naho Lindi a tshi vhonala e ñwana wa musidzana a re na miwaha ya fumithihi, ndi muhali nahone u a kona u shandukisa murunzi wawe wa vha na maanda na luvhilo.

Vhana: [Vha khou imba] *Happy birthday to you, happy birthday to you. Happy birthday dear Tania, happy birthday to you. Hip-hip hooray!*

Tania: Hu nga vha hu na mini ngomu ha mpho idzi dzi re afha? Ndo takalesa. A thi ḫivhi uri ndi nga vula ifhio u thoma.

Dan: Vulani yanga. Ndo ni rengela tshithu tshine na nñe nda nga ḫirengela.

Tania: Yoo, ndi modoro wa Lego, wo nakesa, Dan! Nga afha ndi bogisi ḥa pennde dza madi. Yoo,yoo, ndi funa hani u ola! Iyi ndi kheisi ya penisela, ndo livhuha Ann, ni tou nga vha ni tshi zwi ḫivha uri yanga yo vundea.

Mary: Hei, Tania. Sori ndo lenga. Mpho yanga khei, ni nga humbulela uri ndi mini?

Tania: I phuphuledzea sa i re na vhuphuvhephuvhe. Yoo, ndi kutedibebe. Ku a takulea.

Sam: Hee, vhanna! Ndi mini tshiḥa?

Muantsheli: Khathihi fhedzi, ha mbo bvelela mbava yo ambara bałakilava ya fhira i tshi doba mpho dzothé na khekhe.

- Vhana: [Vha a vhidzelela] Mbava asiyo!
- Muantsheli: Mme a Tania vha bva nduni.
- Mme: Ni songo ita hezwo iwe vhana! Ni do huvhala. Shavhelani ngeno!
- Mmbwa: Huu, huu!
- Lindi: [Maṭo awe a tshi duga mulilo ngeno a tshi khou tswukuluwa khofheni.] Zwithu zwe raliho zwi a ntsinyusa.
- Muantsheli: Musidzana Tshirunzi a mbo vha u a fhufha a tshi fhira vho rambiwaho a pfuka mulambo. A swika a thivha iļa mbava nga phanda. Mbava ya mbo posa fhasi dziļa mpho na khekhe. Zwa ita mashudu ngauri khekhe yo wa zwavhuđi.
- Lindi: [O khaṭhamedza tshanda tsha uyu munna a tshi sombela murahu.] Vho lingedza fhedzi zwe bala. Ann, vhidzani mapholisa!



[BONO 2: Hu pfala u lila ha mathaela a goloi musi mapholisa vha tshi swika.]

- Pholisa: O shuma Lindi! No zwi kona hafhu. Kha ise phanda u lwa na vhuemu.
- Mme: Khekhe khei vha ſe, Vho Pholisa.
- Pholisa: Kha vha ri ndi thome ndi valele hoyu muthu veneni.
- Mme: Yoo! Lo vha duvha liñwevhel! Lindi, no vha ni sa athu mmbudza nga maanda anu mahulu ane na vha nao! Ndo vha ndi tshi ri ndi vhatukana fhedzi vhanne vha vha vhahali vhahulu, zwino ndi vho zwi vhonu uri matsina na vhasidzana ndi vhahali. Zwo ntakadza.
- Tania: Ndo takala nga maanda ndo wana zwifhiwa zwanga murahu, Lindi! Vhathu vhothe, kha ri ise phanda na phathi yashu. Kha ri thome nga u livhuha Lindi.
- Vhana: [Vha khou imba] Duvha ja vhahali kha inwi, duvha ja vhahali kha inwi. Duvha ja vhahali kha Lindi, duvha ja vhahali kha inwi.



# U elekanya nga litambwa



Kha ri nwale

Itani litambwa ja dirama iyi ni kone  
u fhindula mbudziso dzi tevhelaho.

Mubvumbedzwa muhulwane ndi nnyi?	
Ndi zwifhio zwine a vha zwone zwi re zwa tchipentshela?	
Pfunzo ya tshiṭori itshi ndi ifhio?	

Mvumbopfana ndi kuhumbulele ku  
sa shanduki kwa uri vhathu vha  
tshigwada tshigede vha a fana vhoṭe.  
Arali ni tshi vhona u nga vhasidzana  
vha nga si vhe vhahali vhahulu,  
ni tenda uri vhasidzana a vha na  
nungo. Arali ni tshi tenda zwauri ndi  
vhatukana fhedzi vha re na nungo, ni  
khou shumisa mvumbopfana, ngauri  
ni na lutendo Iwauri a vha ofhi tshithu.

Ni vhona u nga ndi tshiṭori tsha vhukuma? Ngani?

Ndi vhabvumbedzwa vhafhio vhañwe vhane vha vha vhahali vhahulu? Ho andesa vha  
vhanna?

Musidzana Tshirunzi u fana na vhahali vhañwe nga mini?

U zwi kona hani u shandula kuhumbulele kwa mvumbopfana (stereotype)



Kha ri ite nyito

Olani mabono  
mavhili a ili  
litambwa.

Bono 1

Bono 2



Talutshedzani puloto

Kha ri nwale

Tsha u thoma

Ha tevhela

Nga murahu

Tsha u fhedza

Nwalani ʈhalutshedzo ya Lindi


## MAFHUNGODAVHI

Ri lavhelesa mafhungodavhi: Hungodavhi ɿ na ɳefhongo na nyito vhuvhili hazwo. Hu na tshaka mbili dza mafhungodavhi. **Fhungodavhitsinde:** Hungodavhitsinde ɿ a kona u ima nga ɻoʈhe sa fhungo. Sedzani tsumbo: **Ri shuma mbalo.** **Fhungodavhi ɿ sa kondi:** Hungodavhi ɿ sa kondi a ɿ koni u ima nga ɻoʈhe. Tsumbo: musi ro no ja.



Kha ri ɻwale

Lavhelesani mafhungodavhi ni ambe uri a a kona u ima nga oʈhe naa sa mafhungo a no pfala (ambani uri ndi mafhungodavhitsinde naa.)

Fhungodavhitsinde	Fhungodavhi ɿ sa kondi
Ee, ɿ a kona u ima nga ɻoʈhe	Hai, a ɿ koni u ima nga ɻoʈhe

musi a tshi vhidzelela

Ndi takalela muzika

arali i tshi na

Ndo i wana

Kha Gireidi 4

Ri khou humbula u ya bolani.

Musi filim i tshi fhela

Fhedzisani mafanyisi aya a no amba ga zwipuka nge na a ɻwala tsini na dzina lone ja tshipuka.



- U na luvhilo sa \_\_\_\_\_.
- U ongolowa sa \_\_\_\_\_.
- U na vhudele sa \_\_\_\_\_.
- O lapfa sa \_\_\_\_\_.
- U na maanda a no nga a \_\_\_\_\_.
- U na vhumbulu sa \_\_\_\_\_.
- U na tshikhuna sa \_\_\_\_\_.
- U shuma sa \_\_\_\_\_.



Ri anzela u ʈalutshedza tshithu nga u tshi vhambedza na tshinwe. tsumbo, arali muthu a tshi shumesa, ri nga ri, "u shuma sa mbongola." Hezwi ndi mafanyisi. Ri anzela u shumisa mafanyisi a zwipuka.



**Iwui ni wa  
tchipentshela.**

**Muhili waṇu  
woṭke ndi wa  
tchipentshela.**

**Muhili waṇu ndi waṇu!**



**Arali muṇwe muthu a nga kwama  
vhudzimu haṇu, vhudzani vhaṇwe.**

**Arali muṇwe muthu a nga ni  
itisa zwithu zwine ni si zwi fune,  
vhudzani vhaṇwe.**

**Hune na nga founela hone ni tshi  
tod a thuso:**

**Child Line: 0800 05 55 55**

**Life Line: 0861 322 322**

**SAPS Crime Stop: 086 00 10111**

**Nomboro ya shishi ya SAPS: 10111**

**Nomboro ya Vha Tsireledzo**

**ya Vhana:**

**012 393 2359/2362/2363**

**A HUNA  
MUTHU  
o teaho u  
kwama  
vhudzimu  
haṇu.**

**NDI A KONA**



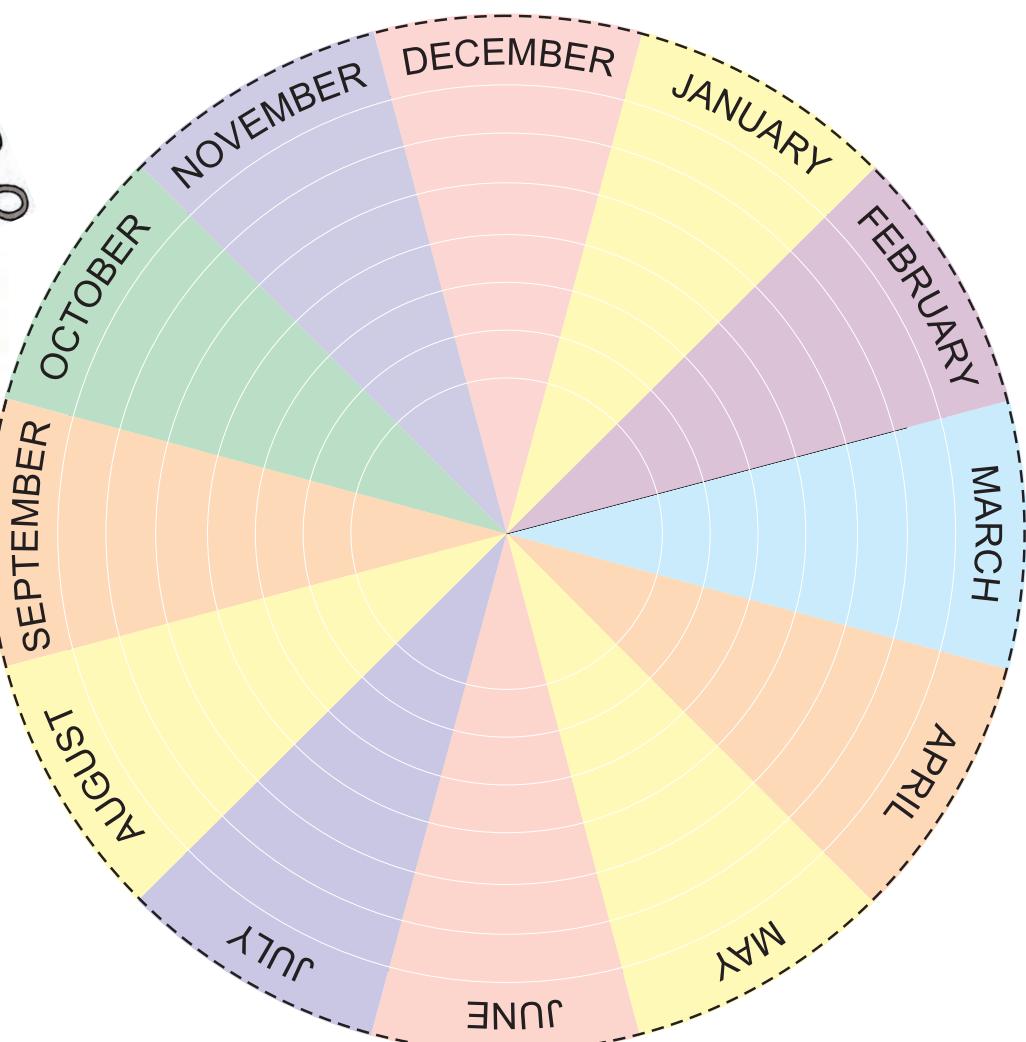
- |   |  |
|---|--|
| u vhala litambwa.   |  |
| u vhala khungedzelo.  |  |
| u vhala burotsha/<br>phamfuļethe ya tsivhudzo.                      |  |
| u vhala litambwa a tshi<br>shumisa vhabvumbedzwa na<br>muānetsheli. |  |
| u tamba litambwa.   |  |
| u fhindula mbudziso dzo<br>disendekaho nga burotsha.                |  |
| u fhindula mbudziso<br>dzo disendekaho nga<br>khungedzelo.          |  |
| u fhindula mbudziso dzo<br>disendekaho nga litambwa.                |  |
| u dizaina burotsha.   |  |
| u dizaina phosīṭara.  |  |
| u fhindula mbudziso<br>dzo disendekaho nga<br>khungedzelo.          |  |
| u ḫadza fomo.   |  |
| u topola maṭaluli na madzina.                                       |  |
| u topola maṭaluli a re<br>marīwalwani.                              |  |
| u topola mađadzisi a maitele,<br>a tshifhinga na na fhethu.         |  |
| u topola alītheresheni.   |  |
| u topola maiti a finithivi<br>(mapfukeli)                           |  |
| u topola  |  |
| u topola anomatopia.  |  |
| u topola mafanyisi.   |  |
| u topola maiiti na mađadzisi.                                       |  |
| u livhanya maipfi na<br>thalutshedzo dzao.                          |  |
| u livhanya maipfi na pfanywa<br>dzao.                               |  |
| u ita ndongazwiga dzone<br>mafhungoni.                              |  |
| u shumisa maiti o teaho.  |  |
| u shumisa tshifhinga tsho<br>fhiraho na tsha zwino.                 |  |
| u ḫwala thalutshedzo ya<br>muānewa/mubvumbedzwa.                    |  |
| u ḫwala litambwa.   |  |



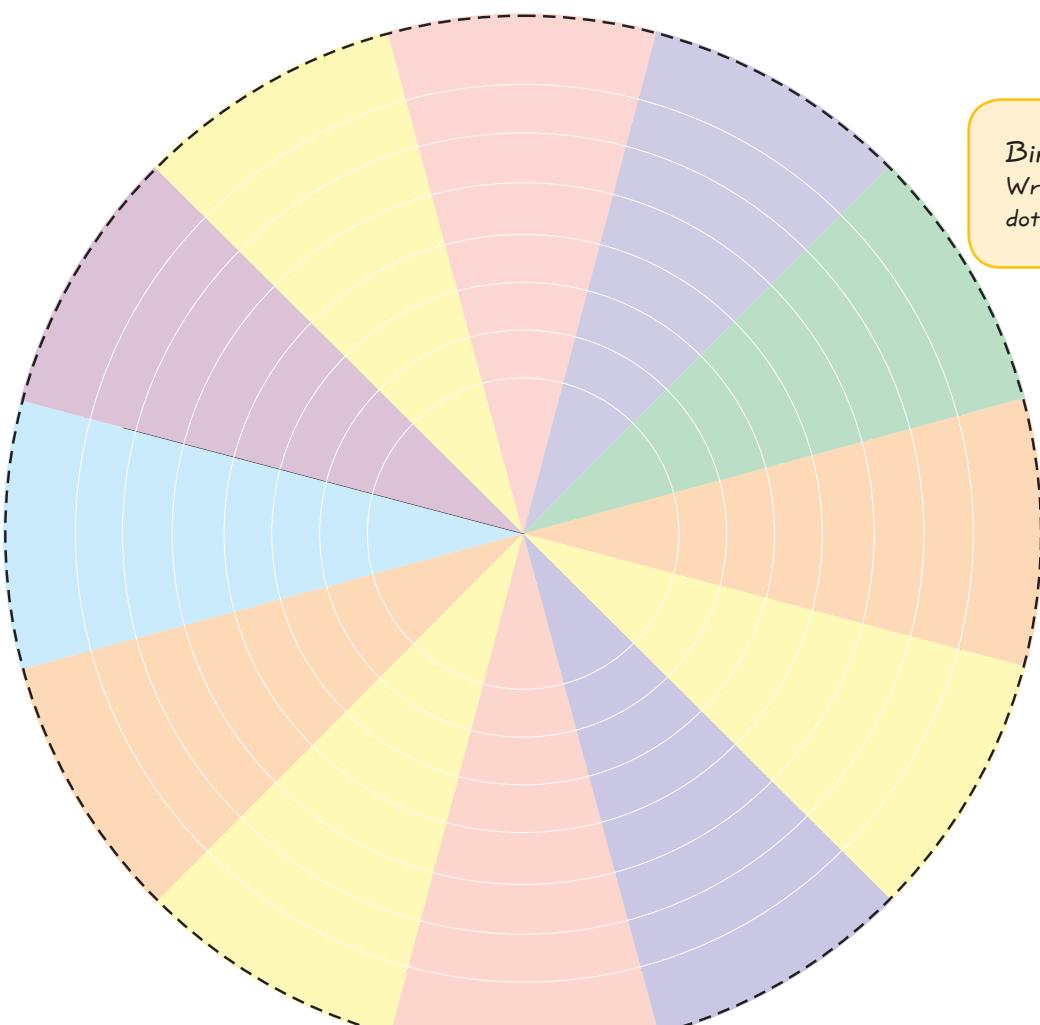


**Birthday Wheel:**  
Cut out the two circles and the wedge shape. Put the top and bottom together using a split pin. Write the birthdays of your family and friends in the correct months on the birthday wheel.

On the back you can write the months in your first language.



**Birthday Wheel:**  
Write the 12 months on the  
dotted white line.



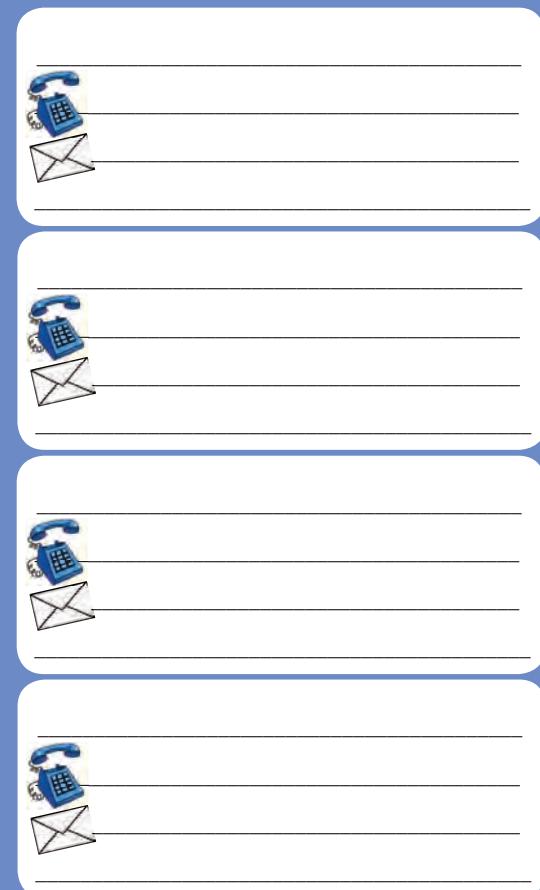
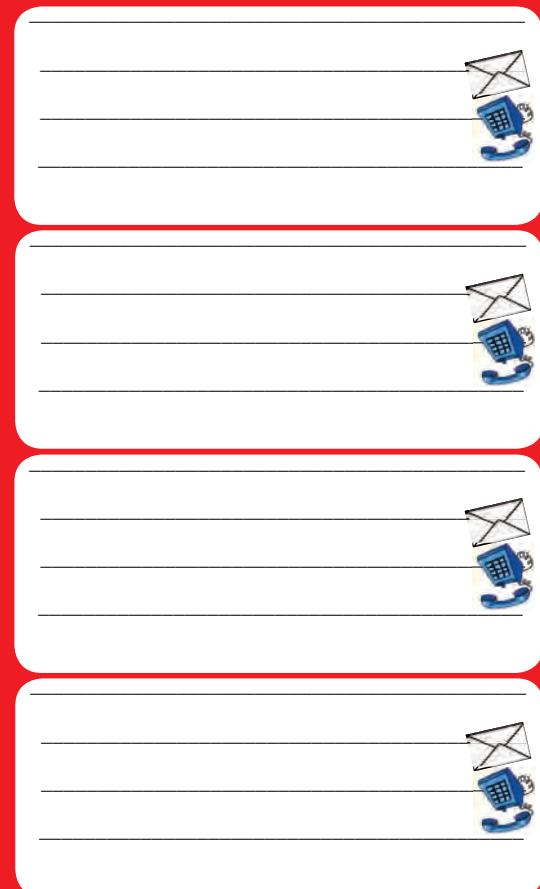
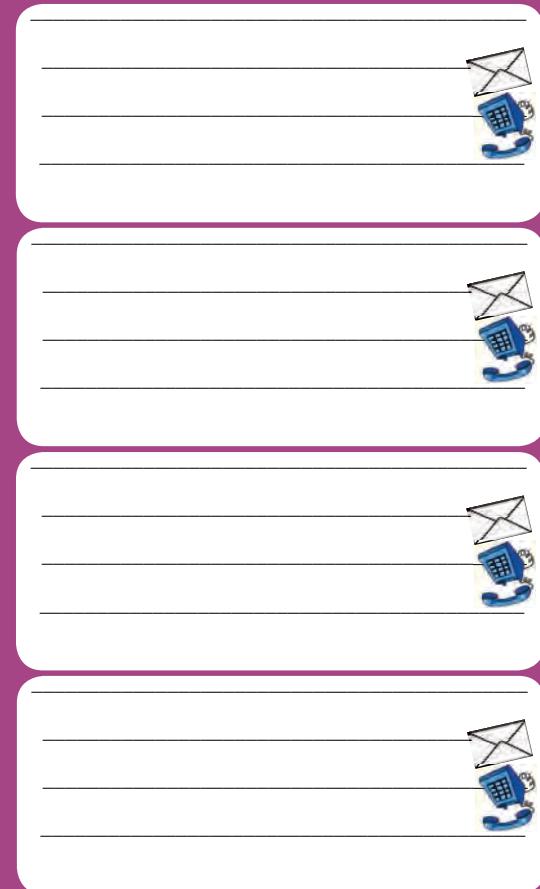
Step 1: Cut all around on the black line

DEF

ABC

STUV

OPQR



Step 2: Fold on the dotted line

Step 4: Staple along the middle fold

Step 3: Fold on the dotted line

Step 5: Cut off on the yellow line

KLMN

GHIJ

WXYZ

# My Telephone and Address Book



This book belongs to: